

UNIVERZITA KARLOVA
KATOLICKÁ TEOLOGICKÁ FAKULTA
Katedra systematické teologie a filosofie

Ludmila Hejdová

**Christologická, soteriologická a příslušná
spirituální témata v Dostojevského díle
Bratři Karamazovi**

Diplomová práce

Vedoucí práce: prof. Ctirad Václav Pospíšil, Th.D.

Praha 2019

Prohlášení

1. Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracovala samostatně a použila jen uvedené prameny a literaturu.
2. Prohlašuji, že práce nebyla využita k získání jiného titulu.
3. Souhlasím s tím, aby práce byla zpřístupněna pro studijní a výzkumné účely.

V Praze dne 25. dubna 2019

Ludmila Hejdová

Bibliografická citace

Christologická, soteriologická a příslušná spirituální témata v Dostojevského díle Bratři Karamazovi [rukopis] : diplomová práce / Ludmila Hejdová; vedoucí práce: Ctirad Václav Pospíšil -- Praha 2019 -- 85 s.

Anotace

Diplomová práce „Christologická, soteriologická a příslušná spirituální témata v Dostojevského díle Bratři Karamazovi“ se věnuje životu a literárnímu odkazu ruského spisovatele Fjodora Michajloviče Dostojevského, zvláště jeho vrcholnému dílu Bratři Karamazovi. Román je syntézou spisovatelových životních myšlenek, které po celý život dozrávaly. V této práci je kladen důraz především na nalezení a uchopení christologických a soteriologických rysů, jež dílo obsahuje a ukazuje tak na autorovo vnitřní přesvědčení a víru v Ježíše Krista. Práce rovněž poukazuje na některá spirituální témata, která jsou v díle klíčová, jako například utrpení člověka a otázky víry a lidské svobody.

Klíčová slova

Dostojevský, Bratři Karamazovi, christologie, soteriologie, spiritualita, víra, svoboda

Abstract

Thesis „The Christological, soteriological and relevant spiritual topics in the Dostoevsky Work The Brothers Karamazov” applies to the life and literary heritage of the Russian writer Fyodor Mikhailovich Dostoevsky, especially to his master piece The Brothers Karamazov. The novel summarizes the writer's life ideas which have matured throughout life. In this work, the emphasis is primarily put on finding and describing christological and soteriological features contained in the novel demonstrating the author's inner conviction and faith in Jesus Christ. The thesis also points to some spiritual themes, which are crucial in the literary work, such as human suffering and questions of faith and human freedom.

Keywords

Dostoevsky, The Brothers Karamazov, christology, soteriology, spirituality, faith, freedom

Počet znaků (včetně mezer): 158 351

Poděkování

Na tomto místě chci poděkovat prof. Ctiradu V. Pospíšilovi, Th.D. za dodání odvahy psát na toto téma a za jeho cenné připomínky, které přesahovaly pouhý rámec psaní diplomové práce a směřovaly do života. Poděkování také patří ThLic. Davidu Henzlovi, který mi otevřel brány do světa Dostojevského a probudil nadšení k jeho dílu. Rovněž děkuji Mgr. Petru Peškovi za jazykovou korekturu a všem, kteří mě v mém studiu podporovali.

Obsah

Úvod.....	8
1. F. M. Dostojevský: doba, život a dílo	11
1.1 Doba F. M. Dostojevského	11
1.2 Životní příběh	17
1.3 Přehled díla	26
1.4 Bratři Karamazovi	30
2. Základní přístupové cesty k románu Bratři Karamazovi	32
2.1 Struktura díla	32
2.2 Prameny	35
2.3 Hlavní postavy – duchovní a myšlenkové vlivy v Rusku	38
3. Christologie v Bratrech Karamazových	45
3.1 Bůh	46
3.2 Christologické tituly	48
3.3 Tajemství Ježíšova života	56
3.4 Soteriologie.....	61
4. Související spirituální témata	67
4.1 Kristův obraz a lidská svoboda.....	68
4.2 Život podle těla a život podle Ducha.....	70
4.3 Víra a nevíra	73
4.4 Utrpení.....	74
Závěr	78
Seznam použitých zkratk.....	82
Seznam literatury	83

Úvod

Fjodora Michajloviče Dostojevského zná většina populace jako jednoho z ruských spisovatelů, který dosáhl toho, aby jeho dílo, především pro jeho psychologické kvality, bylo známo i jinde než v ruském státě. Další ho mají spojeného s literaturou, jež na první pohled působí poněkud depresivně, a tudíž dnešního člověka neláká k oddychové četbě. Rovněž se můžeme setkat s lidmi, kteří zásluhou poměrně nedávné historie, četbu ruských spisovatelů *apriori* zavrhli. Všechny tyto kusé a nedokonalé informace přímo vybízejí k tomu, abychom se blíže věnovali životu a zvláště dílu tohoto člověka, který byl „prorokem jiného života“.¹

Někteří mohou jistě oponovat, že takových nedoceněných autorů je v dějinách mnoho, nicméně důvody volby právě tohoto velikána literatury jsou veskrze osobní. Jedním z nich je, že již dlouhá léta v jeho románech nalézám inspiraci a myšlenky, které jsou mi velmi blízké a jsou, dle mého, hodny toho, aby jim byla věnována stálá pozornost. Dalším důvodem zvolení tohoto tématu je pak vnitřní touha systematickým studiem uchopit a nějakým způsobem se vypořádat s odkazem Dostojevského. Jeho dílo je však velmi obsáhlé a není v mých silách ho postihnout celé. Jako téma této práce jsem proto vybrala jeho poslední román, jenž je zároveň můj nejoblíbenější. Tím není nic menšího než román *Bratři Karamazovi*, který je mnohými interprety Dostojevského literární činnosti považován za vrcholný umělecký počín.

Po této krátké předmluvě, jež byla právě z důvodu osobních aspirací napsána v ich-formě, se nyní vraťme k tradičnímu úzu diplomových prací, tedy k autorskému plurálu.

Na již zmíněnou knihu lze nahlížet z mnoha zorných úhlů od filosofie a psychologie až k teologii. Tato rozmanitost otevírá doširoka náruč mezioborovému zkoumání a nabízí tak i nové zhodnocení teologie, která se nemusí uzavírat do prostorů teologických fakult, neboť má mnoho co nabídnout dalším vědám, jež se zabývají například historií, sociologií nebo právě literaturou. Na Dostojevského román se proto chceme zaměřit z teologického hlediska a konkrétně na jeho christologické aspekty.

Naším hlavním cílem je nalézt a přiblížit, jak se autorův náboženský život odrazil v jeho díle, jak pojímal svůj vztah ke Kristu a jak jej vtisknul do románu. Další otázkou je, jak uchopil v románu znalost Písma svatého a kterých christologických titulů

¹ LUBAC, Henri de. *Zápas s Bohom*. Trnava: Spolok svätého Vojtecha, 1947, s. 353. (U slovenské monografie je použit vlastní překlad.)

společně s tajemstvími Ježíšova života použil. S osobou Ježíše Krista se také jistě neodmyslitelně pojí i význam jeho díla pro nás, proto i soteriologie zasluhuje být nedílnou součástí této práce. Jelikož chceme zůstat věrni obrazu Dostojevského jako znalce lidí, budeme se průběžně, ale zejména na konci této práce soustředit na jeho spiritualitu, která niterně určuje koncept celého románu.

Sekundárním, a poněkud neskromným cílem je snaha ukázat Fjodora Michajloviče Dostojevského jako autora, který stojí za přečtení. Jako autora, který nejen že byl křesťan a tak i smýšlel, ale rovněž jako spisovatele, který se nebál nastínit náročné ideály a nové vize, ač zůstával u mnohých nepochopen. Doufáme, že po přečtení této práce se již Dostojevský nebude jevit jako pouhá jedna kapitola ve světové literatuře, nýbrž jako světlý bod při hledání a poznávání Pravdy.

Ve stručnosti se nyní pokusíme nastínit osnovu diplomové práce, která se, vzhledem ke zvolenému tématu, bude řídit metodou strukturální analýzy.

První kapitola seznamuje s evropským a ruským historickým pozadím, ve kterém Fjodor Michajlovič Dostojevský žil. Dále se věnuje životnímu příběhu, názorům a náboženskému přesvědčení, jelikož to vše zásadně ovlivňovalo jeho literární tvorbu. V této části je také vhodné uvést klíčová díla, která jsou širší veřejnosti nejvíce známa a jejichž témata se znovu vrací na scénu v posledním románu *Bratři Karamazovi*. To vše bude nutnou předehrou k samotnému rozboru románu, protože spisovatele typu Dostojevského je nutno hodnotit v celku jejich tvorby.

Druhá kapitola se podrobně věnuje struktuře analyzovaného díla *Bratři Karamazovi*. Nepostradatelnou částí jsou prameny, ze kterých Dostojevský čerpal inspiraci, a také charakteristiky jednotlivých členů rodiny Karamazových, kteří zároveň představují určité etapy autorova života a rovněž některé soudobé myšlenkové směry.

Ve třetí kapitole přistupujeme k rozboru románu z christologického a soteriologického hlediska. Nejprve však bude třeba seznámit se s autorovým vnímáním Boha jako takového. U jednotlivých christologických titulů se zaměříme na to, co vypovídají a jak jsou užívány spisovatelem. V románu se nachází i zlomky událostí z Kristova života tak, jak je známe z evangelií, proto i tento úhel pohledu je v práci zahrnut. Další částí kapitoly je soteriologický význam díla *Bratři Karamazovi*, tedy, jak se autor pomocí jednotlivých románových postav vypořádává s otázkou spásy a věčné odměny.

Poslední kapitola má za cíl pojmout dílo z poněkud obecnější perspektivy, a to přihlédnutím ke spirituální dimenzi, jelikož každá správně pojatá christologie by se

měla odrážet i v duchovním životě. Neopomenutelné je totiž pravidlo, že „teologie bez spirituality je ‚mrtvá‘, zatímco spiritualita bez teologické opory zase ‚slepá‘.“² Tuto intuici měl i Dostojevský, a proto jeho dílo vyniká nejen konstatováním situace, ale především „žitým životem“, který prodělává řadu zvrátů, a tak postupně spěje k svému cíli. V románu nejde o předávání křesťanské nauky, ale spíše jemně ukazuje na spoluprožívání tajemství Spasitele, což úzce souvisí právě se spiritualitou.

Na závěr si dovoluujeme podotknout, že v hlavním textu je užívána počestěná forma jména Dostojevský, zatímco u citovaných autorů byl ponechán originál, tj. Dostojevskij.

² POSPÍŠIL, Ctirad Václav. *Hermeneutika mystéria*. 2.vyd. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství; Praha: Krystal OP, 2010, s. 128.

1. F. M. Dostojevský: doba, život a dílo

V první kapitole přiblížíme nejdříve dobový kontext konce 18. a průběhu 19. století, ve kterém se narodil náš autor. Je třeba zmínit nejen historii domovského Ruska, ale také události v Evropě, protože právě sem Dostojevský upínal nejprve zbožňující a posléze kritický pohled. Předkládaný krátký exkurz do historie je poměrně nelehký, jelikož se pokoušíme na několika málo stránkách shrnout dobu, která je známá svou velkou dynamičností. Proto ať se čtenář příliš nezlobí, pokud některé události budou zmíněny jen okrajově a stručněji než by si zasloužily.

Další část kapitoly se věnuje osobě Fjodora Michajloviče Dostojevského. Nejprve uvedeme jeho životní a rodinné poměry, dále se zaměříme na jeho spletitou osobnost a politické názory. Závěrem této části bude nastínění jeho pojetí křesťanství a víry.

Součástí kapitoly také tvoří uvedení jeho větších děl společně s jejich charakteristikou. Blíže se zastavíme u románů *Zápisky z Mrtvého domu*, *Zločin a trest*, *Idiot* a *Běsi*. První kapitolu uzavírají okolnosti vzniku jeho posledního románu *Bratři Karamazovi*, který je současně středobodem této diplomové práce.

Úvodní kapitola nám umožní jednak vhled do autorova života, jednak možnost spojovat životní osudy s autorským vyobrazením v díle, protože není pochyb, že náš spisovatel čerpal při psaní ze svých životních zkušeností. Tak například v románu *Bratři Karamazovi* je předčasně vyspělý chlapec Kolja jakousi syntézou Dostojevského dětství a dospívání. Do ženských postav svých románů autor pro změnu vtělil své nabyté zkušenosti s osudovými ženami.

1.1 Doba F. M. Dostojevského

K hlubšímu pochopení životního příběhu a myšlenkového směřování Fjodora Michajloviče Dostojevského je tedy třeba se nejprve dotknout doby, která ho bezprostředně předcházela, a ve které žil. Jelikož poměrně dlouhou dobu pobýval kvůli léčení a dluhům za hranicemi tehdejšího ruského státu, je zřejmé, že ho evropské prostředí formovalo a také zčásti radikalizovalo jeho myšlenky. Proto je nutné stručně zmínit situaci Evropy konce 18. a 19. století a následně se podívat na situaci carského Ruska.

1.1.1 Situace Evropy v 19. století

První třetina 19. století byla v Evropě poznamenána důsledky Velké francouzské revoluce. Francouzský král Ludvík XVI. byl donucen přijmout konstituční monarchii,

nicméně ani změna systému vládnutí ho neuchránila před popravou roku 1793. Dosud nevídaná poprava krále otřásla okolními státy a panovnickými rody, které se spojily proti Francii ve snaze zabránit této revoluci, jež mohla ohrozit i jejich vládnutí. Do čela francouzských vojsk se postavil Napoleon Bonaparte, který se roku 1804 nechal prohlásit císařem. Takzvané napoleonské války končí roku 1815 porážkou Napoleona, který byl podruhé a už natrvalo vyhoštěn na ostrov svaté Heleny, kde později zemřel.

Válkou zničená Evropa se snažila navrátit do časů před Francouzskou revolucí a nastalo tzv. období restaurace. Svatá aliance složená z Rakouska, Pruska a Ruska,³ vytvořená na Vídeňském kongresu, si kladla za cíl udržet starý řád v Evropě za každou cenu. Za tvůrce této „politiky rovnováhy“ byl považován rakouský šlechtic a politik Metternich. Klid byl narušen roku 1848, kdy po celé Evropě nastalo období občanských nepokojů. Průmyslová revoluce a s tím spojená situace dělníků či znovu oživlé myšlenky Francouzské revoluce o rovnosti občanů a omezení panovnické moci se hlásily o slovo,⁴ a přestože nepokoje byly zpravidla krutě potlačeny, dostatečně jasně ukázaly panovníkům sílu lidu a hlavně zaostalost monarchií. I spojení Svaté aliance začalo pomalu slábnout a k vyhocení sporů došlo zejména v otázce moci na Balkánském poloostrově, kdy se Rakousko příliš obávalo síly svého ruského spojence. Definitivním koncem Svaté aliance pak byla krymská válka.

Druhá polovina 19. století byla také ve znamení nacionálních snah. Bylo jasné, že dosáhnout politické stability znamená přizpůsobit se hospodářským a sociálním změnám. I pod vlivem prohrané války Rakouska s Pruskem došlo k rozdělení Rakouského císařství na Rakousko-Uhersko a stejně tak po neúspěchu Francie po prusko-francouzské válce ke vzniku sjednoceného Německého císařství. Ke svému sjednocení dospěla i rozdrobená Itálie, která anektovala Papežský stát, a jejím hlavním městem se stal Řím. Francie se v průběhu těchto let zmítala mezi státním útvarem republiky a císařstvím. Roku 1870, jako důsledek prohrané války, zde byla vyhlášena tzv. Třetí republika. Prusko-francouzská válka navíc Francii velmi vyčerpala

³ Později, roku 1818, se k této alianci přidala ještě Francie.

⁴ K důležitým vlivům nesmíme zapomenout přičíst vysoký nárůst obyvatelstva, který nastal díky menší úmrtnosti. Dále také s industrializací spojenou vysokou urbanizací, protože venkovský lid se stěhoval do měst za prací, kde se kromě snazší možnosti zaměstnání, nacházela větší šance na sociální podporu a dobročinnost. Tím vznikaly ve městech „přeplněné“ chudinské čtvrti, které byly semeništi nemocí a nepokojů. Více RAPPART, Michael. *Evropa devatenáctého století*. Praha: Vyšehrad, 2011, s. 98–99.

a docházelo ke střetům mezi buržoazií a dělnictvem, které bylo kromě následků války decimováno i tvrdými pracovními podmínkami. To vše bylo hybatelem povstání, které známe pod pojmem Pařížská komuna, jež však byla vládou nelítostně potlačena.

Náboženská situace této doby nebyla o nic lepší, než celkový stav. Křesťanství a víra obecně byly postaveny na pranýř. Ve Francii byl velice úspěšný pozitivismus (vycházející z teorií Augusta Comta), který usiloval společnost založit spíše na vědě a lidské etice než na náboženství. Objevuje se také Darwinova evoluční hypotéza, jež nahrávala všem kritikům církve, která musela nutně reagovat a hledat vhodné způsoby skloubení vědy s vírou.⁵ Pozice katolické církve v habsburské monarchii byla mimo jiné také oslabena tím, že zde bylo úzké spojení oltáře a trůnu, jenž byl předmětem revolučních nepokojů. Touha po osvobození se tak už netýkala pouze svobody od monarchie, ale také svobody od církve, která byla spolu s monarchií považována za přežitek starých časů.

1.1.2 Konec 18. a 19. století v Rusku

Nyní se podívejme na situaci v Rusku, kde ve druhé polovině 18. století usedla na trůn vdova po caru Petrovi III., Kateřina II. Veliká (1762–1769). Rusko bylo již v této době silně ovlivňováno evropským stylem, jelikož sousedilo s Pruskem a Rakouskem a anektovalo i některá z evropských území, která byla katolická (např. Polsko).⁶ Nemůžeme se tedy divit, že Kateřině a jejím současníkům byli blízcí evropští osvícenští autoři. Šlechtické přibližování se Evropě mělo však za následek, že se od sebe vzdaloval pofrancouzštěný dvůr a ruský chudý lid s duchovenstvem. Císařovna se zasloužila o kulturní rozvoj Ruska podporou literatury a vzdělání. Jako diplomatka se snažila ukonejšit aristokratické snahy o zrušení absolutismu udělováním různých úlev, mezi které patřilo například osvobození od daní.⁷ Stejně jako evropští panovníci i ona musela v důsledku Francouzské revoluce svou pozici posílit, a tak osvícenské snahy postupně

⁵ Otázka darwinismu se týkala zejména prostých věřících, kteří jej nedovedli chápat jinak než v přímém rozporu s náboženstvím a naopak. Srov. RAPPORT, M. *Evropa devatenáctého století*, s. 260.

⁶ Evropský vliv, zvláště francouzský, se do Ruska dostal již za cara Petra I. Velikého (+1725). Během jeho vlády se Rusko zařadilo mezi evropské velmoci a sám car se snažil o pozápádnění Ruska. Masaryk píše, že francouzština byla přijata tak důkladně, že ještě v polovině 19. století mnoho Rusů mluvilo lépe francouzsky než rusky. Srov. MASARYK, Tomáš Garrigue. *Rusko a Evropa I*. Praha: Ústav T. G. Masaryka, 1996, s. 61.

⁷ Srov. tamtéž, s. 59.

ustupovaly do pozadí. Protifrancouzská reakce ještě zesílila, když na trůn usedl její syn Pavel I. (1796–1801), který nařídil přísnou cenzuru a zakázal cokoli francouzského, co nemělo tzv. „bourbonské pečeti“.⁸ Roku 1801 se stal obětí spiknutí a byl zavražděn ve svém paláci.

Po Pavlově krátké vládě nastoupil jeho syn Alexandr I. (1801–1825). Jako korunní princ nasliboval všemožné reformy, které byly samozřejmě po nástupu na trůn rychle zapomenuty. Alexandr, který byl přítomen porevoluční restauraci ve Francii a okolních státech, ve snaze vyhnout se problémům, které zažívaly evropské panovnické rody, byl opatrný ke všemu liberálnímu. Vnímal, že vláda typu konstituční monarchie, která byla postupně ustanovována v jiných zemích, by mu mohla pomoci zamezit revolučním náladám. Byl zvláště otevřen teoriím politika Speranského,⁹ který usilovně pracoval na návrhu konstituční monarchie, jež by šla ruku v ruce i s reformou státních úřadů. Tento návrh Alexandr sice schválil, ale nikdy nebyl uskutečněn, protože Speranskij byl zanedlouho obžalován z vlastizrady a vyhoštěn na Sibiř.¹⁰

Napoleonské války Rusko vtáhly více do mezinárodního dění. Car se musel věnovat zahraniční politice a nedokázal vnímat vnitřní problémy, které se postupně prohlubovaly. Začaly vznikat spolky, které byly nespokojené s ruskou stávající situací. Vše vyvrcholilo v prosinci 1825, kdy povstalci z řad armády využili úmrtí Alexandra I. a vzepřeli se proti absolutistické vládě.¹¹ Nový car Mikuláš I., Alexandrův bratr, však revoluci potlačil, pět hlavních vůdců nechal popravit a další byli deportováni na Sibiř nebo postihnuti tělesnými tresty. Ačkoli toto nepříliš dobře organizované povstání nebylo úspěšné, přesto dokázalo povzbudit další revoluční hnutí k činnosti proti stávajícímu despotismu.

Revoluce na počátku Mikulášovy vlády nebyla zdaleka poslední, kterou musel panovník ustát. Svým systematickým bojem proti povstání si získal obdiv od evropských mocností. Rakouský kancléř Metternich v něm našel velkého spojence proti revolučním snahám, které oba považovali za nejmocnějšího nepřítele. Car sám se stal

⁸ Srov. tamtéž, s. 67.

⁹ Michajl Michajlovič Speranskij (1772–1839) byl reformátorem a rádcem cara Alexandra I. a později i Mikuláše I. Srov. Wikipedie. *Michail Michajlovič Speranskij*. [2018-10-11]. <https://cs.wikipedia.org/wiki/Michail_Michajlovi%C4%8D_Speranskij>.

¹⁰ Srov. MASARYK, T. G. *Rusko a Evropa I.*, s. 68–70.

¹¹ Toto prosincové povstání se do dějin zapsalo jako děkabristické, právě kvůli měsíci, ve kterém proběhlo.

nejvyšším policejním dozorcem a jeho vláda byla poznamenána cenzurou a nezvyklou krutostí.¹² Příkladem nám může být tvrdé potrestání děkabristů a jejich rodin, prohlašování zdravých lidí za choromyslné nebo situace, které byl vystaven Dostojevský, když byl spolu s dalšími odsouzen k smrti zastřelením a těsně před výkonem trestu dostal milost. Ze strachu před revolucí, která měla kořeny v inteligenci, omezoval Mikuláš univerzity, vylučoval z nich nebezpečné předměty a zakázal veškerou kritiku vlády a úřadů. Jeho vláda stála na třech pilířích, tj. na samoděržaví, pravoslaví a národnosti. Měl snahu Rusko uniformovat na základě pravoslaví, přičemž hlavou církve ve smyslu ochrany a dozoru nad pravověrností měl být car.

V této době se také prohlubuje silné národní uvědomění u širokých lidových vrstev, kterému přispěl samotný Západ (i zásluhou napoleonských válek). Ruští slavjanofilové idealizují výjimečnost ruského národa, zdůrazňují smysl pro společenství a zbožnost proti západnímu individualismu a racionalismu. Názory, že Rusku uškodily reformy Petra Velikého a vliv Západu, nebyly ničím neobvyklým. Důrazem na osobité vlastnosti ruského člověka se ale pozice slavjanofilství snadno dostávaly až za únosné meze, čím dál blíže k nekompromisnímu nacionalismu.

Rusko bylo a zůstalo zajímavé pro Evropany, a nejen zajímavé, Rusko imponovalo civilizovaným a přecivilizovaným Evropanům, jejich rousseauismus nacházel právě v necivilizovaném Rusku vytoužený stav přírodní. Nesmíme totiž zapomínat, že na Západě nejen de Maistre, nýbrž i Rousseau odsoudil západní civilizaci k smrti; Rousseauovy ideje, civilizaci nepřátelské, byly velmi rozšířeny. Není divu, že Rusové od svých učitelů a mistrů pochytili také tyto ideje. Tak se vysvětluje, že nejen reakcionáři, nýbrž i pokrokoví mužové hlásali „hnilobu“ Západu.¹³

Pomalou ale jistě si své stálé místo budovala literatura. Oproti striktnímu a chladnému osvícenství a racionalismu se upřednostňoval romantismus, který naopak dbal o návrat ke kořenům, věnoval se citové a subjektivní stránce jedince a vzhlížel k minulosti a ideálům.¹⁴ Z ruské literatury jmenujme např. Puškina či Lermontova. Romantismus byl postupně nahrazen realismem, který se snažil objektivně zachytit skutečnost,

¹² Srov. MASARYK, T. G. *Rusko a Evropa I.*, s. 83.

¹³ Tamtéž, s. 90.

¹⁴ ŠMEJDOVÁ, Petra. *Romantismus v literatuře* (24. 8. 2009) [2018-12-06].

<<https://www.vaseliteratura.cz/dejiny-literatury/398-romantismus>>.

popřípadě ji kriticky vyhodnotit. Do tohoto směru řadíme z ruských spisovatelů Dostojevského, Tolstého či Gogola.¹⁵

Literární svět už nebyl pouze doménou aristokratů, protože v ruské literatuře se začali prosazovat i zástupci středních vrstev. Tato demokratizace literatury, na kterou měla vliv německá filozofie i francouzský socialismus, dala vzniknout nové sociální třídě, tzv. inteligenci, která se postupně zformovala v opozici, jež ale ve svém boji zůstala osamocena, protože pravoslavná církev, která měla v Rusku značný vliv, se stala zcela loajální služebnicí carismu a projevovala absolutní netečnost k problémům lidu a země. Opozice se stávala více a více revoluční přímoúměrně k přiosťovaným reakcím vlády. V Rusku i za hranicemi začala vznikat ilegální literatura a s tím souvisela vlna emigrace.

V Evropě se mezitím rozšiřovaly obavy z ruské rozpínavosti v oblasti úžin spojujících Černé a Egejské moře, k nimž Rusko získalo přístup v rámci spojení s Osmanskou říší. Británie byla hlavním obchodním konkurentem Ruska v této oblasti, a tak přirozeně začalo období vzájemné podezíravosti a nepřátelství. Ani vztahy Ruska s Francií nebyly ideální, neboť francouzský císař Napoleon III. vyjednáváním přiměl osmanského sultána, aby klíče k posvátným místům v Palestině svěřil katolickým mnichům, což bylo z ruské pravoslavné strany vnímáno jako urážka, protože sultán tak zasáhl do práv pravoslavné církve.¹⁶ V případě možného vojenského sporu ruský car spoléhal na podporu rakouské monarchie, jelikož v letech revoluce v Uhrách významně přispěl k jejímu potlačení, a tedy očekával jakousi vděčnost od Rakouska. To se však ukázalo jako neuvážené, neboť Rakousko, stejně jako Prusko, se v období krymské války uchýlilo k neutralitě. Rakouská vláda neměla jednak dostatečné finanční prostředky, jednak se také v konečném důsledku obávala dopadu slovanského nacionalismu, který by mohl rozjitřit nepokoje na habsburském území.

Krymská válka, započatá v roce 1853 nejdříve mezi Ruskem a Tureckem, na jehož stranu se přidala Francie a Británie, skončila roku 1856 porážkou Ruska, po níž následovala Pařížská smlouva. Svatá aliance, která byla garantem konzervatismu, se rozpadla a shoda mezi evropskými mocnostmi byla vážně narušena. Z války nejvíce vytěžily Francie a Prusko, které své další zájmy namířily proti Rakousku. Naopak

¹⁵ ŠMEJDOVÁ, Petra. *Realismus* (5. 9. 2009) [2018-12-06].

<<https://www.vaseliteratura.cz/dejiny-literatury/485-realismus>>.

¹⁶ Srov. RAPPORT, M. *Evropa devatenáctého století*, s. 179–180.

největší lidské oběti mělo Rusko, jež se od této chvíle začalo více soustředit na vnitrostátní reformy.¹⁷

V průběhu krymské války došlo i k výměně panovníků na ruském trůně. Car Mikuláš I. zemřel v roce 1855 a svému synu Alexandrovi II. přenechal zemi uprostřed války. Ten zmírnil tělesné tresty, změnil dosud omezený provoz univerzit, byly zakládány dívčí školy, uvolnila se cenzura tisku atd. Hlavním počinem však bylo dlouho očekávané zrušení nevolnictví z roku 1861. Začal se také rozvíjet západnický socialismus a pozitivismus, představovaný Gercenem nebo Bělinským, a proti nim stál konzervativní reakční směr vedený Katkovem a podporovaný Dostojevským, který se zvláště vymezoval proti nihilismu.

T. G. Masaryk ovšem píše, že jakkoli byly Alexandrovy reformy nutné, vesměs trpěly svou polovičitostí, která jim ubírala na síle a plodnosti.¹⁸ A právě tento nedostatek znovu rozhýbal v polovině sedmdesátých let revolucionářskou opozici proti absolutismu. Revoluční myšlenky pak vyvrcholily v březnu roku 1881 atentátem na cara, jenž na jeho následky zemřel. Na trůn nastoupil jeho syn Alexandr III., který nastolil tvrdou represi za smrt otce.

Ačkoli dějiny Ruska prodělaly ještě mnoho zvrátů, náš stručný souhrn zde končí, neboť jsme chtěli popsat dobu, ve které se nacházel Fjodor Michajlovič Dostojevský.

1.2 Životní příběh

Fjodor Michajlovič Dostojevský se narodil roku 1821 v Moskvě do rodiny lékaře, který byl roku 1828 povýšen do šlechtického stavu. Přišel na svět jako druhý z osmi dětí a s nejstarším bratrem Michailem ho po celý život pojil velmi blízký vztah. Matka zemřela poměrně brzy, když mu bylo 16 let. Jeho dětství nebylo poznamenáno chudobou materiální, ale spíše citovou, protože poměry v rodině byly určovány především strachem vůči autoritářskému otci.¹⁹ Další životní cestu mu měl zajistit pobyt na penzionátě a vojenské inženýrské škole v Petrohradě, jež ho připravovala na vojenskou kariéru. Více však než láska k armádě se u něj začala projevovat láska

¹⁷ Srov. tamtéž, s. 182–183.

¹⁸ Srov. MASARYK, T. G. *Rusko a Evropa I.*, s. 110.

¹⁹ Srov. KAUTMAN, František. Doslov. In DOSTOJEVSKIJ, F. M. *Dopisy*. Praha: Odeon, 1966, s. 339.

k literatuře. Obdivoval Puškina a rád četl také evropské spisovatele, mezi oblíbené patřili např. Balzac, Hugo či Schiller.

Krátce po ukončení studia zažádal o předčasný odchod do výslužby a byl odkázán sám na sebe a svůj literární talent. Jeho um zazářil vydáním prvního díla *Chudí lidé* (1846), které mu zajistilo popularitu, a o jeho práci se začaly zajímat časopisy. Dostojevský také navštěvoval, v té době tak běžné, literární kroužky a jedním z nich byl okruh lidí kolem úředníka a myslitele Petraševského. Jelikož to bylo období nelítostné Mikulášské cenzury, kroužek byl považován za tajný spolek, jenž měl šířit revoluční a proticarské myšlenky. Dostojevský byl tedy spolu s dalšími účastníky (petraševci) roku 1849, ve svých 28 letech, odsouzen k trestu smrti. Na poslední chvíli před popravou byl rozsudek změněn na vyhnanství na Sibiři, což pro našeho spisovatele znamenalo degradaci, zbavení všech stavovských práv, čtyři roky v Omské káznici a šest let služby jako prostý vojín.

Zmíněné hrůzné zážitky, konkrétně prožitek bezprostředních chvil před smrtí a život v krutém vězení, nejen nenávratně určily další autorovu tvorbu, ale výrazně proměnily také jeho myšlení, a to tak, že z revoltujícího obdivovatele Západu se stal znovuzrozený člověk, který skutečnou obnovu řádu viděl především v obrácení srdce a navrácení se ke Kristu.²⁰ Svému bratru Michailovi po opuštění káznice píše: „Co se stalo za ta čtyři léta s mou duší, s mou vírou, s mým rozumem – to ti neřeknu. Bylo by to na dlouhé vypravování.“²¹ V jiném dopise píše o svém odsouzení a vlastním náhledu na ně: „Vím, že jsem byl odsouzen za sny, teorie. Myšlenky a dokonce přesvědčení se mění, celý člověk se mění, a jak má tedy později trpět za to, co už není, co se v něm změnilo v pravý opak, trpět za dřívější omyly, jejichž nesprávnost už sám nahlíží.“²²

Ještě v petrohradském vězení před rozsudkem se věnoval důkladně četbě Písma, a to ve francouzském i staroslovanském překladu. Na cestě do sibiřské káznice dostal v Tobolsku od žen děkabristů Bibli,²³ jež se po dobu jeho věznění stala jedinou knihou, kterou směl jako trestanec číst.²⁴ V káznici se u Dostojevského poprvé projevila

²⁰ Srov. MASARYK, Tomáš Garrigue. *Rusko a Evropa III*. Praha: Ústav T. G. Masaryka, 1996, s. 15–17.

²¹ DOSTOJEVSKIJ, Fjodor Michajlovič. *Dopisy*. Praha: Odeon, 1966, s. 43.

²² Tamtéž, s. 62.

²³ Tato Bible ho provázela až do konce života, kdy ji na smrtelné posteli odkázal svému synovi. Srov. DOSTOJEVSKÁ, Anna Grigorjevna. *Život s Dostojevským*. Praha: Odeon 1981. s. 278–280.

²⁴ Srov. MASARYK, T. G. *Rusko a Evropa III*., s. 16.

epilepsie, která ho od této doby doprovázela po celý život.²⁵ Aby využil dlouhé, ničím nenaplněné večery v káznici a nějak se zaměstnal, začal až diagnosticky pozorovat spoluvězně, kteří byli z řad cizinců (zvláště Poláci), šlechticů, vojáků či prostých mužiků. Jako šlechtic se musel potýkat s nenávisť a nedůvěrou ostatních vězňů, neboť aristokracie v Rusku nevzbuzovala velké sympatie za vykořisťování a přehlížení potřeb prostého lidu. Pozorováním uvězněných proměňoval své názory na ruský lid, který dříve považoval za líný a příliš netečný. Nyní k němu pojal obdiv pro jeho pokoru, houževnatost a schopnost vydržet i nejhorsí utrpení. To vše později využil a zapracoval do svých literárních děl. Po propuštění a následném zařazení mezi vojáky Fjodor Michajlovič pobýval v Semipalatinsku, který byl značně vzdálen od evropského Ruska a od všeho, co bylo pro jeho literární život potřeba. Našel zde však lásku u Marie Dmitrijevny Isajejové, kterou po smrti jejího muže pojal za manželku.

Po smrti Mikuláše I. se rozhodl vyjít vstříc lepší budoucnosti a za podpory svých známých napsal roku 1859 dopis novému carovi Alexandrovi II. s prosbou o přesídlení do Petrohradu.²⁶ Žádosti bylo vyhověno a náš autor se mohl vrátit do jemu milého města. Teprve krátce před svou smrtí se dozvěděl, že byl po celý život pod policejním dohledem a jeho veškerá korespondence byla otevírána a čtena.²⁷ Po návratu se se svým bratrem pustil do vydávání vlastního časopisu s názvem *Vremja*. Roku 1862 podnikl cestu do Evropy a mohl tak sám na vlastní oči porovnávat rozdíly mezi Ruskem a Evropou. V následujících letech se jeho cesty po cizině až nedobrovolně rozmnožily, jelikož za hranice utíkal před věřiteli a evropských lázní využíval k léčení epilepsie.

Vraťme se ale ještě k jeho životu v Rusku. Časopis bratrů Dostojevských byl po nějaké době úředně zakázán kvůli článku o Polácích. Bratři se pokoušeli vytvořit jiný časopis pojmenovaný *Epocha*, ale i ten byl nakonec předurčen k zániku, jelikož roku 1864 nečekaně zemřel Fjodorův bratr Michail, který měl na starosti veškeré formální práce okolo časopisu. V tomto roce se musel Dostojevský smířit nejen se smrtí bratra,

²⁵ Další možností je, že epilepsie se projevila už v raném mládí po úkladné vraždě jeho otce. Tak píše LANG, Alois. *F. M. Dostojevský: Křížová cesta náboženského myslitele ruského*. Praha: Vyšehrad, 1946, s. 14.

²⁶ Dostojevského dcera považuje tento dopis jako zásadní obrat v poměru svého otce k carismu. Faktem však zůstává, že kdyby tento dopis nenapsal, pravděpodobně bychom se s jeho jménem ve světové literatuře nesetkali. Srov. PYTLÍK, Radko. *F. M. Dostojevskij, život a dílo*. Praha: Emporium, 2008, s. 35.

²⁷ Srov. KAUTMAN, F. Doslov, s. 340.

ale také se smrtí své ženy Marie. Jeho vyhlídky nebyly nikterak příjemné. Spočívala na něm veškerá odpovědnost za časopis, jenž byl v této době již značně zadlužený, dále se musel finančně postarat o syna Pášu, kterého vyženil ze sňatku s vdovou Isajeovou, a nadto cítil morální povinnost zajistit i rodinu svého náhle zemřelého bratra, který ho podporoval v letech vyhnanství na Sibiři. Byl tedy nakonec donucen časopis zrušit a roku 1867 uprchl před dluhy za hranice. Tou dobou byl již také podruhé ženatý, a to s Annou Grigorjevnu Snitkinovou. Seznámení proběhlo při jeho spisovatelské činnosti, kdy byl kvůli časové tísní nucen zaměstnat stenografku, již nebyl nikdo jiný než jeho budoucí žena Anna. Po krátké známosti proběhla svatba a nové manželství pomohlo Dostojevskému zapomenout na předchozí ztráty. Ač byl mezi nimi věkový rozdíl 24 let, přesto bylo manželství šťastné a přineslo do života Fjodora Michajloviče potřebné zázemí. Mohl se tak plněji věnovat svému milovanému psaní. Narodily se jim tři děti, přičemž se dospělosti dožilo pouze jedno z nich.

Ani život za hranicemi, kam před dluhy utíkal, nebyl pro Dostojevského klidným obdobím. V lázeňských městech, kde ponejvíce pobýval, propadl hráčské vášni a dluhy, které byl rozhodnut svou prací postupně splácet, se propastně prohlubovaly. I když měl již od své nejranější spisovatelské činnosti předsevzetí, že nechce psát svá díla zbrkle a v časové tísní, přesto byl k tomu kvůli své finanční situaci donucen. Nezbyvá nám tak nic, než obdivovat neuvěřitelnou trpělivost a odolnost jeho ženy a vstřícnost vydavatelů, neboť ti všichni byli postiženi jeho závislostí na ruletě. Svou vášeň ke hře popsal ve své korespondenci příteli Majkovovi. Líčí, jak toužil vyhrát, aby měl zajištěno živobytí na několik měsíců dopředu. Po počátečních výhrách se ale nemohl odtrhnout, a tak nakonec prohrál i své poslední peníze. Sám pak udává v této souvislosti svou charakteristiku: „Ale nejhorší bylo, že má povaha je podlá a příliš vášnivá: všude a ve všem docházím do krajnosti, celý život jsem překračoval míru.“²⁸ Naštěstí pro jeho rodinu a další budoucnost dokázal nad svou závislostí, která ho pronásledovala několik let, zvítězit. Od roku 1871 už na žádné ze svých zahraničních cest nepropadl této chiméře snadno nabytého bohatství.

Po návratu do Ruska nastalo poslední desetiletí autorova života, které se s ohledem na jeho dosavadní životní příběh jeví jako klidné. Jezdil se sice ještě léčit do Emže, ale svou rodinu mohl nechat doma poměrně zabezpečenou, bez strachu a dluhů. Měl dostatek času na svou práci, mohl se zapojovat do veřejného dění, účastnil se různých

²⁸ DOSTOJEVSKIJ, F. M. *Dopisy*, s. 163.

literárních počínů a rád komunikoval s mladou generací. Stal se členem petrohradské Akademie a roku 1878 byl dokonce vyzván, aby se účastnil výchovy synů careviče Konstantina.²⁹ Zemřel na rozedmu plic v lednu 1881 ve věku 59 let.

1.2.1 Osobnost

V předešlém textu jsme nastínili život Dostojevského, nyní se blíže podíváme na jeho osobnost. Nesporně se jednalo o velice citlivého a vášnivého člověka, který kvůli epileptickým záchvatům prožíval neuvěřitelná duševní muka, která s mistrnou dovedností dokázal zpětně přetvořit v geniální literární díla. Většina situací zachycených v románech odráží autorovo nitro nebo události, které se odehrávaly kolem něj. Ačkoli plody jeho díla byly opěvovány, cesta k nim byla trnitá, a to nejen pro autora, ale také pro jeho okolí. První manželství vzniklé z milostného vzplanutí nebylo příliš šťastné, protože psychicky labilní a následně tuberkulózou postižená Marie Isajejová nemohla poskytnout Dostojevskému pomoc a podporu. Během tohoto manželství na svých cestách Evropou měl krátký, ale intenzivní poměr s Apollinárií Suslovovou. Zdá se, že tento vztah ztroskotal především na nestálosti a vrtošivé povaze Apollinárie. Její povahové rysy pak spisovatel použil do řady ženských rolí ve svých románech. Druhá manželka Anna, jak jsme již zmínili, se statečně vypořádávala s negativními rysy jeho povahy a celá péče o domácnost spočívala na ní. Dostojevský v ní našel jakéhosi anděla strážného, blízkou bytost, kterou do svého složitého života nutně potřeboval.

Zachovalé dopisy Dostojevského nám ukazují, že různá nervová onemocnění a hypochondrické stavy je třeba přičítat epilepsii, která se naplno projevila v káznici. František Kautman k tomu píše:

Podle některých badatelů právě padoucnice Dostojevského vybavila prorockým zrakem a nepochybně v mnohém směru zjemnila a zbystrila jeho vidění, pomohla mu přesně popsat stavy předcházející epileptickému záchvatu. Ale jinak byla strašným nepřítelem talentu, který s ní musel svádět úporný zápas. Nesmírně Dostojevského vysilovala, působila mu těžké fyzické a morální utrpení, a co bylo pro tvůrce zvláště strašné – zbavovala ho paměti.³⁰

K jeho dalším osobnostním rysům patří bezesporu štedrost a vděčnost ke svým příbuzným, zvláště k rodině svého bratra Michaila. Vysoká ctižádostivost ho poháněla

²⁹ Srov. PYTLÍK, R. *F. M. Dostojevskij, život a dílo*, s. 181.

³⁰ KAUTMAN, F. *Doslov*, s. 340.

k publikování, snaze předčit jiné soudobé autory a být slavným. Rychle nabytá sláva pak dala prostor určité ješitnosti a samolibosti, což ovšem ostře kontrastovalo s tím, že po celý svůj život musel žebrot o peníze, aby zajistil sebe a své blízké. Toto pnutí, ve kterém žil – touha po věhlasu a zároveň finanční závislost na druhých – přispívalo k jeho celkové rozervanosti a jistě nepřidalo k jeho, už tak pohnutému, fyzickému i psychickému zdraví.

1.2.2 Politické názory

Snaha shrnout politické názory Dostojevského nás staví před nelehký úkol, protože jeho smýšlení jako by se vymykalo všem tehdejšími názorovým skupinám. Masaryk je vůči němu kritický a vytýká mu jistou nekoherentnost v tom, jak zachází s jednotlivými proudy a bojuje proti nim. Zdá se, že máme dvě možnosti řešení. Za prvé, že Dostojevský neznal do hloubky jednotlivé směry, což ho vedlo k tomu, aby se na vše díval pouze černobíle, nebo za druhé, že ačkoli byl seznámen s jejich problematikou, měl v mysli jakýsi svůj ideální myšlenkový směr, podle něhož zacházel kriticky/nekriticky s ostatními proudy a z nich si vybíral jemu hodící se prvky. Během pokusu nastínit myšlenkové podhoubí jeho životních názorů, je třeba mít neustále na paměti, že Dostojevský nebyl ani politik, ani filozof a řídil se ponejvíce svou intuicí a životními zkušenostmi.

Jelikož náš autor dospíval za vlády Mikuláše I., byl opozičního smýšlení jako většina významnějších lidí a spisovatelů a stejně jako oni propadl francouzskému socialismu.³¹ Ten byl synonymem evropanství, tj. západnictví a liberalismu. Fjodor Michajlovič měl blízko k utopickému socialismu Charlese Fouriera, který hlásal především sociální spravedlnost. Z ruských představitelů tohoto směru je třeba jmenovat Gercena či Bakunina, s nimiž se po svém věznění setkal, ale nenalezl u nich to, co očekával, a tak je zhodnotil kriticky. Po sibiřských zážitcích to byl právě Fourier, který mu byl přechodem k evangeliu. „Zatímco se Fourier snažil smířit Newtona s Kristem, Dostojevskij našel v Kristu konec svého západnictví.“³²

Na Sibíři, kde blíže poznal ruský lid a našel si v něm svůj budoucí program, se přiblížil k myšlenkám slavjanofilů, kteří taktéž hlásali návrat k lidu.³³ Ačkoli

³¹ Srov. MASARYK, T. G. *Rusko a Evropa III.*, s. 17.

³² Tamtéž, s. 18.

³³ Toto směřování se odráží i v Karamazových, kde je často zmiňován mužik či láska k rodné půdě.

protikladem k již zmíněnému západnictví je právě slavjanofilství, nemůžeme říci, že by se Dostojevský vrhnul přímo do náruče tohoto směru, ale spíše se snažil o jejich vzájemnou syntézu. Až později se sám prohlašuje za slavjanofila, i když musíme opět zmínit, že ani tehdy nebyl jeho typickým představitelem. Také si nalézá cestu k realismu, v němž „vidí obrození života, počátek sebepoznání a začátek nových forem životních; Dostojevskij chválí bezohlednou analýzu, realisté se nebojí výsledku této své analýzy, kdežto slavjanofilové svým idealismem právě ztrácejí skutečnost, ba přímo ji zabíjejí.“³⁴ Avšak ani s realismem ho nemůžeme zcela ztotožnit, neboť sám říká: „Mám docela jiné představy o skutečnosti a o realismu než naši realisté a kritikové. Můj idealismus je reálnější než jejich realismus.“³⁵ Berďajev charakterizuje realismus Dostojevského nikoli jako empirické skutečnosti, ale jako mystický realismus duše, neboť Dostojevskij spatřuje reálnost v duchovních hlubinách člověka, ve vztahu člověka k Bohu, v osudu lidstva.³⁶

Jeho největším nepřítelem byl nihilismus, se kterým přímo spojuje materialismus a ateismus. O tom, jak palčivým bylo pro něj toto téma, nás přesvědčují jeho romány (např. *Běsi*, *Zločin a trest*, *Bratři Karamazovi*). Bojuje také se socialismem, který spojuje s ateismem, anarchií a bere jej jako protiklad křesťanství.³⁷ Zároveň vyznává jakousi svou koncepci křesťanského socialismu.³⁸ Po osvobození nevolníků (1861) začíná v Rusku rašit kapitalismus, ze kterého dokáží těžit hlavně průmyslníci a bankéři a nikoli sedláci, kteří nebyli na „svobodu“ podnikání připraveni. Dostojevský k tomuto tématu podotýká, že ačkoli starý svět v podobě nevolnictví zanikl, přesto jeho stinné stránky jako je sobectví, otroctví a prodejnost, nejenže neustávají, ale ještě nabývají na síle.³⁹

³⁴ MASARYK, T. G. *Rusko a Evropa III.*, s. 145.

³⁵ DOSTOJEVSKIJ, F. M. *Dopisy*, s. 195.

³⁶ Srov. BERĎAJEV, Nikolaj Alexandrovič. *Dostojevského pojetí světa*. Praha: OIKOYMENH, 2000, s. 19–20.

³⁷ Srov. DOSTOJEVSKIJ, F. M. *Dopisy*, s. 236.

³⁸ Masaryk uvádí Dostojevského objasnění křesťanského socialismu: „Úplný nejvyšší, ideální křesťan říká: Jsem povinen rozdělit s mladším bratrem svůj majetek a sloužit všem. Ale komunard říká: Ano, jsi povinen rozdělit se mnou mladším a chudým, svůj majetek a musíš mi sloužit. Křesťan bude mít pravdu, komunard nikoliv.“ Viz MASARYK, T. G. *Rusko a Evropa III.*, s. 146.

³⁹ Srov. PYTLÍK, R. F. M. *Dostojevskij, život a dílo*, 2008, s. 138.

Nelze nevidět, že v porovnání Ruska a Evropy byl náš spisovatel k Evropě velmi kritický. Pro ukázkou si uveďme část z jeho korespondence:

„...neztratili jsme ruskou ideu, která obnoví svět, a upevnili ji, nakonec jsme i nápor Němců vydrželi a přes to vše je náš lid mnohem vznešenější, ušlechtlejší, čestnější, schopnější a naplněný jinou, nejvyšší křesťanskou ideou, již Evropa se svým chciplým katolicismem a sobě samému hloupě odporujícím luteránstvím nedovede ani pochopit.“⁴⁰

Vadil mu především odklon od Krista, z něhož podle něj pramení všechny ostatní problémy. Přestože byl kritikem evropského civilizačního rozvoje, vnímal, že je nutné pokrok uznat a studovat, a proto říká: „Evropa je hřbitov, ale nejdrahocennější hřbitov, neboť skrývá hodnoty, jichž se nelze vzdát.“⁴¹ Nucený pobyt za hranicemi v něm vyvolával čím dál větší nechuť a zahořklost vůči Evropě a jejímu systému počínající demokracie. Strachoval se o to, aby Rusové ve snaze napodobit evropský „moderní“ svět nezapomněli na svou víru a vlast. V jeho dopisech a románech se objevuje někdy až nabubřelé velebení Ruska, ruského lidu, cara a pravoslaví. Možná právě nepříjemné zážitky s politickou mocí ho odradily od toho, aby kriticky pohlédl i na nešvary césaropapismu, který v Rusku vládl.

1.2.3 Pojetí křesťanství

Už od mala byl Fjodor veden k víře. V časech svého mládí, kdy obdivoval a přátelil se s literárním kritikem Bělinským a Petraševským došlo k jakési „ztrátě Krista“, ale nemůžeme říci, že by se od křesťanství naprosto odklonil. Nikdy totiž neztratil lásku a úctu ke Kristu jako k nejvyššímu ztělesnění dobra. Vzpoura se spíše týkala církevního učení a praxe. Jeho dcera Ljubov ve svých pamětech podotýká, že Ivan Karamazov je znázorněním této pochybovačné etapy života Dostojevského.⁴² Postupný návrat k církvi se odehrával ještě před jeho uvězněním, avšak rozkvětu plně dosáhl až při návratu ze Sibíře. Z poznámek jeho manželky a současníků vysvítá, že po celý život byl zbožným a věřícím člověkem, který se rád oddával modlitbě, četbě Písma svatého a rozjímání nad křesťanskými vyobrazeními. Bohužel náboženská otázka, kterou si Dostojevský kladl, totiž existence Boží, je často úzce spojena s jeho nacionalismem. Jedinou správnou

⁴⁰ DOSTOJEVSKIJ, F. M. *Dopisy*, s. 174.

⁴¹ PYTLÍK, R. F. M. *Dostojevskij, život a dílo*, s. 164.

⁴² Srov. LOSSKIJ, Nikolaj Onufrijevič. *Dostojevskij a jeho křesťanský svetonáhľad*. Liptovský sv. Mikuláš: Tranoscius, 1946, s. 36–38.

formu křesťanství spatřoval v pravoslavné církvi, která podle něj ustavičně zachovává učení Kristovo.⁴³ Velmi úzce propojoval ruský národ a víru, a to tak, že Rusko stojí zcela na základech pravoslaví. Pro naši práci je důležité, že „ačkoli jeho vývody nesvědčí o zvláštní znalosti pravoslavného učení o Trojici, dokazují přesto, že věřil souhlasně s učením pravoslavné církve ve stěžejní dogma pravoslaví o vtělení Syna Božího.“⁴⁴ Dostojevského chybou bylo, že mylně ztotožňoval pravoslavnou církev s ruským národem a státem. Zatímco pravoslaví dle něj směřuje k přetvoření státu v církev, katolická církev se údajně skrže papeže a jejich moc proměnila ve stát.⁴⁵

V některých svých spisech považuje katolictví téměř za „antikristovství“, největší problém měl s úlohou a postavením papeže. Je s podivem, že při svých četných cestách Evropou se nesnažil objevit pravou podstatu římské církve, ale zůstal u povrchně zjednodušujících zkazek francouzských myslitelů, jako byl Voltaire. Ukazuje se tak jeho absolutní neznalost základních myšlenek a ustanovení katolické církve.⁴⁶ Špatně pochopené dogma Prvního vatikánského koncilu o papežské neomylnosti z roku 1870 pak potvrdilo jeho dosavadní tvrzení o papeži jako přicházejícím antikristovi, jenž má za úkol soustavně bořit a ničit Kristovu církev. Alois Lang ve své knize o Dostojevském navrhuje, abychom v legendě o Velkém inkvizitorovi, která, jak se zdá, je jedním z původních významů zaměřena právě proti papeži a katolické církvi, dosadili za mlčícího Krista papeže a za inkvizitora Dostojevského, který chrlí na nevinného své mylné závěry.⁴⁷

Nemůžeme přehlédnout, že zatímco byl přehnaně a leckdy iracionálně kritický ke katolické církvi, na pravoslavnou církev nahlížel téměř růžovými brýlemi. To, z čeho obviňoval katolíky, tedy, že si už od středověku uzurpují světskou moc a tím se zpronevěřují Kristovu úkolu, bylo spíše pokušením pravoslaví, které se úzce spojovalo s carem a službou jeho záměrům. Dostojevský spojoval katolicismus s evropským socialismem a z toho došel k úsudku, že jde vlastně o tažení ateismu, který je ukryt v rouše římské církve (viz Velký inkvizitor). Na otázku, kde se vzal onen neznabožský

⁴³ V románu *Bratři Karamazovi* také zaznívá, že Rusko chrání pravý obraz Kristův, který jednou zazáří celému světu, neboť hvězda zazáří od Východu. Srov. DOSTOJEVSKIJ, Fjodor Michajlovič. *Bratři Karamazovi*. 5.vyd. Voznice: Leda; Praha: Rozmluvy, 2009, s. 305; s. 308.

⁴⁴ LANG, A. F. M. *Dostojevský*, s. 233.

⁴⁵ Srov. tamtéž, s. 242.

⁴⁶ Srov. tamtéž, s. 267.

⁴⁷ Srov. tamtéž, s. 275.

socialismus, Fjodor Michajlovič stručně odpovídá, že je to jedna z posledních fází novověkého humanismu, který se zvrtil a stejně jako socialismus je i ateismus plodem katolicismu.⁴⁸

Náš autor měl vlastní vizi církve, která se blíží nebeskému Jeruzalému z biblické knihy Zjevení. Tento ideál se vyznačuje naprostou harmonií, která je dokonalým protikladem současného uspořádání světa. Dostojevského Krista nelze odloučit od církve, neboť i on uznává, že Krista nelze poznat jinak než skrze církev a Bohu sloužíme prostřednictvím projevované lásky k jeho snoubence církvi.⁴⁹

V této práci odhlédneme od jeho názorů na církve ať už pravoslavnou či katolickou a budeme se věnovat ústředním bodům naší společné víry. Snad nikdo totiž nemůže Dostojevského obvinít, že by dostatečně nevyzdvihoval Krista a poselství evangelií, ke kterým měl velkou úctu již od raného dětství. Velmi úzce vnímá propojenost tajemství člověka a tajemství Boha. Skrze člověka se dostává ke Kristu, skrze kterého poznává Boha. Toto poznání pak přivádí k hlubšímu porozumění samotnému člověku a dochází, u Dostojevského tak k častému, „znovuzrození“.

1.3 Přehled díla

Literární dílo Fjodora Michajloviče Dostojevského je obsáhlé.⁵⁰ Z tohoto důvodu uvedeme pouze jeho největší romány a podrobněji se zaměříme na ty známější, u nichž se budeme snažit stručně uvést zásadní myšlenky.

Souhrnný přehled románů⁵¹:

Chudí lidé (1846)

Zápisky z Mrtvého domu (1861–62)

Uražení a ponížení (1861)

Zločin a trest (1866)

Hráč (1867)

Idiot (1868)

Běsi (1871–72)

⁴⁸ Srov. tamtéž, s. 302.

⁴⁹ Srov. tamtéž, s. 241.

⁵⁰ Kromě následně uvedených, mezi jeho další, již menší dílka patří např. *Něžná*, *Bílé noci*, *Dvojník*, *Zápisky z podzemí*, *Krokodýl*, *Strýčkův sen*, *Román v devíti dopisech*, *Věčný manžel*.

⁵¹ Datace u románů značí rok vydání a je přebrána z MASARYK, T. G. *Rusko a Evropa III.*, s. 16–17.

Výrostek (1875)

Bratři Karamazovi (1879–1880)

1.3.1 Zápisky z Mrtvého domu

Dílo popisuje život trestanců v sibiřské káznici. Je zde líčena ubíjející jednotvárnost denního režimu, namáhavá práce, bydlení v ubikacích, vztahy mezi vězni a snaha každého z nich přežít nějakým způsobem situaci, do které se dostali. Všechné strádání pro spisovatele není natolik skličující jako nelidské poměry v těchto zařízeních. Zvláště pošlapání lidské důstojnosti, nucené lidské soužití a absence jakéhokoli soukromí. Dostojevský ukazuje tvrdé trestání provinilců, chladnou lhostejnost i krutost dozorců a velitelů a naopak soucit prostého sibiřského obyvatelstva. Poukazuje na to, že touha žít a být svobodný v člověku překračuje veškerou jeho omezenost prostorem. Silným momentem je pasáž o zraněném orlu, kterého přinesli do věznice. Nejprve byl všemi obklopen, později na něj štváli psa, až si jej přestali všimnout úplně. I pták se díval na své „spoluvězně“ nevraživě, byl zuřivý a utíkal do samoty.⁵² Někdo na orla ale přeci nezapomněl a jeho péče umožnila částečně se zotavit a vylézt za svobodou, která byla vězňům upřena. Jeho odlet vyvolal snění trestanců nad nedohledným ideálem svobody, které však v krátkce na to vyrušil ostrý křik strážce vracející se do chmurné reality.⁵³

Jedná se převážně o autorovu autobiografii, kdy Dostojevský dává ožít svým prožitkům z pobytu v omské věznici. Nedočkáme se zde mravního hodnocení činů vězňů, ani citově zabarvených popisů. Toto nezvyklé dílo, které jako by dokumentaristicky a holými fakty líčí život trestanců, se dočkalo velké pozornosti a úspěchu u čtenářů a vyšvihlo Dostojevského mezi žádané autory. Nastíněná touha po svobodě různého druhu se objevuje ve většině jeho románů.

1.3.2 Zločin a trest

Snad nejznámější román *Zločin a trest* dává nahlédnout do podhoubí myšlenek na zločin, jeho provedení a následného boje svědomí. Student Raskolnikov ve snaze vyprostit se z chudoby osnuje plán na okradení lichvářky. Situace se však zvrtné a kromě lichvářky zabije i její sestru. Další děj knihy vypráví o jeho duševní trýzni ze spáchaného zločinu. Původní Raskolnikovova myšlenka byla taková, že jeden

⁵² Podobný průběh mělo i seznamování se s novými vězni a chování hrdiny této knihy.

⁵³ Srov. DOSTOJEVSKIJ, Fjodor Michajlovič. *Zápisky z Mrtvého domu*. Praha: Odeon, 2006, s. 220–220.

výjimečný člověk, charakterizován a pojmenován jako Napoleon, má právo důstojně žít a rozhodovat o životech ostatních, které pokládá za pouhé vši, neboť tak může přinést dobro celé společnosti. Je tedy třeba dosáhnout cílů, bez ohledu na oběti. Toto pojetí se postupně dostává do pozadí, a stejně tak i špatně pochopená svoboda, která nejprve spočívala v tom, že se člověk stane bohatým a zabezpečeným. K vnitřnímu přerodu významně přispěje seznámení s dívkou Soňou, která je bídou donucena živit sebe a svou rodinu jako prostitutka. Raskolnikov díky ní poznává, že oběť lze uchopit i jinak. Zatímco on chtěl přizpůsobit situaci sobě, Soňa obětuje svůj život ve prospěch druhých. Je to také ona, která ho svým přístupem dovede k přiznání a přijetí výkonu trestu. V posledku sám poznává, že zabitím stařen zahubil především sám sebe. Trest se pro Raskolnikova stal osvobozením, neboť pochopil, že pravá svoboda se ukrývá uvnitř člověka a nezávisí na vnějších okolnostech. Tato svoboda se projeví přijetím všech důsledků za to, co provedl.⁵⁴

1.3.3 Idiot

Jako protiklad k Raskolnikovovi, kterého zločin dovedl až na Sibiř, chtěl náš autor nově načrtnout postavu, jež by splňovala nejvyšší mravní hodnoty.⁵⁵ Ve svých dopisech vyjadřuje touhu vytvořit obraz ideálně krásného člověka. Sám však uznává obtížnost takovéto snahy:

Krásné je ideál, ideál, který jsme dosud ani my, ani civilizovaná Evropa zdaleka nevytvořili. Na světě existuje jediná absolutně krásná bytost, Kristus, takže objevení se této nesrovnatelně, nekonečně krásné bytosti je už samo o sobě nekonečným zázrakem...z krásných postav křesťanské literatury je nejdokonalejší Don Quijote. Ale ten je krásný jen proto, že je současně i směšný.⁵⁶

Chtěl-li vytvořit ideál krásy tak, aniž by pouze přepisoval život Krista, musel nutně vytvořit člověka, který se bude ostatním jevit v mnoha ohledech směšný a který zůstane nepochopen. Nicméně, jak poznamenává Tomáš Špidlík, Dostojevského *Idiot* není tak úplně dokonalým ztvárněním evangelijní zvěsti. Poukazuje na to, že ačkoli kníže nikoho neodsuzuje, je ke všem milý a snaží se o dobro, přesto je zde něco, nad čím není dobré

⁵⁴ Téma *Zločinu a trestu* se objevuje i v dalších dílech. Pohrdání Ivana Karamazova svým otcem a bratrem se neliší od myšlenek Raskolnikova. Stejně tak představa nadřazených jedinců, kterým je vše dovoleno.

⁵⁵ Srov. PYTLÍK, R. F. M. *Dostojevskij, život a dílo*, s. 100.

⁵⁶ DOSTOJEVSKIJ, F. M. *Dopisy*, s. 178.

zavírat oči. Myškin se totiž nikdy nemodlí ani nemluví o Kristu.⁵⁷ Dostojevský na něm ukazuje, že „praktikovat evangelijní pokoru a nemít přitom v sobě Krista je naprosté šílenství.“⁵⁸

Kníže je ostatními považován díky svým myšlenkám a jednání za bezelstného prostřáčka – idiota a všichni ho mají nějakým způsobem rádi. Jeho postava nám skvěle podává, kam směřuje „čistě lidské uskutečnění evangelijního ideálu.“⁵⁹ Zejména z vyznění konce románu je zřejmé, že uskutečňování evangelia bez Boha nutně působí stejně bláznivě jako samotný Myškin a místo radosti přichází vlna zmatku.⁶⁰ Postavu *Idiota* můžeme také vnímat jako předstupeň dalšího ztvárnění ideálu, a to Aljoši Karamazova. Společné je jim to, že zatímco rozporuplné, temné charaktery jsou v průběhu příběhů zkoumány a rozebírány, Myškin i Aljoša jsou spíše těmi, kdo své okolí sami niterně zkoumají. Tak můžeme říci, že „kladné“ charaktery vycházejí vstříc druhým, kdežto „záporné“ jsou zakřivené do sebe bez jakéhokoli ohledu na bližní.⁶¹

1.3.4 Běsi

Děj tohoto díla se odehrává na pozadí tajemných příprav na revoluci. Dostojevský se inspiroval skutečnými událostmi dějícími se pod taktovkou revolucionáře Nečajeva a svým perem bojuje proti myšlenkám nihilismu a ateismu. Více než popisy spikleneckých myšlenek zaujmou do detailu vykreslené popisy postav, jimiž jsou především mladí muži, kteří v nic nevěří a chtějí změnit svět. Nespornou úlohu zde hraje jeden ze samozvaných vůdců, bezcharakterní Petr Verchovenskij (Nečajev). Ten je synem liberála minulých let, Štěpána Trofimoviče Verchovenského, žijícího pod patronátem bohaté a vlivné statkářky, kterému je věnována první část knihy. Jeho syn, jemuž chybí jakékoli duchovní ideály a ušlechtilost jeho otce, pobýval v zahraničí

⁵⁷ Srov. ŠPIDLÍK, Tomáš. *Věřím v život věčný: eschatologie*. Olomouc: Refugium Velehrad-Roma, 2007, s. 218.

⁵⁸ Tamtéž, s. 218.

⁵⁹ ŠPIDLÍK, Tomáš. *Ruská idea*. Velehrad: Refugium Velehrad-Roma, 1996, s. 37.

⁶⁰ Je totiž třeba dodat, že Myškin svým jednáním způsoboval různá nedorozumění a nakonec skončil v blázninci. Zvláště v tomto momentu Špidlík klade důraz na srovnání Dostojevského a Tolstého, kdy Tolstoj chtěl užívat evangelijních plodů bez toho, aniž by plně přijal jejich zdroj, tj. Krista. Více než na křesťanskou zvěst totiž kladl důraz na mravní a humanistické ideály. „Je totiž dobře známo, že pro Tolstého byla osoba Spasitele čímsi mytologickým, a proto oceňoval v evangeliu se nacházející obecně platné ideje.“ ŠPIDLÍK, Tomáš. *Věřím v život věčný*, s. 218.

⁶¹ Srov. BERĎAJEV, N. A. *Dostojevského pojetí světa*, s. 30.

a přijal za své revoluční myšlenky. Právě Verchovenskij stojí za vraždou jednoho z dalších spiklenců Šatova, stejně jako za požárem v chudinské čtvrti. Aby zvýšil svou autoritu, postavil na pomyslný piedestal svého přítele, skeptického knížete Nikolaje Stavrogina, jenž svým charismatem dokáže přitahovat a manipulovat lidmi. Mistrné vykreslení postavy působí i na čtenáře tak, že sympatie k tomuto muži jsou v celém díle kolísavé a nestálé. Jeho osobnost je totiž značně rozporuplná a zatížena hádankovitě naznačeným hrozným činem z mládí. I on je infikován vlnou nihilismu a svůj život ukončuje sebevraždou. Mezi nejpodstatnější témata románu rozhodně patří otázka svobody a důkazy existence/neexistence Boží. Pro ukázkou si uveďme hlasité rozvažování Kirillova, který se na základě svých mylných závěrů rozhodl spáchat sebevraždu.

„Jestli bůh není, jsem já bůh... Jestli Bůh existuje, je všechna vůle jeho a já jsem tou vůlí zcela ovládnán. Jestli neexistuje, je všechna vůle moje a jsem povinován vyhlásit neomezenou vůli.“
„Neomezenou vůlí? A proč jste povinován?“ „Protože všechna vůle je teď moje. Copak se nikdo na celé planetě, poté co skoncoval s bohem a uvěřil ve svou neomezenou vůli, neodvází tu neomezenou vůli projevit v tom nejpodstatnějším bodě?... Mám povinnost se zastřelit, protože klíčový bod mé neomezené vůle je – zabít sám sebe... Člověk nedělal nic jiného, než že si vymýšlel boha, aby mohl žít a nemusel se zabít.“⁶²

Za zmínku také nepochybně stojí samotný název díla. Kniha je uvedena evangelním příběhem vyhnání zlých duchů do prasat, která se následně vrhla do moře (srov. Lk 8,26–36). Jak tato pasáž z Písma svatého souvisí s celým dílem, je vysvětleno v závěru knihy.⁶³

1.4 Bratři Karamazovi

Dostáváme k vrcholu Dostojevského tvorby. Už v dopise S. A. Ivanovové z roku 1869 se zmiňuje o dlouho zamýšleném románu, jenž vystihne vše, proč žil, a který bude psát nejméně pět let, protože ho nechce uspěchat a tím zkazit.⁶⁴ Původní zamýšlený název byl *Život velikého hříšníka*. Z dopisů též vyplývá, že společným jmenovatelem provázejícím všechny části díla bude to, co autora mučilo po celý život, tedy otázka

⁶² DOSTOJEVSKIJ, Fjodor Michajlovič. *Běsi*. Voznice: LEDA; Praha: Rozmluvy, 2008, s. 580–581.

⁶³ Srov. tamtéž, s. 615.

⁶⁴ Srov. DOSTOJEVSKIJ, F. M. *Dopisy*, s. 208.

Boží existence. Stejně jako proměna názvu a hlavních postav se postupně zvětšoval i počet částí románu – z původních tří na čtyři se závěrečným epilogem. Z dopisu ze srpna roku 1870 vysvětluje, že Dostojevský zničil poměrně velkou již sepsanou část a začal znovu, protože dle svých slov „poznal, v čem se mýlil“.⁶⁵ Mezitím, co dlouhodobě připravoval svůj vrcholný román, napsal díla jako *Běsi* či *Výrostek*. Z toho lze tedy poměrně snadno usoudit, že myšlenky obsažené v *Bratřech Karamazových* jsou autorovy životní postoje a zápasy, které chtěl shrnout do jednoho spisu. To dosvědčuje i dopis příteli Strachovovi: „Tato má práce je mi nade vše drahá. Je to jedna z mých nejdražších idejí a chci ji ztvárnit, jak nejlépe dovedu... Pokládám tuto věc za zásadní věc mé kariéry...“⁶⁶ Román vycházel po částech v Ruském *Věstniku* od roku 1879. Poslední část se ke čtenářům dostává na konci roku 1880 a Fjodor Michajlovič se opět ocitá na výsluní veřejnosti.

Výjimečnost Dostojevského spočívá mimo jiné v tom, že se více než na vnější popisy postav zaměřuje na jejich vnitřní charakteristiku. Stefan Zweig se blíže soustředil na spisovatelovo umění v tomto směru. Vychází z toho, že pro Dostojevského má velký význam slovo. Čtenáři jeho děl si utváří představy o postavách a jejich momentálních pózách na základě toho, co vyřknou, nikoli co o nich vypoví vnější popis. Náš autor nemusí tedy popisovat, jak se jednotlivé osoby chovají, ale poznáváme je z jejich řeči. Zweig to stručně objasňuje tak, že zatímco někteří literáti se snaží líčit duši skrze tělo, Dostojevský zobrazuje tělo prostřednictvím duše.⁶⁷ Na jiném místě cituje kritika Merežkovského, který se vyjádřil v tom smyslu, že u Tolstého slyšíme, protože vidíme, avšak u Dostojevského vidíme, protože slyšíme.⁶⁸

⁶⁵ Tamtéž, s. 216.

⁶⁶ Tamtéž, s. 209.

⁶⁷ Není bez zajímavosti, že Zweig z této skutečnosti odvozuje praktickou nemožnost ztvárnit pravdivě díla Dostojevského na divadelních prknech, neboť jeho hrdiny nelze ztvárnit zvnějšku a vytrhnout je z tajemného duševního světa. Divadelní představení nedokáže pojmout plný rozsah napsaného textu a postavy tak nutně v každé hře působí ploše a chybí jim plastičnost vyjádřená v knihách. Srov. ZWEIG, Stefan. *Tři mistři: Balzac, Dickens, Dostojevskij*. Praha: Melantrich 1997, s. 143.

⁶⁸ Srov. ZWEIG, S. *Tři mistři*, s. 122–127.

2. Základní přístupové cesty k románu

Bratři Karamazovi

Druhá kapitola se zabývá samotným dílem *Bratři Karamazovi* z hlediska obsahu a pramenů. Nejprve načrtneme strukturu románu, avšak, než se zaměříme na jeho dějovou linii, považujeme za velmi vhodné pozastavit se u autorského úvodu, protože tam Dostojevský podává určitou nápovědu ke čtení celého díla. Pro celkové pochopení následně uvedeme hlavní příběh a důležité okamžiky spolu se závěrem, bez kterého by román ztrácel svou hodnotu.

Další podkapitola uvádí a objasňuje zdroje, ze kterých autor čerpal a které zakomponoval do svého díla. Uvidíme, že velkou část jeho inspirace tvoří zejména Písmo svaté, trochu paradoxně společně s osvícenskými mysliteli, jako byl Diderot či Voltaire. Studium pramenů nám ukazuje nejen autorovu sečtělou, ale především dává tušit, jakým směrem se ubírat, abychom došli k původnímu zamýšlenému smyslu románu.

Třetí a poslední část druhé kapitoly tvoří charakteristiky hlavních postav románu. Je evidentní, že se mezi tyto postavy bude řadit otec Karamazov a jeho čtyři synové. Karamazovi jsou nejen prototypem rodiny, která má své stinné stránky, ale můžeme říci, že do každého z bratrů zvětšil spisovatel něco ze sebe. Odrážejí také soudobé ruské myšlení a osud bratrů naznačuje, jak Dostojevský viděl budoucnost jednotlivých myšlenkových směrů.

2.1 Struktura díla

Kniha je věnována Dostojevského druhé manželce Anně Grigorjevně Dostojevské a uvedena veršem z Janova evangelia.⁶⁹ Úryvky z Písma svatého se budeme zabývat později, proto se zde omezíme jen na konstatování faktu, že autor začíná svůj vrcholný literární počín citátem ze čtvrtého evangelia, který odkazuje na smysl celého textu, a proto je dobré mít při četbě *Bratrů Karamazových* na paměti, že tu máme neodmyslitelné křesťanské zaměření. Před samotným začátkem románu nacházíme slovo spisovatele ke čtenáři, které je klíčové. Dostojevský se tu totiž zmiňuje, že ačkoli

⁶⁹ „Amen, amen, pravím vám, jestliže pšeničné zrno nepadne do země a nezemře, zůstane samo. Zemře-li však, vydá mnohý užitek.“ (Jan 12,24)

má životopis jeden, tak romány dva.⁷⁰ Hlavním hrdinou a předlohou životopisu je Alexej Fjodorovič Karamazov, kterého označuje za podivína a poskytuje nám vlastní definici tohoto podivínství:

Podivín je však ponejvíc jednotlivost a zvláštnost. Není-liž pravda? Jestliže snad tomuto mému soudu nepřisvědčíte a odpovíte „není“ nebo „ne vždycky“, pak se možná stran významu svého hrdiny Alexeje Fjodoroviče trochu upokojím. Neboť podivín nejen „není vždycky“ jednotlivost a zvláštnost, ale stává se naopak, že v sobě někdy nosí i jádro celku, kdežto všechny ostatní lidi jeho doby nějaký náhodný vítr z neznámé příčiny načas od celku odtrhl...⁷¹

Pokud přijmeme tuto definici, poznáme, že ono „podivínství“ by mělo být spíše normalitou. Jedná se o podobné „podivínství“ pro které byl opovrhován kníže Myškin v románu *Idiot*. Naše zraněná lidská přirozenost nás však zneschopňuje vnímat skutečné hodnoty, a tak z opravdového podivínství tvoříme normalitu a nad tzv. „Božími blázný“ se soucitně usmíváme.

Zdá se, že druhým románem není myšlen žádný písemný záznam, ale vlastní život spisovatele a konečně i život každého čtenáře. Tento „druhý román“ je hlavní, avšak neobejde se bez prvního, který ukazuje a objasňuje duchovní růst a krize provázející každého člověka. Autor tak letmo poukazuje na to, že ačkoli jeho cílem bylo napsat skvělý a poutavý román, nic se nevyrovná životu a z něj vyplývajících zkušeností, které samy přetvářejí a určují směřování člověka.

Celé dílo je rozděleno na čtyři části a epilog. Každý z dílů je uvnitř rozčleněn na tři knihy, máme tedy celkem dvanáct knih. Jednotlivé „knihy“ určují tematické celky.

První kniha nás seznamuje s hlavou rodiny a později obětí vraždy, Fjodorem Pavlovičem Karamazovem a jeho třemi manželskými syny: Dmitrijem (Mít'ou), Ivanem a Alexejem (Aljošou).

Poslední kapitola první knihy lehce navozuje atmosféru ruských starců a plynule tak přecházíme do druhé knihy odkrývající prostředí kláštera, ve kterém žije starec Zosima a dočasně nejmladší syn Fjodora Pavloviče Aljoša. Probíhá zde setkání všech Karamazovů za účelem vyřešení dědických sporů mezi otcem a nejstarším synem Dmitrijem. Zmíněná návštěva skončí ostudou, kterou záměrně vyvolal Fjodor Pavlovič.

Ve třetí knize nás autor seznamuje se sluhy starého Karamazova, zvláště se Smerďakovem, který je nepřiznaným nemanželským synem pána domu, a jenž bude mít

⁷⁰ Srov. DOSTOJEVSKIJ, F. M. *Bratři Karamazovi*, s. 7–8.

⁷¹ Tamtéž, s. 7.

nezastupitelnou roli v dalším ději této rodiny. Také jsou zde kapitoly nazvané *Zpověď vroucího srdce*, kdy se Dmitrij setkává s Aljošou a svěřuje mu své nejnítěrnější pocity. Příčinou sporů s otcem totiž nejsou jen peníze, ale především žena, Agrafena Alexandrovna (Grušeňka), do které se oba zamilovali. Ta si s nimi však pouze pohrává. Zatímco starý Karamazov pro ni ukrývá tři tisíce rublů, Dmitrij všechny své peníze prohýřil a požaduje po otci, aby mu dal zbytek toho, o čem se domnívá, že mu ještě zbývá jako dědictví po zesnulé matce. Mimoto je Dmitrij již zasnouben s váženou a urozenou Kateřinou Ivanovnou, což jeho postavení na veřejnosti značně zhoršuje.

Čtvrtá kniha se trochu více věnuje nejmladšímu Aljošovi, který ač momentálně v klášteře, přesto udržuje styky se svou rodinou a přáteli. Je zde dívka Líza, jež je po těžké nemoci upoutána na křeslo a má zalíbení v Aljošovi. Kromě ní se Aljoša setkává se školáky ubližujícími jinému chlapci. Mladý novic se ho zastane, ale místo vděku se dočká bolestivého kousnutí. Tak je načrtnuta další dějová linie, která je téměř nezávislá na hlavním příběhu, jímž je historie rodiny Karamazovů.

Pátou a šestou knihu považoval sám Dostojevský za kulminační body románu. Prvně zmíněná má za cíl ukázat a vyvrátit rouhačství.⁷² Je to kniha, v jejímž středu stojí vynikající kapitola *Velký inkvizitor*, ale také zde najdeme náznaky Smerďakovova úmyslu zabít Fjodora Pavloviče.

Šestá kniha nese název *Ruský řeholník* a Dostojevský zde čerpá z odkazu Tichona Zadonského.⁷³ Nalezneme tu životopis starce Zosimy a také řadu naučení např. o pánech a sluzích, o modlitbě, o víře a pekle atd.

Sedmá kniha je věnována Aljošovi vyrovnávajícímu se s tím, že zemřel jeho starc a nestal se žádný, veřejností očekávaný, zázrak, což u mnohých vyvolalo pohoršení a posměch. Navíc posledními slovy starc povzbudil Aljošu, aby opustil klášter, neboť bude potřeba ve světě a mladík se musí s novou situací a zároveň i krizí víry vyrovnat sám, všemi opuštěn.

Další kniha se zaměřuje na jednání Míti, který se snaží ze všech sil sehnat peníze, aby získal Grušeňku. Všechny snahy jsou marné, a tak se odhodlá, že peníze, které kdysi „vzal“ Kateřině Ivanovně, použije na poslední noc strávenou s Grušeňkou a ráno se zastřelí. Když ale žena jeho srdce nečekaně opětuje jeho city, plány na ukončení života jdou stranou. Nicméně společný život jim není přán, protože přijíždí policejní

⁷² Srov. DOSTOJEVSKIJ, F. M. *Dopisy*, s. 305.

⁷³ Srov. tamtéž, s. 313.

komisař a zatýká Mít'u za podezřetí z vraždy otce. Jeho vině nahrává fakt, že byl viděn u domu starého Karamazova, kde do krve udeřil starého sluhu a také, že měl najednou ničím nepodložený vysoký obnos peněz.

Devátá kniha pak popisuje Mít'ův policejní výslech a výpovědi svědků.

Desátá kniha začíná čtvrtý, a tedy poslední díl románu. Autor se zde vrací k dějové linii školáků a na smrt nemocnému chlapci Iljušovi a jeho rodině. Odkrývá zde bolestnou lásku syna a otce, která ostře kontrastuje s nenávisí v rodině Karamazových.

Následující kniha pojednává o dalším ze tří bratrů, Ivanovi. Ten si uvědomuje závažnost svých dřívějších rozmluv se Smerďakovem a v hloubi srdce ví, že má vinu na smrti otce. Ačkoli on ani Dmitrij svého otce nezabili, přesto přání si jeho smrti svazuje jejich svědomí. Smerďakov se mu v soukromí přiznává, že to on zabil starého Karamazova a zároveň se mu vysměje do očí, že není způsobu, jak by ho Ivan mohl usvědčit. Tato trýznivá situace vyvolá v Ivanovi duševní otřes, který vede k halucinacím a následné dlouhodobé nemoci.

Poslední, dvanáctá kniha nese název *Justiční omyl* a relativizuje schopnosti psychologie, soudnictví i lidských úsudků.

Epilog uklidňuje rozhořčené čtenáře nad nespravedlivým odsouzením, když naznačuje plány na Mít'ovu záchranu. Celý román končí vzletnou řečí Aljoši k chlapcům – školákům, jak obstát v životě se vztyčenou hlavou.

2.2 Prameny

Z jakých pramenů Dostojevský čerpal? Už vícekrát jsme zmínili bohatou životní zkušenost, která měla zásadní vliv na jeho tvorbu. V knize také najdeme letmé odkazy na literární díla jiných spisovatelů, jako byl například Schiller a jeho *Loupežníci*, odkazy na Ťutčeva, Gogola, Puškinova *Evžena Oněgina*, na Shakespearova *Hamleta* či Goethova *Fausta*. Lang také ukazuje na velkou podobnost legendy o Velkém inkvizitorovi s myšlenkami Diderota a zvláště s Voltaireovými spisy *Farář Meslier* a *Oběd u hraběte z Buolainvillersu*.⁷⁴ Jako spisovatel, který je spřízněn s minulostí, jmenuje v románu například Danteho, a aby dal knize punc současnosti, najdeme zde jména jeho současníků – Lva Tolstého, Vissariona Bělinského či Viktora Huga.

V dopise Ljubimovi Dostojevský považoval za nutné zdůraznit, že všechny příběhy o dětech zaznamenané v *Bratrech Karamazových* se staly a byly otištěny v novinách, ze

⁷⁴ Srov. LANG, A. F. M. *Dostojevský*, s. 283.

kterých následně čerpal. Stejně tak Smerďakovova píseň je kvůli carskému režimu mírně upravená lidová říkanka.⁷⁵ V naučení starce Zosimy se inspiroval Tichonem Zadonským a svým pobytem v pravoslavném klášteře Optina Pustyň, jenž navštívil společně se svým přítelem Vladimírem Sergejevičem Solovjovem.⁷⁶

Máme zde i další pramen, který rovněž tvoří velkou část tohoto díla. Tím není nic jiného než Písmo svaté, které bylo nedílnou součástí autorova života, což se projevovalo i v jeho literární činnosti. Četnost citací a podobných výroků se slovy Písma ukazuje, že Dostojevského myšlení jím bylo nesmazatelně zformováno. Zřejmě se nedá určit, zda autor výroky používal cíleně nebo mu jednoduše vytanuly na mysli ve spojitosti se situacemi, které líčil v románu, ale s mírnou dávkou humoru by se snad dalo říci, že jde o jistý druh Dostojevského seznamování čtenářů s biblickými texty. Pokud bychom porovnali četnost výroků, tak Starý zákon má nesrovnatelně menší zastoupení než Nový zákon.

Uveďme si alespoň několik příkladů. Při návštěvě starého Karamazova v klášteře v rozmluvě se starcem můžeme najít žalm 14,1⁷⁷ nebo z úst zoufalého otce, jenž se dozví o nadcházející smrti svého syna, vychází výkřik z žalmu 137,5.⁷⁸ V rozhovoru Ivana s Aljošou o smyslu utrpení a věčné harmonii se Ivan odvolává na verše jedenácté kapitoly proroka Izaiáše o obnovení souladu mezi veškerým stvořením. Říká, že chce být u toho, „jak laň ulehne vedle lva a jak zavražděný vstane a obejmeme se s tím, kdo ho zavraždil“.⁷⁹ Starec Zosima pak na jiném místě vypravuje příběh zbožného Joba, který má přesah na celé dílo – zejména na Ivanův vnitřní boj, proč Bůh trestá nevinné. Dále také starec povzbuzuje své posluchače a zvláště kněze, aby se věnovali výkladu Písma a vyprávěli biblické příběhy, kterým lid porozumí. Zmiňuje pasáž o stvoření, o Abrahámovi a Sáře, Izákovi, Jákobovi, Josefovi a dalších. Jinde starý Karamazov označuje sluhu Smerďakova za Balámovu oslici z knihy Numeri nebo Ivan odpovídá na Aljošovo tázání po Dmitriji známým: „Jsem snad strážcem svého bratra?“ (Gn 4,9).⁸⁰

⁷⁵ Srov. DOSTOJEVSKIJ, F. M. *Dopisy*, s. 302.

⁷⁶ Srov. DOSTOJEVSKÁ, A. G. *Život s Dostojevským*, s. 237–238.

⁷⁷ „Bloud si v srdci říká: "Bůh tu není."“

⁷⁸ „Jestli, Jeruzaléme, na tebe zapomenu, ať mi má pravice sloužit zapomene.“

⁷⁹ DOSTOJEVSKIJ, F. M. *Bratři Karamazovi*, s. 239.

⁸⁰ Tamtéž, s. 227.

Upřeme-li pozornost na výskyt pasáží z Nového zákona, najdeme přes třicet odkazů.⁸¹ Většinu tvoří výroky evangelia, zvláště Lukášova a Matoušova, a nezanedbatelnou část pak kniha Zjevení. Z novozákonních listů se odvolává např. na apoštola Pavla.⁸² Dostojevský osobně rovněž choval velkou lásku k Janovu evangeliu, jehož přední smysl viděl v tom, že ukazuje na zázrak a krásu samotného vtělení.⁸³ V případě evangelijních výroků se v naprosté většině jedná o poučení a slova pronesená Ježíšem ke svým učedníkům či zástupu.

Biblické výroky autor vkládá často do úst starého Karamazova, který ač se zdá k víře nemá pražádný vztah, přesto vykazuje poměrně velkou znalost Písma, i když je používá výhradně ke svému divadelnímu výstupu jako prostá lidová úsloví.⁸⁴ I „ateista“ Ivan dokazuje, že se v Písmu dobře orientuje. To se mimo jiné ukazuje v jím sepsané básni o Velkém inkvizitorovi, kde nejvíce čerpá z Apokalypsy. Celá tato báseň má za základ Ježíšovo pokušení na poušti podle Matoušova evangelia. Inkvizitor – kardinál vyčítá uvězněnému a mlčícímu Ježíši, který sestoupil na zem mezi lidi, odmítnutí všech nabídek, které mu tehdy učinil ďábel. Promyšleně využívá vidění z knihy Zjevení, aby usvědčil Krista z chyby, které se dopustil tímto odmítnutím. Intelektuál Ivan tak jemně ukazuje, že Písmo lze využít jako prostředek i k akcím, jež jsou proti Kristu.⁸⁵ Zcela jiný přístup volí starc Zosima,⁸⁶ který úryvky volí rovněž promyšleně, a to tak, aby byly jasné a pochopitelné posluchačům v konkrétních situacích.⁸⁷

⁸¹ Zde předkládáme pouze přibližnou početní bilanci, která zahrnuje výroky, jež lze poměrně snadno přiřadit biblickým autorům, ačkoli se u některých nejedná o přímou citaci, ale parafrázi. Z Lukášova evangelia se jedná o šest výroků, taktéž z Matoušova. K tomu je však třeba připočítat verše, které jsou jim společné, nebo je dokonce nalezneme i u Marka – ty tvoří dalších devět citací. (U Markova evangelia se jedná o pět výroků, jež ale všechny najdeme i u Matouše či Lukáše.) Z Janova evangelia jich pochází zhruba osm a na knihu Zjevení se odkazuje sedmkrát. Do tohoto přehledu nebyly dále započítány ty výroky, jejichž výrazová podobnost je okrajová, ačkoli svým celkovým vyzněním odkazují na biblický úryvek.

⁸² Srov. DOSTOJEVSKIJ, F. M. *Bratři Karamazovi*, s. 718.

⁸³ Srov. LOSSKIJ, N. O. *Dostojevskij a jeho křesťanský svetonáhľad*, s. 54.

⁸⁴ Srov. DOSTOJEVSKIJ, F. M. *Bratři Karamazovi*, s. 45; s. 131.

⁸⁵ Srov. tamtéž, s. 243; s. 246.

⁸⁶ Nejvíce ze Zosimových životních postojů najdeme v kapitole *Z hovorů a naučení starce Zosimy*.

⁸⁷ Srov. DOSTOJEVSKIJ, F. M. *Bratři Karamazovi*, s. 53; s. 162.

Hned úvodní citát knihy nás směřuje k Janovu evangeliu: „Amen, amen, pravím vám, jestliže pšeničné zrna nepadne do země a nezemře, zůstane samo. Zemře-li však, vydá mnohý užitek“ (Jan 12,24). Je třeba upozornit, že za tímto veršem je ukryt smysl celého díla. Výskyt na začátku knihy však není jediný. Znovu na něj narazíme při rozmluvě starce Zosimy a Aljoši, když se Aljoša vyptává, proč se poklonil jeho bratru Dmitrijovi. Starec odpovídá, že se sklonil před jeho budoucím utrpením a následně připojuje tento verš. Stejně tak při starcově vyprávění o jistém muži, který zabil ženu a neměl odvalu se přiznat. I tehdy Zosima otevřel knihu a ukázal mu onen úryvek. Osud Dmitrije a koneckonců i každého člověka jen potvrzuje pravdivost tohoto verše. Mít'a musel zemřít sám sobě, svým vášním, aby byl schopen přijmout vyšší úkol, totiž narodit se z Krista a pro Krista. Slovy apoštola Pavla:

Víme přece, že starý člověk v nás byl spolu s ním ukřižován, aby tělo ovládané hříchem bylo zbaveno moci a my už hříchu neotročili. Vždyť ten, kdo zemřel, je vysvobozen z moci hříchu. Jestliže jsme spolu s Kristem zemřeli, věříme, že spolu s ním budeme také žít. Vždyť víme, že Kristus, když byl vzkříšen z mrtvých, už neumírá, smrt nad ním už nepanuje. Když zemřel, zemřel hříchu jednou provždy, když nyní žije, žije Bohu. Tak i vy počítejte s tím, že jste mrtvi hříchu, ale živi Bohu v Kristu Ježíši. (Řím 6,8–11)

Zemřít sám sobě není jen úkolem Dmitrije, ale i ostatních postav románu. Fjodor Pavlovič je příkladem zrna, které se nechce vzdát svého pohledu na svět, a tak postupně duchovně odumírá. Starec Zosima a Aljoša jsou zrny, která se rozhodla umřít světu, aby vydala ještě větší užitek. Ivan je příkladem pochybovače, který tuší pravdivost toho, čím žije Aljoša, ale lidská měřítko mu brání podstoupit tuto proměnu.

2.3 Hlavní postavy – duchovní a myšlenkové vlivy v Rusku

V rozsáhlém díle jako jsou *Bratři Karamazovi*, se ukrývá spousta postav, které jsou vykresleny velmi podrobně, a je jim věnován velký prostor. Zřejmě nikdo nebude proti, abychom za hlavní protagonisty prohlásili celou rodinu Karamazovů, na prvním místě samozřejmě tři syny Fjodora Pavloviče narozené v manželství. Stranou našeho zájmu nemůže zůstat ani samotný otec a jeho čtvrtý, nemanželský syn Smerďakov. Otázka, kterou si jistě každý pozorovatel klade, je, za kterou postavou se ukrývá osobnost autorova. Víme, že Dostojevský byl nesnadno čitelný, a proto pravděpodobně nebude chybou, když prohlásíme, že do každé postavy vtělil něco ze sebe samého. Tak nám vznikne plastický obraz a snáze uchopíme rozštěpenost jeho osobnosti a myšlení.

Dmitrij je svou bouřlivou a naivní vírou představitelem mladého Dostojevského, Ivan zosobňuje krize víry v mladém dospělosti a Aljoša ukazuje na víru po jeho obrácení v káznici. Žádná z těchto postav (etap života) však není zcela uzavřená. I nadále se v autorovi objevuje bezprostřední radost a užívání si života, pochybnosti o chodu světa i klidné spočinutí ve víře v Boží existenci. Nadto se domníváme, že každý čtenář dříve či později objeví, že jedním ze synů je i on sám. Osudná „*karamazovština*“, která je vlastní všem Karamazovům pak není problémem jen této rodiny, ale každého člověka. Jedná se o stav po prvotním hříchu, o podléhání žádostivosti, která je vlastní každému z nás.⁸⁸

2.3.1 Fjodor Pavlovič Karamazov

Otec rodiny Fjodor Pavlovič Karamazov je vylíčen jako cynický, pomstychtivý a zlý člověk, který určité šaškovství přijal jakou svůj úděl a se zalíbením škodí jiným. Je hlavním představitelem mravního úpadku a zkaženosti společnosti. V mládí zneužil mentálně postiženou němou dívku, a když otěhotněla, nechal ji napospas bídě. Nakonec porodila dítě na jeho zahradě, kde také zemřela. Tím nepřímou ukázala na otce novorozeněte. Fjodor Pavlovič chlapce přijal do domu a výchovy se ujali sluhové, kteří mu dali jméno Pavel a po otci mu začali říkat Fjodorovič. Sám starý Karamazov poté vymyslel přízvisko Smerďakov po jeho matce, avšak nikdy ho neprohlásil za svého syna.

Se svou první ženou vyženil dostatečný majetek, který svým patolízalstvím, obchodnickou náturou a především lichvou znásobil. Žena brzy zemřela a zanechala po sobě malého chlapce Dmitrije, o kterého se sobecký otec nestaral, a proto první roky strávil v domku pro sloužící a později vyrůstal u příbuzných matky. Fjodor Pavlovič se podruhé oženil s mírnou, leč později nervově chorobnou dívkou, která se stala matkou jeho dalších dvou synů Ivana a Aljoši. Ještě za svého života musela být přítomna tomu, jak manžel provádí chlípné hry v jejich domě. I ona brzy zemřela a chlapci byli dáni na výchovu k bývalé dobroditelce své matky. Starý Karamazov nejevilo o život svých synů žádný zájem, ani se nedá říci, že by k nim cítil nějakou lásku. Proto nepřekvapí, že se velmi snadno zneprátelil se svým nejstarším, když začali usilovat o stejnou ženu. Peníze a vášnivá smyslnost byly krédem otce Karamazova.

⁸⁸ Srov. KAUTMAN, František. *Dostojevskij – Věčný problém člověka*. Praha: Rozmluvy, 1992, s. 110.

2.3.2 Dmitrij Karamazov

Zdá se, že prvorozený syn zdědil nejvíce z užívání si života podle pravidel svého otce. Jako mladý vojenský důstojník byl pro své nepřístojné chování přeložen do jednoho z pohraničních městeček, kde po hospodách pokračoval v rozhazování peněz ze svého dědictví. Tam se setkal s Kateřinou Ivanovnou, které velkomyslně poskytl půjčku pro jejího otce a nic za to po ní nežádal. Romanticky založená dívka unešená šlechetností mladého dárce mu navrhla sňatek a zasnoubili se spolu. Jako pravý syn svého otce však v sobě nezapřel vášnivost a po příjezdu do města, kde bydlel starý Karamazov, se bezhlavě zamiloval do mladé obchodnice Grušeňky. A tak začíná kolotoč rodinného nepřátelství, ženské žárlivosti a lidského trápení.

Mít'ů bychom mohli charakterizovat jako poctivého, ale lehkomyšlného dobráka s velkým srdcem, který je ve vleku své žádostivosti. Má dětskou prostoduchou víru, která je sice opravdová, nicméně potřebuje teprve dozrát při setkání s křížem. Boha má rád, ale ne tak moc, aby se zdržel pokušení hýřivého života. Je typickým představitelem lidské slabosti ducha.⁸⁹ V počátečním stádiu obvinění z otcovraždy byl heroicky připraven nést nespravedlivý trest jako odčinění všech svých hříchů. Záhy však nadšení z utrpení a oběti opadáva a Dmitrij zakouší, že toho není schopen. Proto v jednom ze závěrečných rozhovorů z úst Aljoši zaznívá, že ačkoli Dmitrij už prošel obrovskou vnitřní proměnou, přesto ještě není připraven nést kříž, který se pro něj chystá.⁹⁰ Dostojevskij ve svých osobních dopisech ukázal, v čem spočívala Mít'ova vina:

V přívalu neštěstí a lživého obvinění se jeho srdce a svědomí očišťuje. V duši přijímá trest nikoli za to, co neudělal, ale za to, že byl tak hanebný, že se mohl a chtěl dopustit zločinu, z něhož bude nespravedlivě obviněn justičním omylem. Je to hluboce ruský charakter: dokud nehoří střecha nad hlavou, sedlák se nepokřičuje.⁹¹

2.3.3 Ivan Karamazov

Dmitrijův nevlastní bratr Ivan je jeho opakem. Vyniká vzděláním a intelektem, je uzavřený a milostným dobrodružstvím, stejně jako hospodským pitkám, se vyhýbá. I on chová nenávist nebo spíše ošklivost a pohrdání ke svému otci a přeje si jeho smrt. Svými rádoby moudrými řečmi „nakazí“ sluhu Smerďakova, zvláště tezí, že není-li

⁸⁹ Srov. LOSSKIJ, N. O. *Dostojevskij a jeho křesťanský svetonáhľad*, s. 167.

⁹⁰ Srov. DOSTOJEVSKIJ, F. M. *Bratři Karamazovi*, s. 735.

⁹¹ DOSTOJEVSKIJ, F. M. *Dopisy*, s. 317.

Bůh, je všechno dovoleno.⁹² Ten pak provede vraždu starého Karamazova, avšak vinu nenechává pouze na sobě, ale upozorňuje Ivana, že on je původcem této zvrácené myšlenky. Svým bratrem Dmitrijem, podobně jako otcem, opovrhne pro jeho příliš tělesné pudy a slabosti. Nadto chová lásku ke Kateřině Ivanovně a pomyšlení, že tato hrdá žena dává raději své srdce jednomu z „plazů“ (jak otce a bratra sám pojmenoval) je pro něj nepochopitelné.

Vztah k Aljošovi coby pokrevnímu bratru je zvláštní. Na začátku knihy cítíme, že se k němu chová přehlíživě a udržuje si odstup. Ledy se prolamují zvláště v páté knize románu, kdy Ivan odhaluje Aljošovi své srdce a smýšlení, jehož součástí je i báseň o Velkém inkvizitorovi. Ukazuje se, že Ivan prožívá duchovní muka a Aljoša ho svou vírou a klidem přivádí k šílenství, neboť to je to, po čem Ivan celý život touží a nemůže toho dosáhnout. Dostojevský jako by v něm vylíčil charakter některých adresátů Jakubova listu:

Prosíte sice, ale nedostáváte, protože prosíte nedobře: jde vám o vaše vášně. Proradná stvoření! Což nevíte, že přátelství se světem je nepřítelství s Bohem? Kdo tedy chce být přítelem světa, stává se nepřitelem Božím. Či myslíte, že nadarmo je psáno: 'Bůh žárlivě touží po duchu, kterého do nás vložil'? Mocnější však je milost, kterou dává. Proto je řečeno: 'Bůh se staví proti pyšným, ale pokorným dává milost.' Podřídte se tedy Bohu. Vzepřete se ďáblu a uteče od vás, přiblížte se k Bohu a přiblíží se k vám. (Jak 4,3–7)

Touha po poznání a vědění je u Ivana velmi silná, sporný je však úmysl, který má. Chce ve své pýše pouze vynikat duchem nad jiné, nebo chce opravdu z celého srdce věřit bez ohledu na to, co z toho vyzíská? Ve srovnání s Aljošou či starcem Zosimou se ukazuje, že lidská moudrost a vědění není poslední veličinou a už vůbec, že by mohly člověka plně uspokojit. Proti sobě tak stojí Ivanův pyšný, ale omezený duch, a nespočetná Boží milost darovaná pokorným.

V Ivanově srdci probíhá mimo jiné souboj mezi vírou a nevírou. Prohlašuje se za ateistu. Detailní rozbor jeho uvažování nám však ukazuje, že více než přesvědčený ateista je pochybovač, kterému rozličné překážky brání, aby uznal existenci dobrotivého Boha. Jeho přání mít v této otázce jasno je zřejmě větší, než jeho nevěra. Odmítá akceptovat a uznat Bohem stvořený svět, ve kterém je přítomno utrpení dětí. Neodmítá

⁹² S tímto tvrzením se v díle setkáme několikrát. Uvedme jeden příklad za všechny: „Pro Boha žádný zákon není! Kde je Bůh, je pánem. Kde jsem já, sám tam rozhoduji... *Všchno je dovoleno a basta!*“ DOSTOJEVSKIJ, F. M. *Bratři Karamazovi*, s. 629.

Boha, ale smysl toho, co stvořil. Je představitelem dobového socialismu a anarchismu, a Dostojevský o něm píše:

Všechn socialismus vychází a pramení z odmítání smyslu dějinné skutečnosti a dochází k programu ničení a anarchismu. Sami anarchisté byli v mnoha případech lidé upřímně přesvědčení. Můj hrdina se chopil podle mého názoru neobyčejně působivého námětu: nesmyslnosti utrpení dětí, z něhož vyvozuje absurdnost veškeré historické skutečnosti. Nevím, jestli je postava mého hrdiny dobře napsána, vím však, že je v nejvyšší míře reálná.⁹³

2.3.4 Alexej Karamazov

Nejmladší syn Fjodora Pavloviče, Aljoša, se zdá být zcela odrodilý od rodiny Karamazovů. Vypadá to, že v něm chybí přizemní vášnivost tak příznačná pro celou rodinu. S otcem vychází nad poměry dobře a ve své poslušnosti a shovívavosti se nevzpírá otcovým příkazům, které jsou pro něj leckdy kruté. Jako by Aljošova vlídnost působila i na starého Karamazova, neboť i přes svou zlostnou povahu má Aljošu rád a při setkání s ním místy prosvítají i světlejší stránky jeho osobnosti. Aljoša je vykreslen jako citlivý mladík oddaný ideálům, který se domnívá, že své štěstí nalezne v klášterní samotě. Jeho duchovním otcem se stal starc Zosima, jenž chlapce formoval a který nakonec Aljošu poslal pryč z kláštera, neboť v něm rozpoznal jiné povolání. Z několikaletých zaznamenaných setkání s dívkou Lízou lze usuzovat, že jeho další život bude probíhat po jejím boku.

Nebylo by správné Aljošu považovat za snílka či bezbřehého idealistu. Je zde nesporná vnitřní podobnost s knížetem Myškinem z románu *Idiot*. Zároveň je postava Aljoši o jakýsi „stupeň“ výše, neboť na rozdíl od knížete není stížen chorobou, jež by měla vliv na jeho nevšední chování. Myškin měl rád lidi, ale jeho skutky vnášely mezi ně jen problémy a neuměl se přizpůsobit lidským podmínkám. Naproti tomu Aljoša nejen, že bližní miluje, ale nebojí se ani velkých rozhodnutí, která je schopen dovést ke konci. Místy bychom snad mohli říci, že v něm autor popisuje Bohočlověka:

Ale lidi měl rád: podle všeho celý život v lidi věřil, a přesto ho nikdy nikdo nepovažoval za prostáčka ani za naivního člověka. Bylo v něm něco, co hned přesvědčovalo (bylo to tak potom celý jeho život), že nechce být lidem soudcem, že na sebe nevezme odsouzení a nikdy neodsoudí. Zdálo se dokonce, že všechno připouští, aniž to sebemeně odsuzuje, ačkoliv často bolestně truchlí. V tomto směru dospěl tak daleko, že ho nikdo nemohl překvapit ani polekat, a to ani v nejranějším mládí... Schopnost

⁹³ DOSTOJEVSKIJ, F. M. *Dopisy*, s. 302.

vzbuzovat v sobě lásku tedy měl, abych tak řekl, od přírody, nestrojeně, bezprostředně... Urážky si nikdy nepamatoval.⁹⁴

Na jeho postavu, stejně jako na postavu knížete Myškina, se musíme dívat pod zorným úhlem Dostojevského definice podivínství, kterou jsme již zmínili. Je třeba se vyhnout i tomu, abychom na něj nahlíželi jako na člověka, který je už ve svých názorech zocelený a zkušený životem. Jedná se u něj spíše o vnitřní intuici, charisma, jež umožňuje porozumět ostatním a dávat potřebné rady a útěchy. O jeho neúplné vyzrálosti vypovídá i pasáž, kdy mu Ivan vypráví hrůzné zločiny spáchané na dětech a Aljoša s trpitelným výrazem přitakává, že člověk, jenž se provinil vůči dětem, je hoden zastřelení. Jeho dětská víra prochází ohněm a je utužena po smrti starce Zosimy. Teprve potom se stává pevným a přesvědčeným v názorech. Starec i Aljoša posloužili Dostojevskému jako příklad intelektuálů, na rozdíl od Ivana, hluboce věřících, kteří mu tak tvoří silné oponenty a dovedou obstát před jeho neklidným, vše rozebírajícím rozumem.⁹⁵

2.3.5 Pavel Fjodorovič Smerďakov

Nemanželský syn Fjodora Pavloviče se narodil Lizavetě zvané Smrdutá, jež po porodu zemřela. Ač syn pána domu, stal se pouhým lokajem a pracoval u otce jako sluha a kuchař. Dá se říci, že v rámci svých možností ho měl starý Karamazov rád a věřil mu. Proto se mu dostalo výsady, že znal tajemství svého pána ohledně očekávaného příchodu Grušeňky. Z knihy se dozvídáme, že trpěl epilepsií, byl zádumčivý a nevlídný. Pohrdal lidmi a považoval se za lepšího než ostatní. Nebyl hloupý, shromažďoval informace a dojmy, které pak uměl náležitě zužitkovat ve svůj prospěch.

Při setkáních s Ivanem načerpal jeho teoretizování, že *všechno je dovoleno* a chladnokrevně je uskutečnil. Ivan byl však pochybujícím a pouze přemýšlel, Smerďakov ve snaze překročit stín pouhého lokajství, chtěl být napřed a dle Ivanovy teorie zabil starého Karamazova. Navíc vymyslel a provedl vše tak chytře, že vina okamžitě padla na Dmitrije.

Pro Dostojevského se tato postava stala plátnem, na které zvěčnil to, kam směřuje nihilismus a ateismus. Podle něj z těchto názorů totiž povstávají jedinci, kteří nemají

⁹⁴ DOSTOJEVSKIJ, F. M. *Bratři Karamazovi*, s. 22–23.

⁹⁵ Srov. KAUTMAN, František. *Dostojevskij – Věčný problém člověka*, s. 241.

zábrany a své zločiny považují za hrdinství a službu „věci“. Zatímco Ivan byl jakousi vnitřní charakteristikou ateismu, Smerďakov se stal jeho důsledkem. Je také varováním, kam se může dostat plané teoretizování a mylné učení. Ačkoli je Smerďakov vylíčen jako bezcitný člověk, zřejmě ani on se nedokázal vyrovnat s pocitem viny a svůj život ukončil sebevraždou. Při své poslední rozmluvě s Ivanem mu nezapomněl zdůraznit i jeho zodpovědnost za spáchaný zločin.

3. Christologie v Bratřech Karamazových

Christologie je teologická disciplína, jež se zabývá osobou a dílem Ježíše z Nazareta. Námí studované dílo *Bratři Karamazovi* obsahuje dostatek materiálu, abychom se mu mohli věnovat právě z tohoto hlediska. Román byl psán pro širokou veřejnost a Dostojevský nebyl teologem, takže nemůžeme očekávat, že bychom v díle takového žánru a zaměření našli strukturovanou christologickou studii či autorovo rozvinuté myšlení o jediném Bohu ve třech osobách nebo o poslání Ježíše Krista. I přesto zde však můžeme vidět řadu náznaků, které nám mnoho napoví o jeho víře a pojetí Trojjediného Boha, zvláště o vztahu k Ježíši Kristu, neboť ten byl pro našeho autora klíčový a láska k němu ho provázela i v době, kdy ochladla jeho sounáležitost s pravoslavnou církví.

První podkapitola této části nese, pro christologii poněkud nezvyklý, název *Bůh*. Nicméně slovní spojení Boží obraz má velmi úzké sepětí s Ježíšem, jenž je nazýván jako „obraz Boha neviditelného, prvorozený všeho stvoření“ (Kol 1,15), a proto nás tento moment snad opravňuje k tomu, abychom podali nejprve autorovu představu Boha a následně navázali jeho pochopením dokonalého obrazu, pravého Boha a pravého člověka Ježíše Krista. Další důvod zařazení této podkapitoly spatřujeme v tom, že autor ne příliš jasně odděluje jednotlivé osoby Trojice, a tudíž považujeme za žádoucí, abychom se nejdříve seznámili s jeho koncepcí Boha a co pro něj osobně znamená.

Druhá podkapitola je věnována christologickým titulům, které tvoří nejvýznamnější složku christologických aspektů v románu. Pramenem poznání Dostojevského bylo v této oblasti jednoznačně Písmo svaté, ač je dobré nezapomínat i na rozličnou náboženskou literaturu, se kterou se během života setkal.⁹⁶

Nesporným prvkem christologie je rozjímání nad tajemstvími Ježíšova života. Události zaznamenané v evangeliích nám poskytují množství impulzů, abychom je mohli ve světle povelikonoční víry rozvíjet. Třetí podkapitola proto seznamuje s touto christologickou součástí a věnuje se několika málo tajemstvím, která jsou v díle zachycena svébytným způsobem.

⁹⁶ V románu najdeme odkazy na životopisy svatých, jako je např. život Izáka Syrského, Marie Egyptské či Jana Milostivého. Z Dostojevského života zase víme, že nějaký čas pobýval v pravoslavném klášteře Optina Pustýň a Bibli četl v různých překladech.

Poslední čtvrtá podkapitola se zabývá soteriologií ukrytou v románu. Nejprve se zaměříme na lidské ztvárnění obrazu vztahu Otce a Syna, dále na pojetí spásy a vykoupění u románových postav.

3.1 Bůh

Než budeme moci pojednat o spisovatelově porozumění Kristu, je třeba načrtnout jeho vnímání Boha jako takového. Při četbě jeho děl nám totiž zřejmě neunikne, jak trefně podotýká Henri de Lubac, že nečiní rozdíl mezi vírou v Boha a vírou v Krista. „Bůh, který vítězí v jeho duši, ani na chvíli nemůže být nikým jiným, než Bohem Ježíšem.“⁹⁷ To nám poněkud komplikuje snahu rozluštit Dostojevského vnímání trinitárního tajemství.

3.1.1 Boží existence a pokus o její důkaz

Jako každého věřícího člověka nemohly ani Dostojevského minout pochybnosti o existenci absolutního Dobra a současně smyslu utrpení a světa. Na tyto otázky se snaží podat odpověď mimo jiné právě v *Bratřech Karamazových*. Losskij spojuje Dostojevského víru v Boha a nesmrtelnost duše s výrokem apoštola Pavla: „Jestliže jsem v Efezu podstoupil zápas se šelmami jen z lidských pohnutek, co mi to prospěje? Jestliže mrtví nevstanou, pak 'jezme a pijme, neboť zítra zemřeme“ (1 Kor 15,32). A náš spisovatel, stejně jako svatý Pavel prohlašuje, že pokud neexistuje Bůh a osobní nesmrtelnost, tak na světě není skutečné dobro a mravní jednání, které bychom mohli prohlásit za absolutní hodnotu je nedosažitelné.⁹⁸

Víra v Tvůrce světa a Boží Prozřetelnost našeho autora zachraňovala ve všech situacích jeho života, kdy se jen stěží dalo utěšovat, že lidská existence má smysl a vše směřuje k vítězství dobra. Bůh se pro něj stal dárcem radosti a útěchy v utrpení, jak ukazuje na slovech Míti před odsouzením: „Ó ano, budeme v řetězech a volnost nebude, ale tehdy ve svém velkém žalu zase povstaneme k radosti, bez níž člověk nemůže žít ani Bůh existovat, protože Bůh dává radost, to je jeho privilegium, veliké privilegium...“⁹⁹ Vědomí, že existuje Bytost, která je nekonečně vyšší než člověk, přinášela Dostojevskému pocit uspokojení, neboť před ní ztrácela na síle veškerá bída a zlo světa. Po vzoru starozákonního Joba pochopil, že jsou věci přesahující člověka a není

⁹⁷ LUBAC, Henri de. *Zápas s Bohem*, s. 272.

⁹⁸ Srov. LOSSKIJ, N. O. *Dostojevskij a jeho křesťanský svetonáhľad*, s. 84.

⁹⁹ DOSTOJEVSKIJ, F. M. *Bratři Karamazovi*, s. 573.

v jeho moci, aby poznal všechna tajemství života. Proto pro něj nemožnost uchopení smyslu utrpení neznámá, že člověk musí odmítnout Boha. Vždyť ani „Kristus nepřišel vysvětlit utrpení, ani rozřešit otázku zla: vzal zlo na svá ramena, aby nás ho zbavil.“¹⁰⁰

Mnozí obviňovali Dostojevského z ateismu, nebo z náboženského tmářství, avšak jeho osobní boje nám dokazují přesný opak. Ačkoli popírání Boha hraje v *Bratřích Karamazových* zásadní roli, spisovatel využil uvedeného postoje k tomu, aby ukázal, jak se skrze upřímné hledání dá dojít k Pravdě. Vždyť Aljoša sám prorokuje Ivanovi, že jeho Velký inkvizitor je ve skutečnosti chvalozpěvem na Krista.¹⁰¹

V dějinách se mnoho autorů snažilo podat přesvědčivý důkaz o Boží existenci a ani Dostojevský nezůstal stranou tohoto zájmu. Své přesvědčení se pokusil vyjádřit prostřednictvím zkušenosti účinné lásky i v našem románu:

Vynasazte se účinně a neúnavně milovat své bližní. Podle toho, jak budete prospívat v lásce, budete se zároveň bezpečně přesvědčovat o jsoucnosti Boha a o nesmrtelnosti své duše. Dosáhnete-li pak v lásce k bližnímu úplného sebezapření, uvěříte bez pochybností a žádná pochybnost už vám nebude moci vniknout do duše.¹⁰²

Zdá se, že tento úryvek chce ukázat, že láska k Bohu je neoddělitelná od lásky k člověku, jak ostatně nádherně ukazuje i čtvrtá kapitola Prvního listu Janova.¹⁰³ Tam, kde jsme ochotni nasadit všechny své síly i život pro druhého, se ukazuje přesažnost našeho bytí a odkazujeme tak na skutečnosti, které jsou pozemskému oku neviditelné. Svět se však skládá z omezených bytostí, jež nevyužívají darovanou svobodu ke konání dobra, ale k sobeckým cílům, a tak jsou stavěny hranice nejen mezi lidmi, ale i mezi člověkem a Bohem. Jediným východiskem z této situace je přijmout pomoc, která je nám Boží milostí nabídnuta.

¹⁰⁰ LUBAC, Henri de. *Zápas s Bohem*, s. 267.

¹⁰¹ Dostojevský ve svém zápisníku píše: „V celé Evropě nenajdeme ateismu tak silně zvýrazněného. Není tedy dětskou hračkou, že věřím v Krista a jeho vyznávám. Moje hosana bylo podrobené silné zkoušce pochybovačnosti.“ LUBAC, Henri de. *Zápas s Bohem*, s. 272.

¹⁰² DOSTOJEVSKIJ, F. M. *Bratři Karamazovi*, s. 57.

¹⁰³ „Milování, milujme se navzájem, neboť láska je z Boha, a každý, kdo miluje, z Boha se narodil a Boha zná. Kdo nemiluje, nepoznal Boha, protože Bůh je láska.“ (1 Jan 4,7–8)

Dostojevský jako umělec tudíž nejde cestou teoretického ospravedlnění existence Boha, ale vybízí k zakoušení Boha-lásky v prožitku lásky k bližnímu. Bohem-láskou ale může být jen Bůh Otec – Syn – Duch Svatý.

3.2 Christologické tituly

Důležitou částí christologie je studium toho, jak je Ježíš z Nazareta nazýván. Užití tituly nám pak dávají možnost usuzovat, co pro autora či románové postavy, jež označení používají, ten který titul znamená. Víme, že evangelia a další novozákonní spisy nabízí širokou škálu christologických titulů¹⁰⁴ a Dostojevský cituje řadu z nich. Mimoto přidává ještě takové, které sice vyplývají z Písma, ale nenašli bychom je tam přímo. Ohledně počtu christologických titulů v *Bratrech Karamazových* si nečiníme nárok na přesnost, jelikož je možné, že každý jiný čtenář najde nové a další. Tituly jsou řazeny podle četnosti výskytu v románu.

3.2.1 Kristus

Tento výraz najdeme v *Bratrech Karamazových* ze všech titulů nejčastěji. Autor téměř neuvádí vlastní jméno Muže z Nazareta a pokud ano, tak ve spojitosti s titulem Kristus.¹⁰⁵

Prvním okruhem, kdy je zmiňováno oslovení Kristus, je život církve a uspořádání lidské společnosti. Rozprava se odehrává v klášteře, kam přijeli Karamazovi za starcem Zosimou a týká se církve jako zárodku nebeského království, do kterého nelze vstoupit jinak než skrze ni. Kristus je zakladatelem církve, do které neustále vlévá život. Odmítnout Kristovu snoubenku, znamená odmítnout a vzdát se Krista. V této souvislosti se pak řeší otázka trestu, přičemž Zosima soudí, že deportace ani nucené práce zločince nezastraší, ale pouze Kristův zákon projevující se ve svědomí člověka a hlásaný církví je schopen člověka přetvořit a napravit. Na jiném místě týž starc poukazuje na to, že hodnoty Písma nejsou neuskutečnitelnými ideály a pouhý rozum ani věda nemohou zajistit spravedlivou společnost, neboť bez Krista nelze život uspořádat spravedlivě. Poukazuje na plané řeči těch, kdo odmítají křesťanství a Krista, protože

¹⁰⁴ Srov. POSPÍŠIL, Ctirad Václav. *Ježíš z Nazareta, Pán a Spasitel*. 4.vyd. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství; Praha: Krystal OP, 2010, s. 76–77.

¹⁰⁵ V díle můžeme také najít sousloví Kristus Pán. Vyskytuje se však minimálně a nic k výpovědím o Kristu nepřidává. Proto jsme si dovolili jej nezahrnout do celkového přehledu titulů.

dosud nebyli schopni „vytvořit jiný, vyšší ideál člověka a jeho vznešenosti než ten, který nám kdysi dal Kristus.“¹⁰⁶

Druhý okruh v souvislosti s tímto titulem se věnuje lidskému životu. Kristus je vnímán jako ten, kdo odpouští hříchy, zůstává člověku vždy nablízku a sesílá slzy útěchy, aby ulevil srdci. Je pro člověka drahocenným obrazem, díky kterému nemůže zbloudit a zahynout jako lidstvo za dnů Noeho. Odraz Kristovy lásky poznáváme v milosrdné lásce k bližnímu.

Kristus – Mesiáš – Pomazaný, to vše jsou tituly označující poslaného od Hospodina, osvoboditele Izraele. Z toho vyplývá, že jde spíše o funkcionální označení. Izrael očekával Mesiáše především v podobě bojovníka a vládce, avšak „Ježíšovi není nic vzdálenějšího než pojímat svoje poslání ve smyslu mocenského triumfalismu, protože jeho obraz mesianismu nachází nejvlastnější předobraz v deuteriozaiášovském Služebníku JHWH.“¹⁰⁷ A přesně takového Mesiáše nalezneme v Dostojevského románu. Kristus není představován honosnými jmény a přívlastky, ale tím, kým je pro člověka a jak ho člověk poznává. I v *Bratřech Karamazových* má titul spíše funkcionální dimenzi, která zde však splývá s ontologickou. Autor neřeší, jestli Ježíš z Nazareta je skutečně Pomazaný, předkládá to jako prostý fakt, jemuž nelze odporovat.

3.2.2 On a Ty

Tato zájmena (a jejich další tvary) nejsou přímo tituly, přesto si dovolíme je uvést právě zde, jelikož Ivan ve své básni o Velkém inkvizitorovi Ježíše jinak nenazývá.¹⁰⁸ Je to totiž On, který přichází ve svém milosrdenství „tiše a nepozorovaně, ale kupodivu Ho všichni poznávají.“¹⁰⁹ Uzdravuje a žehná okolostojícím lidem a rozněcuje v srdcích lásku. Touží po svobodné lásce a miluje člověka víc, než sebe samého. Ačkoli si Ivan zřejmě vědomě udržuje odstup, nelze přehlédnout přítomnost Toho, který JE, a tak ho alespoň nejmenuje. Přitom však dává jasné náznaky, takže čtenáři poznávají, koho mají pod rouškou tajemna tušit.

¹⁰⁶ DOSTOJEVSKIJ, F. M. *Bratři Karamazovi*, s. 169.

¹⁰⁷ POSPÍŠIL, C. V. *Ježíš z Nazareta, Pán a Spasitel*, s. 80.

¹⁰⁸ Byl to Ivanův záměr, aby Kristovo jméno v básni nezaznělo: „U mne vystupuje On, i když vlastně v básni vůbec nepromluví, jen se objeví a zase odejde.“ DOSTOJEVSKIJ, F. M. *Bratři Karamazovi*, s. 242.

¹⁰⁹ Tamtéž, s. 243.

Je to pouze Ivanova nelibost nebo spíše autorův nenápadný odkaz na knihu Exodus, kde Mojžíš při otázce na Hospodinovo jméno dostává stručnou odpověď, která je zároveň odmítnutím zjevit své jméno (Ex 3, 13–14)?¹¹⁰ Pokud přijmeme tento druhý úhel pohledu, pak se z prostého označení stává narážka na mnohem hlubší skutečnost a to, že Syn – Ježíš Kristus je stejné podstaty s Otcem – Hospodinem, a proto i jemu náleží, že není možné ho jen tak uvěznit do lidských pojmů a měřítek. Nicméně s Kristem do starozákonního pojetí Božího jména přichází i jistá novost, neboť ten, který je přednostním zjevitelem Otce, se stal člověkem, a tak vstoupil do spoluexistence s námi. Bůh se tak v Kristu stal opravdu oslovitelným.¹¹¹

Druhé zájmeno Ty začíná být používáno ve chvíli, kdy na scénu přichází kardinál – inkvizitor a obžalovává Ježíše. Jeho oslovení ukazuje na velmi osobní vztah, který k Ježíši chová, i když řeč postupně vykazuje notné známky pohrdání až nenávisti. Čtenář tak může na vlastní kůži pocítit, jak se v okamžiku změní nálada, pokud z tajemstvím obklopeného „On“ přistoupíme k pohrdavému „Ty“. Aby však Dostojevský obhájil i uctivé osobní oslovení s „Ty“ zařadil do románu i několik střelných modliteb, kdy se postavy vroucně a upřímně obrací ke svému Bohu.¹¹²

Pokud se ještě nyní vrátíme ke starozákonní myšlence Božího jména, zjišťujeme, že Bůh se Mojžíšovi představuje také jako Bůh otců, tedy Bůh lidí, jako Ten, který má s nimi osobní vztah a lze ho také na základě vztahů poznávat. Osobní zájmena jsou tak do jisté míry jakýmsi ukazatelem na osobního Boha, který se k člověku sklání, stává se jeho partnerem a tvoří s ním společenství. Zájmena prvoplánově jistě nenaznačují nic o Kristově božství či lidství, ale z jejich užití víme, že se jedná o osobu, o hlavní postavu Ivanovy básně. Možná, že tento fakt „neoslovení“ vypovídá i o Ivanových pochybnostech a tápání, kdo vlastně je ten Bůh, který dopouští utrpení dětí a nadvládu zla a jako by toho bylo málo, odpouští viny těm, kteří si to nezaslouží, a dokonce za ně umírá potupnou smrtí na kříži a daruje jim spásu.

¹¹⁰ Srov. RATZINGER, Joseph. *Úvod do křesťanství*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2007, s. 87.

¹¹¹ Srov. tamtéž, s. 92.

¹¹² Z úst Míti například zazní: „Bože, děkuji ti za velký zázrak, který jsi vykonal pro mne, hříšníka a lotra, když jsi vyslyšel mou modlitbu.“ DOSTOJEVSKIJ, F. M. *Bratři Karamazovi*, s. 445.

3.2.3 Slovo

Ivan ve svém vyznání říká, že „věří ve Slovo, k němuž svět spěje a které samo ,bylo od Boha‘ a které samo bylo Bůh a tak dále.“¹¹³ Na jiném místě ústy starce slyšíme, že Slovo je pro každého a veškeré stvoření k němu směřuje a touží mu zpívat chvály. Zároveň je to Slovo zemřelé na kříži a vystupující do nebes.

Částečná citace Prologu čtvrtého evangelia nás bez pochybností zavádí na chápání tohoto titulu souhlasně s pojetím janovského Logu. Ivan společně s autorem evangelia věří v Ježíšovu preexistenci a božství. Pokud se zadíváme hlouběji do Písma svatého, zjistíme, že kategorie tvůrčího Božího slova se nám objevuje již ve Starém zákoně. Slovo zde totiž „není pouhým zvukem, ale je silou, jež tvoří, proměňuje, i zachraňuje.“¹¹⁴ Zároveň můžeme vnímat vliv církevních otců, kteří se zdařile ujali řecké filozofie a Logos rozvíjeli směrem ke skutečnosti Krista jako „univerzálního zákona veškerého tvorstva od počátku.“¹¹⁵

3.2.4 Slunce

Po smrti starce Zosimy Aljoša upadl v zoufalství, protože očekával zázrak, který oslaví jeho starce a ukáže celému světu, jak velkým světcem byl. Místo toho se v místnosti, kde bylo položeno tělo, objevil hnilobný zápach mrtvoly.¹¹⁶ Zdrcený Aljoša nejprve utekl, zakrátko se ale vrátil a dostalo se mu utěšujícího snu. Ocítl se na svatbě v Káně Galilejské a viděl tam svého starce, který byl pozván na svatbu, jež se přeměnila v nebeskou hostinu. Všude bylo slyšet veselí, nalévalo se víno a uprostřed všeho bylo slunce, na něž se pro jeho vznešenost Aljoša neodvažoval ani pohlédnout. Starec ho však vyvedl ze strachu a ukázal mu jej jako Toho, který se k nám z lásky připodobnil, raduje se s námi a neustále čeká a zve nové hosty.¹¹⁷

O inspiraci Dostojevského knihou Zjevení jsme již mluvili. I zde je nesporná ukázka toho, jak moc z této novozákonní knihy čerpal. Vzpomeňme na hostinu Beránka nebo

¹¹³ DOSTOJEVSKIJ, F. M. *Bratři Karamazovi*, s. 231.

¹¹⁴ POSPÍŠIL, C. V. *Ježíš z Nazareta, Pán a Spasitel*, s. 46.

¹¹⁵ ŠPIDLÍK, Tomáš. *Ruská idea*, s. 206.

¹¹⁶ Špidlík Aljošovo vidění dává do souvislosti s poznáním, že plné svobody lze dosáhnout až v nebi. Praví: „Zatímco všichni očekávali neporušenost těla jako důkaz svatosti starého člověka, toto znamení naznačovalo, že ani ctihodný mnich nedosáhl stavu zbožštění a dokonalého osvobození.“ ŠPIDLÍK, Tomáš. *Ruská idea*, s. 28.

¹¹⁷ Srov. DOSTOJEVSKIJ, F. M. *Bratři Karamazovi*, s. 351–352.

toho, kdo vypadal jako Syn člověka a „jeho vzhled jako když slunce září v plné své síle“ (Zj 1,16). A konečně i poslední kapitola téže knihy mluví k našemu tématu: „Noci tam již nebude a nebudou potřebovat světlo lampy ani světlo slunce, neboť Pán Bůh bude jejich světlem a budou s ním kralovat na věky věků“ (Zj 22,5). Kristus sám je pro autora Sluncem, které ozařuje a prostupuje člověka do morku kostí. A jako slunce dává život všemu na zemi, je Kristus tím, který oživuje mrtvé a dává klíčit novému životu. S tímto titulem se pojí i text Malachiášova proroctví, kde se hovoří o slunci spravedlnosti, které vzejde těm, jež ctí Hospodinovo jméno, a které bude vyzařovat uzdravující paprsky (srov. Mal 3,20).

Téma slunce se vyskytuje ještě při hovoru Aljoši a Dmitrije ve vězení, kdy Mít'a praví: „Sedím v kobce, ale žiju, vidím slunce, a nevidím-li slunce, vím, že je. A vědět, že je slunce, v tom už je celý život.“¹¹⁸ I zde můžeme vycítit narážku na fakt, který zásadně ovlivnil našeho autora. Tedy, že život je všude životem a spočívá uvnitř, v čistotě srdce, nikoli na vnějších okolnostech. Tak i Dmitrij má hluboké přesvědčení o existenci Toho, který mu dodá sílu, ať už bude kdekoli. Navíc Slunce spravedlnosti zde nabývá konkrétních rysů v tom, že ačkoli lidská spravedlnost představovaná soudnictvím selhala, přesto je nadále možné doufat ve spravedlnost Boží, která prostupuje naše temnoty.

3.2.5 Smiřitel a Spasitel

V řeči starce Zosimy o Písmu svatém nalézáme pospolu tituly Smiřitel a Spasitel v souvislosti s nadějí Izraele, která vzejde z Judova domu.¹¹⁹ V případě slova spasitel se jedná se o starozákonní titul, jenž označoval nikoli budoucího mesiáše, ale samotného Hospodina. Z toho plyne, že pokud nazveme Ježíše Spasitelem, vyznáváme jeho skutečné božství. Pojem spásy v sobě obsahuje zvláště záchranu ze hříchů a dar věčného života, ale má také terapeutickou dimenzi, kterou spatřujeme v Ježíšově uzdravování, jež bylo zaměřené na tělesnou i duchovní stránku jedince. Spása však není jen v Ježíšových slovech a činech, ale on sám je spásou.¹²⁰ V první řadě tedy ve spásitelském díle rozpoznáváme Ježíšův přínos pro nás a sekundárně, že spása spočívá v něm samém, v jeho bytí.

¹¹⁸ Tamtéž, s. 573.

¹¹⁹ Srov. tamtéž, s. 285.

¹²⁰ Srov. POSPÍŠIL, C. V. *Ježíš z Nazareta, Pán a Spasitel*, s. 83.

Kristus vystupuje v románu také jako Smiřitel, neboť nás jako jedinečný prostředník smířil s Bohem a v důsledku toho se sebou samými a bližními. Toto usmíření však nevyplývá z iniciativy člověka, ale Boha, který nás se sebou smiřuje.¹²¹ Svatý Pavel v listě do Korintu píše:

Kdo je v Kristu, je nové stvoření. Co je staré, pominulo, hle, je tu nové! To všechno je z Boha, který nás smířil sám se sebou skrze Krista a pověřil nás, abychom sloužili tomuto smíření. Neboť v Kristu Bůh usmířil svět se sebou. Nepočítá lidem jejich provinění a nám uložil zvěstovat toto smíření. (2 Kor 5,17–19)

I titul Smiřitel, stejně jako Spasitel, odkazuje na význam funkcionální, ale rovněž ontologický, protože Kristus je oním smířením, ve kterém dochází k obnově společenství. Vztáhneme-li výše řečené na život Míti, vidíme, že nejprve vyhledával spravedlnost a záchranu u lidí. Až když pocítil dno propasti, začal svůj zrak směřovat k Tomu, který prošel utrpením, aby člověka zachránil. Aby Dmitrij mohl dojít vnitřního klidu, potřeboval se nejdříve navrátit ke Kristu a přijmout nastalou situaci, do které se dostal zaviněním svým i ostatních. Po tomto obrácení byl teprve schopen nahlížet budoucí události s nadějí.

Z užití titulů, jež jsou vysloveny v epizodě společně, můžeme také předpokládat, že pro Dostojevského kategorie smíření a spásy neoddělitelně souvisely. Z pohledu člověka nejprve přichází usmíření a následně je mu darována spása, protože té nelze dosáhnout bez narovnání vztahu k Bohu.

3.2.6 Syn Boží

Titul Syn Boží nacházíme v díle dvakrát. Nejprve, když jakýsi mužik vypráví Mít'ovi lidovou legendu, která Syn Boží po svém ukřižování sestoupil do pekel a vysvobodil všechny hříšníky, kteří tam přebývali. Legenda má dále pokračování o ďáblu, který naříkal, že bude mít peklo prázdné, načež mu Ježíš odpověděl, že se zase brzy naplní a hříšníci tam budou do té doby, než znovu přijde.¹²² Titul je zde tedy užíván v souvislosti se smrtí na kříži, sestupem do pekel a s druhým příchodem Krista. Druhé užití, najdeme pak v básni o Velkém inkvizitorovi, kdy je toto oslovení součástí pokoušení satanem, jak je známe z Matoušova evangelia.

¹²¹ Srov. tamtéž, s. 403.

¹²² Srov. DOSTOJEVSKIJ, F. M. *Bratři Karamazovi*, s. 400.

Ačkoli syny božími byli v dávných dobách nazýváni obyčejní lidští panovníci, je patrné, že se náš autor drží spíše novozákonního povelikonočního kontextu, který zdůrazňuje jedinečnost Syna Božího Ježíše. Nový význam tohoto titulu je bezpochyby ontologický, protože odkazuje na pravou identitu Muže z Nazareta.¹²³

3.2.7 Ukřižovaný

Při soudním procesu s Dmitrijem se jeho obhájce snaží vyvolat u poroty soucit s obžalovaným. Zmiňuje Ježíšův výrok o dobrém pastýři, který pokládá svůj život za ovce, aby žádná z nich nezahynula. Pro autora tohoto přirovnání neuzijí tituly Kristus a Spasitel, ale aby zdůraznil myšlenku utrpení nevinného, nazývá ho Ukřižovaným, jenž prošel mučením.¹²⁴

To nám zapadá do linie Dmitrijova životního příběhu poté, co vyšlo najevo, že starý Karamazov byl zavražděn. Už některé kapitoly deváté knihy románu Dostojevský pojmenoval jako křížovou cestu duše a dle toho rozčlenil na první tři zastavení Ježíšovy křížové cesty.¹²⁵ Jednotlivá zastavení pak úzce souvisí s tím, co se odehrávalo v duši Míti. Příklad křížové cesty a Kristova utrpení se nám poté navrací při soudním procesu, když obhájce takto apeluje na posluchače. Zajímavé je, že tento titul zřejmě nebyl dostatečně vznešený pro některé obecnstvo, neboť o pár stránek dále se dozvídáme, jak se rozhořčená protistrana bouří, že Kristus je nazván pouze jako Ukřižovaný, nikoli jako Bůh.¹²⁶ Jistě jde jen o maličkosti, i ty však vypovídají o tom, do jakých detailů náš spisovatel texty promýšlel. Ukřižování ukazuje na reálnost Kristova utrpení, na jeho ponížení a sestoupení do nejhlubší lidské bídy, aby zachránil lidské pokolení. Tedy nejen Mítu, ale každého z nás.

3.2.8 Pravda

Tento titul najdeme v části, která je věnována fenoménu stárců a službě starců, ke kterým proudily davy lidí, aby od nich dostávaly potřebné rady či rozhřešení. Velcí hříšníci snad ještě více než „obyčejní“ se toužili setkat se starcem a vyznat mu své hříchy, aby dosáhli odpuštění. V souvislosti s tím je vyjádřeno jejich smýšlení: „Třeba

¹²³ Srov. POSPÍŠIL, C. V. *Ježíš z Nazareta, Pán a Spasitel*, s. 81–82.

¹²⁴ Srov. DOSTOJEVSKIJ, F. M. *Bratři Karamazovi*, s. 718.

¹²⁵ Prvními třemi zastaveními křížové cesty máme na mysli Ježíšovo odsouzení k smrti, přijetí kříže a jeho první pád.

¹²⁶ Srov. DOSTOJEVSKIJ, F. M. *Bratři Karamazovi*, s. 724.

je v nás hřích, nepravda a pokušení, přece žije kdesi na světě někdo svatý a vyšší, kdo má pravdu a zná pravdu. Pravda tedy na světě neumírá, přijde tedy jednou i k nám a ujme se vlády na celém světě, jak je slíbeno.“¹²⁷

Slovo pravda je typické a časté v Janově evangeliu i janovských listech. V evangeliu Ježíš odpovídá Tomášovi, že je cesta, pravda a život (srov. Jan 14,6). V Prvním Janově listě je to pak Duch, který je označován jako pravda (srov. 1 Jan 5,6). Oslovením Krista jako Pravdy se nám odhaluje rozměr, který ukazuje na Ježíšovo bytí od počátku, jakožto absolutního jsoucna, které je jedno, pravdivé, dobré a krásné. Podle vyčteného přání hříšníků i Dostojevský očekává, že Kristus přijde ve slávě a přinese pokoj všem lidem, který bude spočívat v tom, že bude navždy přemožen hřích. S tím je spojena tematika spásy, která zde hraje nemalou roli, neboť „spása spočívá především v přijetí pravdy, kterou je Ježíš sám. Opět stojíme před prolnutím obsahu zvěsti a osobou Zvěstovatele.“¹²⁸

3.2.9 Jediný čistý

Když byla u konce Ivanova promluva o utrpení dětí, Aljoša namítl, že přes veškerou bolest a nepochopitelnost existuje někdo, kdo může odpustit trýznitelům, protože sám dal svůj život za všechny. Na to Ivan odpovídá: „Aha, to je ‚jediný čistý‘ a jeho krev! Nezapomněl jsem na něho, a dokonce jsem se pořád divil, že ho tak dlouho neuvádíš, protože ve sporech se všichni vaši lidé obvykle odvolávají především na něho.“¹²⁹ I přes Ivanův odpor k uspořádání světa tak, jak ho Bůh stvořil, zůstává v něm úcta ke Kristu – k jedinému čistému, který snad za něco skutečně stojí. Báseň o inkvizitorovi, jež následuje po této epizodě, ukazuje, že si Ivan Ježíše a jeho díla váží, ale přesto je kritický k jeho pokračovatelům, kteří „opravili jeho skutek“. Proto také Aljoša po skončení básně radostí zajásá, protože poznal, že jeho bratr není tak daleko od víry v Krista, jak by se mohlo zdát.

Výpovědní hodnota „jediný čistý“ v nás evokuje výjimečnost milovaného Syna Božího, který sestoupil na zem a vzal na sebe vše lidské kromě hříchu, aby člověka od hříchu očistil. Tímto označením se dostáváme na pole knihy Zjevení, která hovoří o Beránkovi, jenž svou krví vykoupil lidi (srov. Zj 5,8–9). Beránek bez vady prolil svou

¹²⁷ DOSTOJEVSKIJ, F. M. *Bratři Karamazovi*, s. 33.

¹²⁸ POSPÍŠIL, C. V. *Ježíš z Nazareta, Pán a Spasitel*, s. 91.

¹²⁹ DOSTOJEVSKIJ, F. M. *Bratři Karamazovi*, s. 241.

krev za nečisté, aby měli věčný život. Je také jediný, protože pouze on, úplný člověk i Bůh, je jako dokonalý prostředník schopen nás smířit s Bohem.

3.3 Tajemství Ježíšova života

Ježíšův pozemský život byl nezbytný pro utváření a užívání christologických titulů a díky inspirovaným biblickým textům máme před očima stále přítomného živého Krista, který se díky evangelní zvěsti stal i předlohou pro mnoho literárních umělců. Ani Fjodor Michajlovič Dostojevský se nebál zabrousit do tohoto tak často probíraného tématu a nastavil čtenářům novou tvář Kristova příběhu tím, že jej zakomponoval do děje svého románu. Ačkoli užívá poměrně velkou řadu christologických titulů, s událostmi Kristova života oproti tomu výrazně šetří. Nenalezneme zde tajemství vtělení a narození, Ježíšův skrytý život, hlásání Božího království, ani vzkříšení. Široké téma zázraků a uzdravení je prezentováno Aljošovým snem, konkrétně proměněním vody ve víno na svatbě v Káně a dále Ivanovou básní, kdy Kristus sestoupil na zem a vzkřísil malé děvče, což je zřetelnou parafrází události vzkříšení Jairovy dcery, jak ji známe z Markova evangelia (Mk 5,22–43).

Dalším tématem, jehož se zde chceme dotknout, je osoba a příběh Ježíšovy matky v románu. S Marií se v díle setkáme pouze v několika málo případech, a to tehdy, pokud se jedná o vyobrazení ikony Matky Boží či modlitbě k ní.¹³⁰ Okrajově její jméno zaznívá v lidové písni, kterou zpívá sluha Smerďakov¹³¹ a v úvodu kapitoly *Velký inkvizitor*, kde Ivan líčí Aljošovi divadelní hru na francouzském královském dvoře. V tomto kontextu také najdeme označení Marie jako královny nebes.¹³² Poslední a snad nejkrásnější výpověď ohledně Dostojevského vztahu k Marii nalezneme při příležitosti vyprávění zázraku v Káně, kdy autor uvádí její přítomnost a následnou prosbu takto: „A jiné velké srdce jiné velké bytosti, která tam byla, srdce jeho matky, vědělo, že nepřišel, jen aby přinesl svou strašlivou velkou oběť...“¹³³ Souhrnem lze tedy říci, že ačkoli je výskyt spíše marginální, autor si Matky Boží velmi vážil a na románových

¹³⁰ Je třeba dodat, že postavy se v díle k ikoně Matky Boží utíkají o pomoc poměrně často. Ať už se jedná o modlitbu nebo o vzpomínku na minulost. O této skutečnosti je v románu hned několik zmínek. Srov. DOSTOJEVSKIJ, F. M. *Bratři Karamazovi*, s. 22; s. 41; s. 139; s. 302; atd.

¹³¹ Srov. tamtéž, s. 219.

¹³² Srov. tamtéž, s. 242.

¹³³ Tamtéž, s. 351.

postavách ukázal, že utíkání se k ní jako k pomocnici a orodovnici pokládal za nedílnou součást lidského žití.

3.3.1 Pokušení na poušti

Evangelní vyprávění o Ježíšově pokušení na poušti najdeme ve všech synoptických evangeliích. Marek se o této epizodě zmiňuje jen dvěma větami (srov. Mk 1,12–13), Matouš a Lukáš podávají podrobnější popis toho, v čem pokušení spočívala (srov. Mt 4,1–11; Lk 4,1–13). Náš autor zvolil jako svůj vzor vyprávění z Matoušova evangelia, které se od Lukášovy verze liší prohozením posledních dvou pokušení.¹³⁴ Ježíš je pokoušen, aby projevil svou moc, a všem tak ukázal, že je skutečně Syn Boží a Mesiáš. Fjodor Michajlovič hledal společný jmenovatel všech tří pokušení a došel k závěru, že cílem ďáblových pokušení byl útok na lidskou svobodu a důstojnost, jejichž ztráta by znamenala deformaci obrazu Božího v člověku.¹³⁵ Toto přesvědčení pak přenesl do svého díla, kde ukázal, že přijetím ďáblových nabídek, by Kristus mohl ovládnout člověka, který by však za ním šel, ne ze svobodné vůle, ale kvůli zázrakům, autoritě a moci.

Snad nikdo, kdo přečetl *Bratry Karamazovy*, nezapomněl na geniální báseň či legendu o Velkém inkvizitorovi. Hlavním protagonistou Ivanovy poémy je kardinál žijící za dob španělské inkvizice, který nechal uvěznit Krista, když sestoupil znovu na zem, aby potěšil svůj lid v těžké době. Zatímco kardinál chrlí na Ježíše obvinění, kterých se údajně dopustil tehdy, když odmítl tři ďáblovy návrhy na poušti, Kristus mlčí a při odchodu zanechává kardinálovi pouze polibek soucitné lásky.

Ústřední Ivanovou myšlenkou byla snaha o důkaz, že církve se naprosto odklonila od Ježíšových myšlenek. Představuje ji jako pouhé lidské uspořádání, které si klade za cíl oklamat a ovládat lidi. Jako prostředek jí mají posloužit tři body: zázrak, tajemství a autorita.

¹³⁴ Zatímco Lukáš je známý svou koncentrací na Jeruzalém, kde také končí jeho pokušení, Matouš se ve svém evangeliu zaměřuje spíše na symboliku hor (např. horské kázání). Srov. POSPÍŠIL, C. V. *Ježíš z Nazareta, Pán a Spasitel*, s. 102.

¹³⁵ Srov. FRANK, Semjon Ludvigovič. Legenda o Velkém inkvizitorovi. In SOLOV'JEV, Vladimír Sergejevič a Nikolaj Alexandrovič BERDJAJEV. *Velký inkvizitor: nad textem F. M. Dostojevského*. Velehrad: Refugium Velehrad-Roma, 2000, s. 316.

Opravili jsme tu Tvůj velký čin a založili jsme jej na zázraku, tajemství a autoritě. A lidé se zaradovali, že jsou zas vedeni jako stádo a že z jejich srdcí byl konečně sňat onen strašlivý dar, který jim přinesl tolik utrpení.¹³⁶

Dostojevský na třech pokušeních Krista rozebírá a odůvodňuje, proč církve použila právě zmíněné tři body k upevnění své pozice ve světě. Základem je problematika lidské svobody a její spolupráce s Bohem. Ivan ukazuje lidskou svobodu ne jako dobro, ale jako zdroj veškerého zmatku. Toho si byla vědoma církev, a proto využila svého postavení. Vnitřní svoboda, která je zárukou Ježíšova úspěchu v pokušeních na poušti, tak zůstala pouze neuskutečnitelným ideálem. Sám Velký inkvizitor vyčítá Ježíši, že od člověka žádá to, co není možné. Nárok, který Ježíš má, pochopí jen málokdo, a proto je potřeba vzít situaci pevně do rukou a poučit se z toho, co mu nabízel vládce temnoty, aby ho získal na svou stranu. Ivan se snaží dokázat, že právě tato taktika je vhodná k řízení a získávání lidí, protože lidé ve skutečnosti svobodu nesnáší. Nemají rádi, když jsou postaveni do situace, kdy se mohou a musí rozhodnout mezi dvěma póly. Potřebují někoho, kdo by za ně vše určil, a tak se zbavují odpovědnosti, která je pro obyčejného člověka nesnesitelná.

Dále se inkvizitor odvolává na Apokalypsu a dokládá na ní, že budou spaseni jen ti nejlepší a že on a jemu podobní se snaží dát pozemskou naději všem, a v tom vidí svou záslužnost. Zdůrazňuje, že ne všichni jsou dostatečně silní nést Jeho kříž a unést darovanou svobodu, a proto inkvizitor a jeho stoupenci opravili Jeho čin tím, že snížili jeho ideál.¹³⁷

¹³⁶ DOSTOJEVSKIJ, F. M. *Bratři Karamazovi*, s. 251.

¹³⁷ „Tvůj velký prorok ve zjevení obrazně praví, že viděl všechny účastníky prvního vzkříšení a že jich bylo z každého pokolení po dvanácti tisících. Ale jestliže jich bylo tolik, nebyli to ani lidé, nýbrž jakoby bohové. Nesli Tvůj kříž, vytrpěli desítky let hladovění v holé poušti, živíce se kobyčkami a kořínky. Zajisté tedy můžeš s hrdostí ukázat na tyto dítky svobody, svobodné lásky, svobodné a nádherné oběti ve Tvém jménu. Ale vzpomeň si, že jich bylo jen několik tisíc, a to ještě bohů, co tedy ti ostatní? Mohou ostatní slabí lidé za to, že nedovedli snést tolik co silní? Může slabá duše za to, že není schopna obsáhnout tolik strašlivých darů? Což jsi snad vskutku přišel jen k vyvoleným a pro vyvolené? Je-li to tak, je v tom tajemství a my mu nemůžeme porozumět. Ale je-li to tajemství, měli jsme i my právo hlásat tajemství a učit lidi, že nezáleží na svobodném rozhodnutí jejich srdcí ani na lásce, nýbrž na tajemství, kterému se mají slepě podrobit i bez ohledu na své svědomí. To jsme také udělali. Opravili jsme Tvůj velký čin a založili jsme jej na zázraku, tajemství a autoritě.“ DOSTOJEVSKIJ, F. M. *Bratři Karamazovi*, s. 251.

Když Ivan vyprávěl tuto legendu, kterou měl namířeno proti katolické církvi, jež dle něj zhanobila Kristův odkaz, zřejmě si neuvědomil, že tímto úderem poškozuje i církev pravoslavnou. Otázkou je, nakolik sám Dostojevský skutečně chtěl postihnout pouze katolictví a nakolik spíše cílil na daleko obecnější problém v duchovní oblasti, kterým je právě svoboda a lidská důstojnost.¹³⁸ Například Guardini má za to, že Dostojevský hájí Kristovo dílo proti jeho největšímu nepříteli, jímž však není nevěra, ale církevní farizejství, tedy „záměna živého vztahu k Bohu systémem zaručené spásy, soustavou formulí a obřadů... Milostiplná podstata křesťanství je tu nahrazena mechanismem zotročení duše, za nímž se skrývá ještě cosi daleko hrozivějšího, démonická vůle vztáhnout ruku na samotného Boha.“¹³⁹ Vidíme, že tato charakteristika se pak již netýká pouze církve katolické, ale i ostatních. Ani Špidlík nespatřuje v inkvizitorovi římskou církev, ale vidí v něm vyjádření jakékoli snahy dosahovat jednoty silou, což se týká každé církve i člověka.¹⁴⁰

3.3.2 Svatba v Káně Galilejské

Zázrak při svatební hostině v Káně je v Janově evangeliu prvním zázrakem a je výjimečný tím, že nejde o situaci lidské bídy či nemoci, při kterých obvykle Ježíš zasahoval. Dostojevský k tomu říká: „Kristus nenavštívil zármutek, ale radost člověka, a svým prvním zázrakem pomohl lidské radosti... Kdo miluje lidi, miluje i jejich radost.“¹⁴¹ V biblickém podání se nic neříká o identitě ženicha ani nevěsty, ani o vztahu Ježíše k nim. Tím je nám dána příležitost nahlédnout do jádra tajemství i jinak, tedy že Ženichem je sám Kristus a jeho příchodem nastává nová doba radosti.

V románu má Janovo evangelium a vůbec janovské spisy velký význam. Zázrak v Káně je v *Bratřech Karamazových* citován v souvislosti smrti starce Zosimy a Aljošova vidění starcova vzkříšení. Fjodor Michajlovič tak v Aljošově snu nepopisuje jen zázrak z Kány, ale také eschatologickou svatbu Beránka se svou nevěstou v přítomnosti všech nebešťanů. Voda z vyprávění o zázraku má být znamením pokání

¹³⁸ Srov. FRANK, Semjon Ludvigovič. *Legenda o Velkém inkvizitorovi*, s. 310–311.

¹³⁹ GUARDINI, Romano. *Der Mensch und der Glaube: Versuche über die Religiöse existenz in Dostojewskijs grossen Romanen*. Leipzig: Jakob Hegner, 1932, s. 158. (Český překlad je použit z: LOSSKIJ, N. O. Velký inkvizitor In SOLOV'JEV, Vladimir Sergejevič a Nikolaj Alexandrovič BERDJAJEV. *Velký inkvizitor: nad textem F. M. Dostojevského*, s. 326–327.)

¹⁴⁰ Srov. ŠPIDLÍK, Tomáš. *Ruská idea*, s. 125.

¹⁴¹ DOSTOJEVSKIJ, F. M. *Bratři Karamazovi*, s. 350.

a očištění, protože Dostojevský posuzoval správně člověka jako hříšníka. Proměnění vody ve víno se stalo symbolem „zbožštění bytí“, tedy přechodem z přirozeného života k životu podle Ducha. Nepochybně se také inspiroval Ježíšovým rozhovorem s Nikodémem, který známe ze začátku Janova evangelia, kdy zaznívá, že „nenarodí-li se kdo z vody a z Ducha, nemůže vejít do království Božího“ (Jan 3,3). Pojmy znovuzrození, vzkříšení a Boží království jsou u Dostojevského neodmyslitelně spojeny a tvoří výrazný motiv v jeho tvorbě.¹⁴²

Nelze určit, co přesně se odehrálo v Aljošovi, a ani spisovatel to nemůže přes svůj um vyjádřit, jelikož se jedná o hlubokou duchovní zkušenost, která je jen stěží interpretovatelná, neboť tajemství znovuzrození má vždy podobné rysy, ale zároveň je vždy něčím novým a nepopsatelným.¹⁴³ Autor to proto opisuje slovy:

V jeho nitru se ujímala vlády jakási myšlenka – už na celý život a navěky. Klesl na zem jako slabý jinoch, ale vstal jako odhodlaný bojovník už navždy a uvědomil si to a pocítil to právě ve chvíli svého vytržení. A nikdy, nikdy v životě pak nemohl na tu chvíli zapomenout. „Kdosi navštívil mou duši“, říkával potom s pevnou vírou ve svá slova...¹⁴⁴

Mladík ve vidění prožil dotyk nadpřirozena, který mu dal tušit novou cestu, jíž se měl nadále ubírat. Skrze tuto zkušenost dospěl k poznání opravdové svobody, která spočívá v identifikaci s Kristem a ve zdokonalování svého lidství podle jeho vzoru.¹⁴⁵

3.3.3 Ukřižování

Události ukřižování jsme již částečně naznačili v podkapitole věnované christologickým titulům v souvislosti s označením Krista jako Ukřižovaného. Víme, že jít s Kristem není možné jinak, než vzít svůj každodenní kříž a následovat ho (srov. Mt 16,24). Velikost kříže je pak každému dána podle jeho schopností. I Dostojevský věděl, že skrze utrpení docházíme ke spojení s Kristem, a tak se v jeho románech často setkáváme s nejrůznějšími lidskými tragédiemi. Na rozdíl od jiných spisovatelů však jeho díla nepůsobí v závěru pesimisticky a temně, ale na konci dává čtenářům spatřit

¹⁴² S duchovní skutečností znovuzrození se setkáváme i v životě Dmitrije, u kterého nastává přerod k novému člověku při snu krátce po svém zatčení a dozrává ve vězení. Pokud přihlédneme k dalším románům, je to zejména *Zločin a trest*, kde můžeme vidět tento námět.

¹⁴³ Srov. LUBAC, Henri de. *Zápas s Bohem*, s. 351.

¹⁴⁴ DOSTOJEVSKIJ, F. M. *Bratři Karamazovi*, s. 353.

¹⁴⁵ Srov. ŠPIDLÍK, Tomáš. *Věřím v život věčný*, s. 232.

úsvit nově započatého života. I v *Bratrech Karamazových* vykreslil postavu Míti jako prototyp člověka zakoušejícího nadměrné utrpení, a aby ho ještě více přiblížil Kristu, položil na jeho ramena téměř neúnosný kříž, tedy falešné obvinění z otcovraždy.

Nyní se pokusíme prostým srovnáním na několika řádcích nastínit Dostojevského uchopení pašijového příběhu v životě Míti. Hosana, které Krista provázelo při vjezdu do Jeruzaléma, Mít'u vítá při příjezdu do hostince, kam se vydal, aby se poslední noc poveselil s Grušeňkou a ráno se zastřelil. Hostinský a další návštěvníci ho přátelsky zdraví a užívají si z jeho peněz. Když však přijde policejní úředník, aby Dmitrije zatknul, zdánliví přátelé umlkají, vytrácí se a z hostinského se najednou stává nepřítel. Tak začíná Mít'ova křížová cesta. Soudní proces s otcovrahem přitáhl zvědavce z širého okolí, protože cizí neštěstí přitahuje a každý toužil po senzacích, jako je vražda vlastního otce. Pokud necháme stranou obhájce, který případ přijal pouze k upevnění svého věhlasu, Kateřinu Ivanovnu motivovanou trpitelskou láskou a posléze žárlivostí a Ivana Karamazova stíženého duševní chorobou, stejně jako u Ježíšova kříže, bylo i v soudní síni málo lidí, kteří skutečně soucítili s obžalovaným a věřili v jeho nevinu. Byly to jakési ženy – divačky, jež byly nakloněné k jeho osvobození, neboť jim byl sympatický a slitovaly se nad ním. Pak zde byla Grušeňka, která se už v době Mít'ova uvěznění rozhodla následovat svého milovaného kamkoli půjde. A nakonec tam stál Aljoša, jenž pevně a nekompromisně vystoupil, aby hájil bratra. Jako Ježíšova cesta kříže skončila na Golgotě smrtí, i Dmitrijův osud byl zpečetěn odsouzením na nucených pracích na Sibiři. Po jeho odsouzení všichni odešli a o jeho další osud se nezajímali. Pouze věrní a skuteční přátelé se, i když s drobnými zaškobrtnutími, starali o to, aby Mít'a nebyl ponechán slepému lidskému mínění. Jak jsme již nastínili, Dostojevský nebyl temným spisovatelem, a tak i on křížovou cestu Míti dovádí ke slavnému zmrtvýchvstání v podobě vnitřního vzkříšení.

3.4 Soteriologie

Christologický vhled do díla *Bratři Karamazovi* by byl neúplný, pokud bychom vynechali neopomenutelnou součást, kterou je soteriologie. Uvedené dvě disciplíny se vzájemně doplňují a jedna nemůže dobře fungovat bez druhé.¹⁴⁶ Soteriologie odkazuje na funkcionální dimenzi tajemství Krista, na to, jaký význam má pro nás a pro naši spásu. Už na předchozích stránkách této práce jsme se setkali s některými

¹⁴⁶ Srov. POSPÍŠIL, C. V. *Ježíš z Nazareta, Pán a Spasitel*, s. 317.

soteriologickými prvky, zejména v oblasti christologických titulů, což jen dokazuje to, že christologii a soteriologii nelze oddělovat.

Nejprve bude nutné podívat se blíže, jak Kristovo vykupitelské a spasitelské dílo pojímá sám autor. Již víme, že pro Dostojevského byl zajímavý proces znovuzrození, zbožštění. Zdá se, že více kladl důraz na pozitivní spasitelský aspekt Ježíšova působení,¹⁴⁷ tedy na to, díky čemu člověk dochází k obnově srdce a jak má tento nový život žít, než na Kristovo vykupitelské dílo, které je pro něj jako by automatickým předpokladem této skutečnosti. Zdůrazňuje také univerzální význam spásy nejen pro samotného člověka, ale pro celé stvoření, které „směřuje ke Slovu a pěje Boží slávu“.¹⁴⁸

3.4.1 Vztah Otce a Syna

Vrcholné dílo našeho autora již svým názvem dává tušit, že půjde o vztahy mezi lidmi, a to o vztahy nejbližší – rodinné. Ačkoli sourozenecké vztahy jsou v románu také dost zajímavé, domníváme se, že ústředním je vztah synů k otci a opačně. Fjodor Michajlovič nám nezanechal jen karikaturu špatného otce, ale v tomtéž díle nalezneme do očí bijící protipól – neobyčejně blízký a vroucí vztah chlapce Iljuši a jeho otce, štábního kapitána Sněgirjova.¹⁴⁹ Již výše jsme mohli vidět, že starý Karamazov nebyl pro své děti nikdy vzorem hodným následování. O svých ženách, jejich matkách, mluvil posměšně a velkou lásku neměl ani ke svým synům, kteří pro něj byli spíše finanční zátěží, a proto se jich rád „zbavil“ a jejich péči přenechal ostatním příbuzným. Snad nejhůře ze všech synů dopadl Smerďakov, který musel u vlastního otce pracovat jako prostý sluha. Ačkoli jsou si bratři nepodobní, přesto je spojuje stejný otec a všichni po něm, dle svých slov, zdělili takzvanou *karamazovštinu*, neboli smyslnost a vášnivou touhu po všem, co pozemský život nabízí.

Příběh štábního kapitána Sněgirjova a jeho malého, na smrt nemocného syna ostře kontrastuje s volnými vztahy u Karamazovů. Sněgirjov, z ne zcela známých důvodů, přišel o práci a upadl do bídy. Na jeho bedrech zůstala starost o rodinu, která se skládala z nemocných dětí a manželky stížená šílenstvím. Aby svou situaci lépe snášel, oddal se alkoholu, což zpětně odnášela celá rodina. Jednoho dne byl Sněgirjov ošklivě potupen od Dmitrije. Syn Iljuša to viděl a prosil ho, aby jeho otci odpustil a nechal jej být. Místo

¹⁴⁷ Rozlišování, ale ne oddělování vykoupení a spásy vysvětleno v POSPÍŠIL, C. V. *Ježíš z Nazareta, Pán a Spasitel*, s. 325–326.

¹⁴⁸ DOSTOJEVSKIJ, F. M. *Bratři Karamazovi*, s. 287.

¹⁴⁹ Následující téma nalezneme v díle zejména na stranách 192–208 a 739–747.

odpuštění se bohužel sám stal terčem posměchu od svých spolužáků. Pojítkem příběhu štábního kapitána a celého románu je postava Aljoši, který do této rodiny měl donést peníze s omluvou od Kateřiny Ivanovny, jež věděla o celé epizodě ponížení Dmitrijem. Bylo by pak cizí Aljošově povaze, kdyby se přestal starat o potíže této rodiny a kdyby si ho Sněgirjov a jeho rodina zakrátko neoblíbili.

Velmi krásně jsou v této pasáži vylíčeny rozhovory otce a syna při večerních procházkách. Otce, který by dal celý svůj život a vše za to, aby zachránil svého syna, a Iljuši, který tak miloval svého otce, že se postavil proti všem, aby hájil jeho čest. Nepral se spolužáky proto, že se posmívali jemu, ale proto, že se smáli a tupili jeho otce. Iljuša však onemocněl. Díky prostředkům Kateřiny Ivanovny se mu dostalo lékařské pomoci, která ale byla na jeho nemoc krátká. Otec, jenž musel být u toho, jak se mu nejmilejší syn ztrácí před očima a umírá, sám vypadal, že smutkem a bolestí zešílí.

Vidíme, jak mistrně Dostojevský nabízí čtenáři dva typy otců, přičemž ani jeden není dokonalý, což mohlo být i autorovým záměrem. Sněgirjov donucen životními okolnostmi i vlastní slabostí, stává se pro svého syna jakýmsi kamenem úrazu a syn cítí povinnost hájit čest otce, když on sám tak nečiní. Starý Karamazov, kterému chybí jakákoli otcovská náklonnost k synům, umírá rukou jednoho z nich a další dva se k myšlence smrti svého otce přiklání. Zviditelněním ideálu zůstává Aljoša, který přes všechny urážky, kterých se mu od otce dostává, zůstává věrný své synovské roli a snaží se vzájemné narovnání vztahů mezi ostatními bratry a otcem. Ačkoli se mu jeho smířování nedaří, přesto k nim neztrácí lásku.

V této nedokonalosti lidských vztahů o to více vystupuje do popředí myšlenka na dokonalost nebeského Otce a synovskou poslušnost Ježíšovu, která je motivována pouze láskou a žádnou vypočítavostí.¹⁵⁰ Ze vztahu Otec – Syn můžeme odezírat i naše postavení coby svobodných synů a dcer Božích. Otec dává Synu vše, co má a stejně tak Syn je ochoten, a nakonec dává vše, co je mu vlastní, včetně svého života. Toto vzájemné sebedarování však neumenšuje ani jednoho z nich, ale naopak.

Dále autor poukazuje na to, že pokřivený vztah k pozemskému otci může mít následky i pro naše chápání a přijetí Boha jako Otce. To vnímáme nejvíce v případě Ivana, kdy jeho neschopnost přijetí Boha jako Otce má kořen v jeho vztahových zraněních, v důsledku kterých Ivan odmítá nejen jakýkoli lidský vztah, ale i vztah

¹⁵⁰ Srov. POSPÍŠIL, C. V. *Ježíš z Nazareta, Pán a Spasitel*, s. 191.

k transcendentnu. Aby toto pnutí vyrovnal, karikuje Boha jako bezcitnou bytost, která se vyžívá v lidském utrpení, a tudíž není hodna milování.

3.4.2 Otázka hříchu a potřeba Spasitele

Jestliže je spása osvobozením od zla¹⁵¹ ať už fyzického či duchovního, musíme říci, že Dostojevský má na paměti především zlo mravní a duchovní. Své románové hrdiny nechrání před pozemskými katastrofami a lidským trápením, ale nechává je jimi projít a okusit je až do dna. O to více pak září jejich probuzení k novému životu s Kristem. Je třeba také poznamenat, že románové postavy jsou pouze nasměrovány k správnému žití, o tom, zda skutečně dojdou věčné spásy, autor nemůže podat výpověď.

V díle se vícekrát objevuje myšlenka, že každý člověk je kromě svých hříchů vinen za všechny,¹⁵² že svou vinou přispívá k celkové „zkaženosti“ lidského pokolení, za což je třeba činit pokání. Fjodor Michajlovič tak klade důraz na společenský rozměr hříchu, na solidaritu lidí v hřešení a spoluzodpovědnost všech za zlo ve světě. Ukazuje, že osobní hřích každého má dalekosáhlé důsledky nejen ve vztahu k Bohu, k sobě a k bližnímu, ale že zasahuje celou společnost a její instituce.¹⁵³

Je tu tedy jediná spása: učiň sám sebe odpovědným za všechny lidské hříchy. Vždyť to tak opravdu je, příteli, neboť jakmile upřímně přijmeš odpovědnost za všechny a za všechno, okamžitě uvidíš, že ji skutečně máš a že jsi vpravdě vším za všechny vinen. Ale svaluješ-li vlastní lenost a slabost na jiné, skončíš tím, že se staneš účasten pýchy ďáblovy a budeš reptat proti Bohu.¹⁵⁴

Náš spisovatel ve slovech starce Zosimy vyznává, že tato motivace pomáhá Mít'ovi přijmout svůj úděl.¹⁵⁵ Autor se navíc snaží postavu Dmitrije připodobnit Kristu, který ač nevinný, trpěl za hříšníky. Nezapomene však zdůraznit, že přes veškerou podobnost procesu, Mít'a přece jen vinný je, ačkoli jinak, než se domnívají jeho soudci.

¹⁵¹ Srov. tamtéž, s. 322.

¹⁵² „V této Dostojevského větě se odráží myšlenka mnoha ruských myslitelů, z nichž každý je vyslovuje jiným způsobem. U Lva Tolstého, bohatého aristokrata, se projevuje utrpení, které působí jeho privilegované postavení: cítí se vinen a chce se zříci všeho, stát se mužikem.“ ŠPIDLÍK, Tomáš. *Ruská idea*, s. 110.

¹⁵³ Srov. KKC 1869.

¹⁵⁴ DOSTOJEVSKIJ, F. M. *Bratři Karamazovi*, s. 312.

¹⁵⁵ Podobný význam má i Mít'ův sen během zatčení, kdy vidí plačící dítě a shořelé vesnice a ptá se, kdo je tím vinen. Srov. DOSTOJEVSKIJ, F. M. *Bratři Karamazovi*, s. 490–491.

Jedině Kristus se mohl stát našim Vykupitelem a Spasitelem, protože je dokonalým Prostředníkem mezi Bohem a lidmi, a jediný nenese na sobě žádné porušení hříchu. Dmitrijovo odvážné přijetí nespravedlivého rozsudku tak bylo pouhým následováním Jeho činu, který nesmírně převyšuje jakékoli lidské jednání. Nejstarší z bratrů tak až „na krev“ zakouší, co znamená onen nový život, na jehož cestu se vydal. Tato cesta by ale nebyla možná, kdyby ji před tím neprošel náš Spasitel.

3.4.3 Spása podle Ivana

Ivanovo pojetí spásy jsme už částečně načrtli v oddíle věnovaném pokušením na poušti a Velkému inkvizitorovi. Monolog kardinála k Ježíši odhalil Ivanovo nepochopení objektivního a subjektivního aspektu spásy. Bůh se stal člověkem pro celé lidstvo, vzal na sebe přirozenost každého člověka. Je to Boží volání ke každému (objektivní spása), ne každý ale odpoví (subjektivní spása).¹⁵⁶ Důvody proč toho někdo není schopen, mohou být různé. Jeden z nich může být, že člověk nechápe tak velikou dobrotu Boha, který vede dialog i se slabými a hříšnými a je ochoten vždy cokoliv odpustit. Dostojevský to vyjádřil v předešlém dialogu Ivana a Aljoši v části nazvané *Vzpouřa*. Pro Ivana bylo totiž nepřijatelné utrpení dětí, které Bůh dopouští, a proto chtěl vrátit „vstupenku do nebe“.

3.4.4 Nutnost zásluh u Grušeňky

Jiné, specifické pojetí spásy má na mysli Grušeňka, když Aljošovi vypráví pohádku o darované cibulce, která jí snad i přes veškerou její hříšnost jednou zaručí vstup do Božího království.¹⁵⁷ V jejím pojetí je spása něco, co si člověk vybojuje vlastním úsilím a Bůh je ten, kdo pouze na závěr vyúčtovává dobré a zlé skutky. Tato představa, je však ostře v kontrastu se skutečným Bohem a spásným dílem Krista, neboť nebeská odměna je pro nás nezaslouženým darem a jen díky Boží milosti můžeme být

¹⁵⁶ Srov. POSPÍŠIL, C. V. *Ježíš z Nazareta, Pán a Spasitel*, s. 321.

¹⁵⁷ Ve zkratce příběh vypráví o zlé ženě, která za celý život neudělala nic dobrého, kromě toho, že zebračce dala jednu cibuli. Po smrti jí byla dána šance dostat se z pekla do nebe tím, že jí anděl podal cibulku, za kterou ji měl vytáhnout nahoru. Ženy se však chytili ostatní hříšníci přebývající v pekle, přičemž je tak vehementně odháněla, až se cibulka přetrhla a ona musela zůstat navěky v pekle. Více DOSTOJEVSKIJ, F. M. *Bratři Karamazovi*, s. 343.

spolupracovníky na tomto díle.¹⁵⁸ V této souvislosti vzpomeňme na slova z Lukášova evangelia:

"Řekne snad někdo svému služebníkovi, který se vrátil z pole, kde oral nebo pásl: 'Pojď si hned sednout ke stolu'? Neřekne mu spíše: 'Připrav mi něco k jídlu a přistroj se k obsluze, dokud se nenajím a nenapiji; pak budeš jíst a pít ty!?' Děkuje snad svému služebníkovi, že udělal, co mu bylo přikázáno? Tak i vy, když učiníte všechno, co vám bylo přikázáno, řekněte: 'Jsme jenom služebníci, učinili jsme to, co jsme byli povinni učinit'" (Lk 17,7–10).

Grušeňka, představitelka ruské lidové víry vše kupecky přepočítává. Zapomíná však, že učedníci Krista mají konání dobra takřikajíc v „popisu práce“. Tím se jim v žádném případě neodpírá odměna, jak ostatně ukazuje evangelium, ale také to není nic navíc, za co by zasluhovali mimořádné pocty. Lidské zásluhy mají tak v otázce spásy až druhotnou roli.¹⁵⁹

¹⁵⁸ Srov. KKC 2008.

¹⁵⁹ O lidských skutcích a Boží spravedlnosti (a zároveň milosti) na posledním soudu hovoří encyklika *Spe Salvi*. V této souvislosti jmenuje právě dílo *Bratři Karamazovi*: „Milost nevylučuje spravedlnost, nedělá z nespravedlnosti spravedlnost, ani není gumou, která vše vymaže, takže by nakonec bylo zcela lhostejné, co a jak kdo na zemi učinil. Proti takovému druhu nebe a milosti se velmi ostře a právem ohrazoval např. Dostojevskij ve svých Bratřích Karamazových. Zločinci nebudou při hostině na věčnosti sedět nerozděleně vedle svých obětí, jako by se nic nestalo.“ BENEDIKT XVI. *Spe salvi* 44.

4. Související spirituální témata

Dogmatická teologie, jejíž součástí je christologické a soteriologické pojednání se nemůže odtrhnout od konkrétního prožívání mystéria, tedy spirituality. V důsledku odtržení dogmatiky a spirituality by totiž došlo ke ztrátě kontaktu mezi ortodoxií a ortopraxí, ke ztrátě vzájemného a obohacujícího prostupování.¹⁶⁰ V osobní spiritualitě se zrcadlí naše poznání Boha, člověka a sebe sama ve světle druhých lidí a toto poznání ovlivňuje náš duchovní život. Každé zde nastíněné spirituální téma má tak daleký přesah do antropologie, jejímž předmětem zkoumání je nejen člověk, ale také jeho vztahování se k Bohu a naopak. Z výše řečeného plyne, že i antropologie se nutně prolíná se spiritualitou a ostatními teologickými obory a v této práci musí být rovněž alespoň okrajově zmíněna.

Klíčem k poznání člověka i Boha je nám Bohočlověk, Ježíš Kristus. I proto náš autor možná spíše intuitivně než vědomě, ale přesto správně, staví nade vše lásku a následování Krista, protože tak se člověk nejvíce dozvídá o Bohu a sobě samém. Jinými slovy, Dostojevský kráčí v linii učení katolické církve.¹⁶¹

Je známo, že Fjodor Michajlovič soustředil svou pozornost na člověka. Svou intuicí hleděl na lidi nejen z vnějšku, ale nahlížel i na jejich nejvnitřnější tužby a dokázal je následně ztvárnit v postavách svých románů tak, že nikdo nepochybuje o skutečné existenci podobných typů lidí v běžném životě. Tímto nám poskytl mnoho cenného materiálu a my můžeme odkrývat jeho poznatky o člověku a věčných otázkách.

Nestaví jako pohan, přirozený člověk, otázku po Bohu, ale jako křesťan, jako duchovní člověk, řeší otázku člověka. Vskutku otázka po Bohu je lidskou otázkou. Ale otázka po člověku je božskou otázkou a Boží tajemství se dost možná odkrývá lépe prostřednictvím tajemství člověka než přirozeným obrácením k Bohu vně člověka.¹⁶²

Tato poslední kapitola nemá za cíl projít všechna spirituální témata, která v díle můžeme nalézt, snaží se však zdůraznit a ucelit ústřední myšlenky, které procházejí

¹⁶⁰ Srov. POSPÍŠIL, C. V. *Hermeneutika mystéria*, s. 126–128.

¹⁶¹ GS 22: „Je skutečnost, že tajemství člověka se opravdu vyjasňuje jen v tajemství vtěleného Slova... Kristus, nový Adam, právě zjevením tajemství Otce a jeho lásky plně odhaluje člověka jemu samému a dává mu poznat vznešenost jeho povolání.“

¹⁶² BERĎAJEV, N. A. *Dostojevského pojetí světa*, s. 18.

a opakují se v celém románu. Jsou to zároveň motivy a otázky, jimiž se Dostojevský celý život zabýval, a na které snad každý člověk touží znát odpověď.

Ze zjevení víme, že člověk byl stvořen k Božímu obrazu a jako takový dostal darem rozum a svobodu. Fjodor Michajlovič se tématem svobody zabýval téměř v každém díle a nejinak je tomu i v našem románu. První podkapitola této části se proto věnuje následování Krista, které se uskutečňuje v rozvíjení lidské svobody podle jeho příkladu.

V druhé podkapitole se zaměříme na to, kterak autor pojal vrůstání do podoby s Kristem. Protagonisty příběhu lze totiž rozdělit na lidi duchovní, kteří jsou charakterizováni jako mírní a klidní, jelikož svůj zrak upínají k cíli nadpřirozenému a lidi „přirozené“, kteří svůj cíl spatřují na tomto světě. Dostojevskému jde především o proměnu srdce, o skutečné obrácení, o kterém bychom nemohli hovořit, pokud by nešlo ruku v ruce s praktickou (účinnou) láskou.

Třetí podkapitola nás uvádí do oblasti víry a nevíry, což je obecně velkým tématem Dostojevského tvorby. V románu *Bratři Karamazovi* je úloha věčného pochybovače přidělena intelektuálovi Ivanovi, který však spíše než s nevírou v Boha bojuje s přijetím jeho plánu. S problémem víry je pak úzce spjata také posmrtná existence člověka, která je v díle představována jako světová harmonie.

Poslední část této kapitoly věnujeme otázce utrpení a jeho významu. Pokusíme se názorně ukázat, jak ho vnímal Dostojevský a jak se s ním osobně snažil vyrovnat tím, že zohledňoval i jeho pozitivní dimenzi v životě člověka. Odkazuje totiž nejen na jeho trestající funkci, ale také na terapeutickou, což se nám odkrývá nejzřetelněji na osudu Dmitrije Karamazova.

4.1 Kristův obraz a lidská svoboda

V díle se mnohokrát setkáváme s myšlenkou, že kdybychom neměli před očima obraz Kristův, nadobro bychom ztratili směr naší cesty.¹⁶³

Téma obrazu je velmi úzce spjata s tématem otcovsko-synovského vztahu mezi Bohem a člověkem... Bůh se již ve stvoření člověku daruje a zároveň mu ukládá velkolepý úkol dospět do podoby svého Stvořitele. S tím také souvisí touha člověka po božství, člověk chce být jako Bůh. Lze tedy říci, že

¹⁶³ Srov. DOSTOJEVSKIJ, F. M. *Bratři Karamazovi*, s. 312.

Bůh je pro člověka cílovým ideálem jeho seberealizace, a proto také představa o Bohu je určujícím prvkem každé spirituality.¹⁶⁴

Idea obrazu či vzoru tak souvisí s tematikou poznání a následování Krista, kterému jsou však kladeny rozličné překážky.¹⁶⁵ Největší z nich Dostojevský spatřuje ve falešném pojetí svobody, jak to můžeme spatřovat i v námi analyzovaném románu. Tak například Dmitrij vidí svobodu v neomezování emocí a vášní a Ivan v myšlenkových spekulacích. Oba dva jsou nakonec touto pseudo-svobodou polapeni. Jeden v jejím důsledku končí ve vězení a druhý zešílí. Pravá svoboda se tak jeví člověku nedostižnou, protože člověk nakonec vždy zjišťuje, že v nějakém ohledu zůstává otrokem.

Pro lepší rozlišení Špidlík navrhuje určité charakteristiky Dostojevského pojetí svobody. Patří mezi ně *neomezenost* – tento rys se snaží napravit Velký inkvizitor a chce dát svobodě nějaké hranice, aby byl svět pro lidi snazší, *iracionálnost* – svoboda nechce být ohraničena zákony logiky a *démoničnost* – tu spatřujeme téměř u všech členů rodiny Karamazových. Dále poukazuje na *christologické zaměření* svobody. Představitelem je Aljoša, když se ztotožní s Kristem. Jako poslední rys pak uvádí, že svoboda u Dostojevského je *eschatologická*, neboť její plnosti dosáhneme až na věčnosti stejně jako starce Zosima.¹⁶⁶

Jaký je vztah mezi svobodou a obrazem člověka v Kristu? Podstata svobody je v možnosti volit, učinit rozhodnutí. Pokud se však člověk má pro něco rozhodnout a nést odpovědnost za svou volbu, je nezbytně nutné, aby poznal daný předmět rozhodnutí. Problematika limitů svobody je pak dána tím, že naše poznání je nedokonalé (srov. 1 Kor 13,9). A tak ten, kdo poznává jen smyslově, není schopen ani svou svobodou přesáhnout pozemský rámeček. Kdo však má nové poznání skrze dar

¹⁶⁴ POSPÍŠIL, Ctirad Václav. *Jako v nebi, tak i na zemi*. 2.vyd. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství; Praha: Krystal OP, 2010, s. 48.

¹⁶⁵ Na tomto místě si dovoluujeme uvést zajímavý postřeh rozdílu mezi obdivem a napodobováním lidských hrdinů a následováním Krista: „Následování podnícené vírou má jinou hloubku, neboť je dílem Ducha svatého, jenž nás vnitřně připodobňuje Kristovu obrazu a mistrně do nás překresluje ‚smýšlení, které je v Ježíši Kristu‘. Tak se můžeme stát vzorem pro druhé a zároveň sami napodobovat Kristův obraz, který v sobě nesou oni. Téma napodobování se tu protíná s tématem Božího obrazu, jenž je vepsán do člověka a jež obnovuje Kristus, Obraz Otce.“ PINCKAERS, Servais. *Prameny křesťanské morálky: její metoda, obsah, dějiny*. Praha: Krystal OP, 2018, s. 129–130.

¹⁶⁶ ŠPIDLÍK, Tomáš. *Ruská idea*, s. 27–29.

Ducha, u toho dochází k procesu „produchovnění“ a svoboda je tak zaměřena na Boha.¹⁶⁷ Poznávání Krista jako obrazu Boha a člověka je tak prvním předpokladem svobodné volby, která má přesah do věčnosti.

Svobodu tedy můžeme chápat jako schopnost rozhodnout se, poznání pak jako předpoklad k rozhodnutí. Vychází-li naše poznání jen z nějaké části, bez znalosti celku, pak jistě dojdeme k nedokonalému, i když svobodnému rozhodnutí. Taková volba ale zcela určitě jednou dojde do slepé uličky. Vychází-li však naše poznání ze znalosti celku – z obrazu Krista, pak, ačkoli se mohou zdát ostatním naše rozhodnutí bláznovstvím (srov. 1 Kor 1,18–31), získávají rozměr věčnosti, která není limitována. Dokonalá svoboda je tedy úzce spjata s obrazem Krista, který je plností možného poznání člověka a Boha na zemi, a tudíž jen skrze něj můžeme dojít pravé svobody. Zdá se, že zkušenost jakéhosi „produchovnění hmoty“ a lidského poznání provází Dostojevského v celém jeho vrcholném díle *Bratři Karamazovi*.

Můžeme uvést ještě další moment pro dokreslení daného tématu. Kdykoliv totiž vybereme a umocníme jen nějakou část z celku, dopouštíme se hereze, jelikož si zvolíme jen určitý rámeček, který svévolně zaměníme za absolutní. To lze pozorovat například u Ivana a jeho Velkého inkvizitora.

4.2 Život podle těla a život podle Ducha

Svatý Pavel ve svých listech staví do protikladu starého člověka, který se vírou v Krista mění na člověka nového (srov. Řím 6, 4–6). Ve svém výkladu také vyjadřuje skutečnosti, které vyplývají z tohoto nově nabytého žití: „Odložte dřívější způsob života, staré lidství, které hyne klamnými vášněmi, obnovte se duchovním smýšlením, oblecte nové lidství, stvořené k Božímu obrazu ve spravedlnosti a svatosti pravdy“ (Ef 4,22–24).

Pokud se v tomto kontextu zamyslíme nad jednotlivými charaktery postav v *Bratřech Karamazových*, zjistíme, že Dostojevský nevytvářel černobílé figurky. Každý člověk, ať u něj převažují jakkoli špatné vlastnosti, v sobě nosí něco dobrého z původního obrazu Božího a stejně tak žádný člověk není úplně světec. U starého Karamazova tak můžeme vidět záblesky dobré vůle nebo naopak u Zosimy či Aljoši poklesky z mládí a liknavost. Co však jasně odděluje tyto rozdílné povahy je přístup k životu přirozenému a nadpřirozenému, tedy život starého a nového člověka. Starý Karamazov, Dmitrij,

¹⁶⁷ Srov. KKC 1731–1732.

Smerďakov a další se honí za pozemským štěstím, mají před sebou cíl, kterého chtějí ze všech sil dosáhnout a jejich smýšlení se pohybuje pouze v rozmezí „má dáti – dal“. Když dosáhnou vytyčeného cíle, zjišťují, že jim nestačí a není s to je plně uspokojit, takže mají nutkání vyrazit za dalším pomyslným cílem na obzoru. Takto celý život nechají protéct mezi prsty chlácholení povrchním blahobytem.

Naproti tomu duchovní lidé typu starce a Aljoši mají před sebou cíl, o kterém vědí, že ho na tomto světě nemohou dosáhnout. Nemožnost zdejšího dosažení, ale neubírá nic na naději a síle těch, kteří za ním jdou. Naopak. Ponechává jim to vnitřní svobodu v rozhodnutích a nejrůznějších okolnostech života, protože pozemský cíl je nutně vždy konečný, kdežto nadpřirozený cíl je bez konce. Ten, kdo žije podle těla, se stará především sám o sebe, a tak se stává osamělým. Zakřivením se do sebe se přetrhávají vztahy k Bohu i k ostatním lidem.¹⁶⁸ Člověk tak určitým způsobem ztrácí svou vztahovost. Avšak lidé žijící podle Ducha jsou jím vedeni, a tudíž je nemožné, aby z nich vymizela láska k Bohu, sobě, lidem i světu. Dostojevský to zvláště silně promítá do řeči starce Zosimy o lásce k bližním a k celému stvoření.

Jak jsme řekli, život podle Ducha je spojený s láskou, která, aby byla plodná, musí mít své konkrétní zaměření. Lásku lze rozlišit na několik „stupňů“. Máme lásku *caritas*, jež je teologální ctností a je zaměřená na prvním místě k milování Boha a také bližního pro lásku, kterou máme k Bohu a že v bližním vidíme milovaný Boží obraz. Tato *caritas* (ekvivalentem je *agapé*) je naprosto nesobecká a směřuje nás k nejvyššímu Dobru. Dalším ze stupňů je láska nazývaná *dilectio*, kterou můžeme charakterizovat jako milování druhého pro nějaké jeho vlastní dobro.¹⁶⁹ Nejedná se o nijak špatnou lásku, ale pouze v míře dokonalosti jí schází to, co v plné míře obsahuje *caritas*.¹⁷⁰ Tyto dva postoje Dostojevský striktně odlišuje a v řadě pasáží na ně upozorňuje.

Blouznivá láska si žádá brzkého činu, rychle provedeného před očima všech. Lidé skutečně někdy dají i život, jen když oběť netrvá dlouho a je rychle dokonána jako na jevišti, a aby se všichni dívali a tleskali. Kdežto účinná láska je práce a kázeň, pro leckoho snad i celá věda. Ale předpovídám, že právě ve chvíli, kdy s hrůzou uvidíte, že jste se přes všechnu snahu nejenom nepřiblížila k cíli, ale

¹⁶⁸ Pojem *cor incurvatus in se* je nejvíce spojován se svým autorem sv. Augustinem. Nemůžeme sice s jistotou prohlásit, že Dostojevský tento termín znal, avšak jeho životní odkaz dává tušit, že mu toto přesvědčení se všemi jeho následky bylo velmi blízké.

¹⁶⁹ Srov. MACHULA, Tomáš. Teologické ctnosti v křesťanském životě. In AKVINSKÝ, Tomáš. *Otázky o ctnostech II.: láska a naděje*. Praha: Krystal OP, 2014. s. 22–24.

¹⁷⁰ V názvosloví Dostojevského jde o účinnou lásku.

snad se od něho i vzdálila, právě v tu chvíli, to vám předpovídám, svého cíle dosáhnete a jasně poznáte divotvornou sílu Boha, jenž vás stále miloval a tajemně vás vedl.¹⁷¹

Asi nejsilnější pasáž na toto téma najdeme v rozmluvě bohaté ženy se starcem Zosimou. Svěřuje se mu, že miluje lidstvo a chtěla by se starat o ty nejubožejší. Zároveň přiznává, že se štítí páchnoucích ran a nevděku, který by ji mohl potkat.¹⁷² Nachází se tak ještě doposud v oblasti *dilectio*, protože touží po lidské odměně a cení si sebe za to, že by byla ochotna pro nemocné a chudé něco udělat. Tato povrchní láska však nemůže obstát a při prvních obtížích se člověk vrátí do svého starého světa. Skvělou výpověď podává Ivan, kterému skutečná láska rovněž činila problémy:

Milovat bližního abstraktně a někdy i konkrétně, ale zdálky, to je možné, zato zblízka skoro nikdy. Kdyby bylo všechno jako na jevišti v baletu, kde žebráci vystupují v hedvábných cárech a potrhaných krajkách a při žebvání půvabně tančí, nu, na ty se člověk může dívat se zalíbením. Se zalíbením, ale přece s láskou.¹⁷³

Opakem tomu je účinná láska, jejímž prvním představitelem je Kristus. Zohavené tváře, ani páchnoucí rány hříchu ho neodradily od toho, aby k nám přišel, obětoval se až na smrt a daroval nám nový život. Tak se opět vracíme k přirozeným lidem, kteří mají *dilectio* a k lidem, kteří skrze následování Krista a dary Ducha prospívají a rostou v *caritas*.

Mezi těmito skupinami lidí vznikají neshody a nepochopení, neboť „přirozený člověk nemůže přijmout věci Božího Ducha; jsou mu bláznovstvím a nemůže je chápat, protože se dají posoudit jen Duchem. Člověk obdařený Duchem je schopen posoudit všecko, ale sám nemůže být nikým správně posouzen“ (1 Kor 2,14–15). Tak se Ivanovi zdá Aljoša příliš prostoduchý a naivní a starce některým návštěvníkům jako podivín či zbožný blázen. Spisovatel však nezůstává pouze u konstatování faktu. Ukazuje také na to, že tyto skutečnosti lze změnit. Jako příklad mu posloužil Dmitrij, který skrze životní kříž došel k proměně srdce a životu podle Ducha. Přitom Dostojevskému nejde o to, aby popisoval pomalý přerod zhýralce, ale chce ukázat, v *Bratrech Karamazových* právě

¹⁷¹ DOSTOJEVSKIJ, F. M. *Bratři Karamazovi*, s. 58–59.

¹⁷² Srov. tamtéž, s. 57.

¹⁷³ Tamtéž, s. 232–233.

prostřednictvím Míti, objevení nové reality, vstup do jiného světa, který se člověku otevírá po obrácení srdce k Bohu.¹⁷⁴

4.3 Víra a nevíra

Termín „obrácení srdce“ nás zavádí na další pole Dostojevského zájmu, totiž do sféry víry. O autorově přesvědčení jsme již mluvili a je zřejmě zbytečné opakovat, že dříve než cokoli jiného byla u něj láska a víra v Krista. Nelze ale nevidět, že, co se týká mínění jiných autorů stran Dostojevského víry, se pohybujeme na rozbouřeném moři.¹⁷⁵ To, co vylíčil ve svém díle, je více čitelné, a proto se raději zaměříme na tuto oblast s nadějí, že zůstaneme ve spisovatelových intencích.

Již zaznělo, že každý z bratrů je představitelem jakéhosi stupně víry, která formuje jejich životy. Nejvíce je zde vykreslen Ivan a jeho vnitřní zápasy. Jako člověk, který chce mít kontrolu nad svým životem a nejraději nad celou společností a světem, se nemůže smířit s tím, že je zde Někdo, jehož úradky nejsou lidskou myslí předpověditelné a plně uchopitelné. Ivan sám si utvořil představu o fungování světa, a proto nemůže přijmout zdánlivou nesmyslnost nynějšího uspořádání vesmíru. Je ovládán pýchou, která ho nakonec pod rouškou racionalistických spekulací dovádí až ke zbláznění. Víra či nevíra v Boží existenci má důsledky jak pro časný, tak i pro posmrtný život. To věděl i Ivan a existenci Boha a nesmrtelnost považoval jako nutný postulát k tomu, aby vůbec mohla existovat nějaká mravnost. Právě zde mají počátek jeho výrazy typu, že *všechno je dovoleno*, jelikož veškerý zdroj Ivanových pochybností spočíval v tezi, že buď existuje Bůh anebo je člověk bohem, a tudíž je vše dovoleno. S tím se ostatně setkáváme i v jiných autorových románech, např. v románu *Běsi*. Losskij k tématu víry a nutnosti Boha trefně poznamenává, že omezené bytosti jako jsou lidé, mohou dosáhnout větší dokonalosti pouze tak, že vstoupí do společenství s absolutním Dobrem a nechají se přitáhnout k plnosti Jeho života. V případě, že by toto neomezené Dobro neexistovalo od prvopočátku, nevznikne ani v budoucnosti žádnou světovou revolucí, neboť ta bude vždy vedena nedokonalými bytostmi.¹⁷⁶

¹⁷⁴ Srov. LUBAC, Henri de. *Zápas s Bohem*, s. 345.

¹⁷⁵ Například Zweig je toho názoru, že Dostojevský celý život tápal mezi vírou a nevírou. A čím více zdůrazňoval nutnost víry, tím méně sám věřil. Srov. ZWEIG, S. *Tři mistři*, s. 162. Jinak je tomu u Špidlíka, Berďajeva či Losského, kteří nepochybují o jeho víře v Boha.

¹⁷⁶ Srov. LOSSKIJ, N. O. *Dostojevskij a jeho křesťanský svetonáhľad*, s. 81.

S existencí Boží je spojena nesmrtelnost duše a posmrtný život, alias věčná harmonie, kterou Ivan tak zarytě odmítá, protože nechce vykoupení, které by stálo byt' jen jedinou slzu trpícího dítěte. Skrze Ivanovy monology nás spisovatel dovádí k tomu, že svět a jeho uspořádání lze uznat tehdy, je-li „přítomen božský Smysl, skrytý před ‚euklidovským rozumem‘, pokud je zde Vykupitel, pokud je život v tomto světě vykoupením a pokud je konečné světové harmonie dosaženo v Království Božím a ne v království tohoto světa.“¹⁷⁷ Solovjov vysvětluje Dostojevského používání výrazů jako je světová harmonie v tom smyslu, že promlouval k lidem, kteří nečetli Bibli a neznali katechismus. Tato harmonie pak nespočívá v lidském blahobytu na zemi, ale naopak je to počátek nové země, kde přebývá Pravda. „Světová harmonie či Církev vítězná přitom zdaleka nebude nastolena cestou mírumilovného pokroku, nýbrž v mukách a v bolestech nového zrození, jak to popisuje Apokalypsa.“¹⁷⁸ Našemu spisovateli tedy nejde o zbožštění světa a tím i člověka, což by vedlo k jeho záhubě. Varuje před rozličnými podobami „babylónských věží“, které lidé staví, ne aby dosáhli na nebe, ale aby nebe přivedli na zem.¹⁷⁹ Jedinou skutečnou cestu zbožštění vidí skrze Krista a jeho boholidství.

Prostěji a radostněji se projevuje víra ve vzkříšení skrze Aljošu, v jeho řeči ke školákům, která je zároveň závěrečnou řečí celého románu a dává tak celému dílu vrchol, který nás zavádí do dálek nového světa věčné harmonie.

„Karamazove,“ křikl Kolja, „což je skutečně pravda, co učí náboženství, že všichni vstaneme z mrtvých a obživneme a uvidíme zas jeden druhého a všechny, i Iljušečku?“ „Jistěže vstaneme, jistě se uvidíme a vesele a radostně si povíme všechno, co se dělo,“ odpověděl napůl se smíchem, napůl u vytržení Aljoša. „Ach, to bude skvělé!“ vyhrkl Kolja.¹⁸⁰

4.4 Utrpení

Další velkou kapitolou v díle Fjodora Michajloviče je téma utrpení, které člověka přivádí ke zralosti a k tomu, aby si kladl otázky o smyslu svého života.¹⁸¹ Každý

¹⁷⁷ BERĎAJEV, N. A. *Dostojevského pojetí světa*, s. 100.

¹⁷⁸ SOLOVJOV, Vladimír Sergejevič. Fjodor Michajlovič Dostojevskij. In SOLOV'JEV, Vladimír Sergejevič a Nikolaj Alexandrovič BERDJAJEV. *Velký inkvizitor: nad textem F. M. Dostojevského*. Velehrad: Refugium Velehrad-Roma, 2000, s. 70.

¹⁷⁹ Srov. DOSTOJEVSKIJ, F. M. *Bratři Karamazovi*, s. 29.

¹⁸⁰ Tamtéž, s. 747.

¹⁸¹ Srov. KKC 1500–1501.

z bratrů prožívá nějaké utrpení, které je převážně rázu duchovního, ale je zde přítomna i fyzická dimenze. Dmitrij prožívá muka nevinně odsouzeného, kdy si uvědomuje, že právě přicházející život mu přinese mnoho ran a bolesti. S fyzickým odsouzením pak jde ruku v ruce také pochopení toho, jaká skutečně je jeho vina v oblasti morální, totiž že toužil po smrti svého otce a poddal se žádostivosti. Ivan je na pokraji duchovní smrti, když se rouhá proti stvořenému světu a Božím záměrům. Snaží se bojovat proti lidskému utrpení, a to tak, že odmítá akceptovat Boha a jeho uspořádání světa. Aljoša na první pohled sic neprožívá takové životní tragédie jako jeho bratři, i on však musí projít změnou smýšlení, která je urychlena starcovou smrtí, jež ho velmi zasáhla a proměnila. Nakonec je to Aljoša, který spolunese jak utrpení Ivanova ducha, tak strasti Mít'ova odsouzení. Poslední z bratrů Smerďakov vypadá, jako by byl imunní vůči utrpení všeho druhu, ale i on nejprve zažívá odmítnutí sirotka, později nepřiznání se jeho otce k němu, pohrdání Ivana a nakonec neunesení činu, který spáchal a bere si život. Nejsou to však pouze hlavní hrdinové, kteří procházejí trápením, ale téměř každá z postav vylíčených v románu s sebou nese nějaké břemeno.

Utrpení u Dostojevského můžeme pracovním způsobem rozlišit na dva druhy, které jsou vzájemně spojené a nelze je tak snadno oddělovat. První oblast tvoří utrpení tělesné, které spisovatel – pro velký rozsah, jenž toto téma má – omezil na utrpení dětí a přednáší ho Ivanovými ústy. Ten se nechce pozastavovat nad utrpením dospělých, protože ti „jedli jablko, poznali dobré i zlé a stali se „jako bohové“. Jedí jablko i nadále. Ale dětičky nejedly nic a dosud se ničím neprovinily.“¹⁸² Také dle svých slov chápe solidaritu v hříchu i v odplatě za něj, ale tuto solidaritu nemůže vztáhnout na děti.¹⁸³ Ivan vypráví svému nejmladšímu bratrovi několik příběhů, kde jsou děti nepřiměřeně trestány, týrány a dokonce krutě vražděny. Ukazuje nelidskost rodičů a vychovatelů, nebo naopak, jak matka musí přihlížet smrti dítěte. Ivan nesnese pomyslení, že by se matka někdy mohla obejmout s učitelem svého dítěte a zásadně odmítá takový stav, v němž by k tomu mělo dojít, proto vrací onu známou vstupenku, jelikož se mu vstupné do takové harmonie zdá příliš předražené. Rozhovor pokračuje dále a Ivan dává

¹⁸² DOSTOJEVSKIJ, F. M. *Bratři Karamazovi*, s. 233.

¹⁸³ „Solidarita v hříchu mezi lidmi chápou a chápou i solidaritu v odplatě, ale jakápak taková solidarita s dětmi! A je-li skutečně pravda v tom, že i děti jsou solidární s otci ve všech jejich zločinech, pak to ovšem není pravda z tohoto světa a pro mne je nepochopitelná.“ DOSTOJEVSKIJ, F. M. *Bratři Karamazovi*, s. 239. Zdá se, že zde narážíme na problematiku dědičné viny a narušené lidské přirozenosti, která člověka provází od prvotního hříchu.

Aljošovi otázku ve smyslu, zda by jako stavitel použil krev nevinného dítěte, když by tím měl zajistit mír a pokoj všem ostatním. Aljoša tiše odpovídá, že takovou nabídku by odmítl, ale pak Ivanovi rychle oponuje a ukazuje na omyl, kterého se ve svém přemýšlení dopustil. Na světě je totiž skutečně bytost, která může a má právo odpustit všem, „protože sama dala za všechny a za vše svou nevinnou krev“.¹⁸⁴

Nevyřčenou myšlenkou, která je však silně v podtextu, je to, že Bůh Otec jako onen stavitel sice vystavuje nevinnou krev svého milovaného Syna, aby zachránil lidstvo, ale není to krutý a nelítostný stavitel, jak předpokládá Ivan, neboť Syn se sám rozhoduje a vědomě se vydává. Ani myslitel jako Dostojevský však není schopen dát úplnou a jasnou odpověď týkající se smyslu utrpení, a zvláště utrpení dětí. Zůstává zde neschopnost poznání Božího úradku, avšak s nadějí v Boží nezměrné milosrdenství.¹⁸⁵

Druhým typem utrpení je bolest ducha, která se nejvíce projevuje v oblasti svědomí. Tato muka jsou znatelná u Dmitrije, který přijímá světský trest ne proto, že zabil, ale proto, že zabít chtěl. Skrze utrpení chce Dmitrij, jak sám říká, dojít své obnovy:

„Chápu teď, že na lidi jako já musí dopadnout rána, rána osudu, aby byli sevřeni jako lasem a zkrušeni vnější silou. Nikdy, nikdy bych se nezvedl sám od sebe! Ale hrom uhodil. Přijímám muka obvinění a veřejné potupy, chci trpět a utrpením se očistit!“¹⁸⁶

Z toho vidíme, že utrpení v pojetí Dostojevského nemá jen funkci trestající, ale především ozdravnou, protože nutí člověka se zamyslet a často i přehodnotit svůj dosavadní život.¹⁸⁷ I Dostojevský vnímá utrpení jako zlo, poznáním toho se však nestaví na tak tvrdý odpor odmítání všeho stvořeného jako Ivan.

¹⁸⁴ Tamtéž, s. 240–241.

¹⁸⁵ V této souvislosti je vhodné zmínit také krátké dílko *Sen směšného člověka*, které se zabývá vizí Dostojevského o štěstí člověka, které spočívá v bezelstném intuitivním poznání Pravdy, nikoli v rozumářství, zákonech či jiných intelektuálních konstruktech. Zdrojem utrpení, které narušuje štěstí člověka je lhaní, vášeň a z toho plynoucí žárlivost. Cestou z utrpení je, dle Dostojevského, opustit lidský kalkul a oddat se bezvýhradnému přijetí Stvořitelova řádu. Tak lze pochopit i utrpení dětí, které jsou součástí světa uměle vykonstruovaného člověkem. Důkazem toho, že autor příběhu (snu) je schopen přijmout utrpení, je to, že mu přestává vadit, že se ostatním jeví jako směšný člověk pro poznání, kterého dosáhl. Srov. DOSTOJEVSKIJ, Fedor Michajlovič. *Neobyčejné příběhy*. Praha: Levné knihy KMa, 2005, s. 370–390.

¹⁸⁶ DOSTOJEVSKIJ, F. M. *Bratři Karamazovi*, s. 492.

¹⁸⁷ Srov. LOSSKIJ, N. O. *Dostojevskij a jeho křesťanský svetonáhľad*, s. 176.

Mítovo uchopení smyslu utrpení můžeme nazvat lítostí a pokáním, když odsoudil své dřívější jednání plné neřestí a rozhodl se vydat na cestu obnoveného člověka. Od postupu Dmitrije se zcela odlišuje chování Smerďakova. I on měl zřejmě výčitky svědomí, ale místo pokání se v jeho srdci probudilo zoufalství, kterým se nechal ovládnout natolik, že spáchal sebevraždu. Jakýmsi mezistupněm mezi Dmitrijem a Smerďakovem je pak Ivan, který v závěru rozpoznal své provinění, avšak dlouho předtím se vnitřně bránil a odmítal si připustit spoluvinu. Poté, co došel k rozhodnutí přiznat se, byl stížen nervovým záchvatem, takže jeho výpovědi u soudu nakonec nikdo neuvěřil.

Závěr

Na prvních stránkách této práce jsme si dali za cíl postihnout Dostojevského křesťanské smýšlení, a zvláště pak oblast christologie v jeho vrcholném románu *Bratři Karamazovi*. Pokusme se tedy nyní zrekapitulovat a doplnit, k čemu jsme studiem odkazu Fjodora Michajloviče Dostojevského dospěli. Ukázali jsme, že na jeho tvorbu měly zásadní vliv rozličné situace, které jej po celý život provázely. Z nadšeného proevropského revolucionáře se vlivem „šibenice“ a věznění stal upřímně věřící, a především proruský člověk. Jeho bojovné srdce jej neopustilo, ale dozrál k přesvědčení, že největší možná změna se odehrává v srdci člověka. Zajisté nám dnes přijdou poněkud scestné a mylné jeho názory na samoděržaví, katolickou církev nebo odpor vůči Evropanům, je ale nutné si uvědomovat, že byl dítětem své doby a pro svou vlast a národ chtěl vždy to nejlepší tak, jak to osobně rozpoznával.

Námi analyzované dílo *Bratři Karamazovi* vykazuje kromě jiných zdrojů především výraznou inspiraci Písmem svatým, zvláště pak Matoušovým a Lukášovým evangeliem a knihou Zjevení. Zřetelně je u něho pozorovatelná také inspirace janovskou teologií, zatímco apoštol Pavel a jeho listy stojí spíše v pozadí. V díle rovněž najdeme i odkazy na Starý zákon. Nebude jistě chybou, pokud jeho christologii označíme jako vysokou, neboť tituly, kterými označuje Ježíše z Nazareta převážně odkazují na jeho božský původ. Podobně můžeme prohlásit, že se Dostojevský v díle zaměřil především na to, jak se Bůh sklání k člověku a ten jeho pomoc přijímá, tudíž primární pro něj byl význam Ježíše Krista a jeho díla pro člověka, a tedy funkcionální christologie, která je logicky významně spjata se soteriologií. Náš autor tak vyzdvihuje existenciální teologii, jde mu více o osobní a lidské prožívání Božího tajemství, než o teoretické poučky.

Na jeho pevné křesťanské zakotvení také ukazuje část děje odehrávající se v prostředí pravoslavného kláštera a starce Zosima, který je jednou z mála postav, jež svými promluvami k posluchačům dává nejvíce nahlédnout do hlubin své duše. Radikalitu a novost Kristovy zvěsti nejvýrazněji reprezentuje nejstarší bratr Dmitrij, který své nespravedlivé odsouzení přijímá nikoli proto, že by měl vinu na smrti svého otce, ale proto, že v duchu otce sám mnohokrát „zabíjel“. Teprve po vnitřním obrácení je uschopněn přijmout trest a vydat se na cestu pokání a obnovy. Nesporně tak zde vysvítá horské kázání a Ježíšovy antiteze z páté kapitoly Matoušova evangelia:

Slyšeli jste, že bylo řečeno otcům: Nezabiješ! Kdo by zabil, bude vydán soudu. Já však pravím, že již ten, kdo se hněvá na svého bratra, bude vydán soudu; kdo snižuje svého bratra, bude vydán radě; kdo svého bratra zatracuje, propadne ohnivému peklu. (Mt 5,21–22)

V oblasti christologie jsme dále zjistili, že Dostojevský používá množství titulů (napočítali jsme jich deset), které označují Ježíše jako toho, který je skutečně Bohem a Spasitelem celého světa. Tituly vycházejí z Písma svatého a jejich výskyt a užití ukazují opět spíše na funkcionální dimenzi, ačkoli termíny samé mají hluboký ontologický význam.

Je velkou škodou, že autor do románu nezahrnul více z tajemství Ježíšova života. Zdůraznil jen tři události: pokušení na poušti, zázrak v Káně Galilejské a ukřižování. I u těchto se projevuje výrazně funkcionální pojetí christologie, neboť více než o osobě Ježíše vypovídají o Kristově činnosti a významu pro lidi. Zvláště silný je důraz na to, že Kristus přináší osvobození a radost, a že život bez Něj pozbývá smyslu. To se ostatně odráží i na stylu života a jednání románových postav, které je v přímé souvislosti s tím, jak moc žijí ve společenství s Bohem. Dostojevského christologie tak nelze v žádném případě oddělit od jeho spirituality.

Dalším zajímavým poznatkem je, že Dostojevský ve svém zaměření na Ježíše Krista téměř úplně opomíná další dvě osoby Nejsvětější Trojice, což pochopitelně vyvolává otázku, jak hluboce pravověrná byla jeho víra. V románu zaznívají označení jako Bůh, Soudce, Tvůrce, Prozřetelnost, která jsou však bez bližšího určení, takže nemůžeme s jistotou říci, kterou z božských osob má autor na mysli, nebo zda myslí Trojjediného. Ježíšova osoba je mu jednoznačně nejbližší, jelikož se celý život zabýval problémem člověka a řešit tuto otázku bez Bohočlověka, který nám zjevuje význam a smysl lidské existence, je nemožné. Oslovení Boha Otce či jméno Hospodin najdeme v románu v minimální míře, stejně tak osoba Ducha svatého je jmenována pouze třikrát, a to okrajově a téměř bez jakékoli souvislosti či významu, což u pravoslavného autora opravdu překvapuje. Nabízí se nám tak otázka, zda Dostojevský nebyl Západem ovlivněn více, než si sám přiznával.

Zdá se, že Dostojevský zřejmě nevědomě tíhnul k jistému druhu christomonismu, když kladl jednostranný důraz na osobu Ježíše Krista. Je však třeba mít neustále na paměti, že nepsal teologické pojednání, nýbrž román, a to v době, kdy učené kruhy nebyly otevřeny křesťanství a církvi, ale díky bujícímu pozitivismu vzhlížely spíše k přírodním vědám a svou cestu viděly v ateismu. Koneckonců i náš autor býval označován za zpátečníka, který se příliš upíná k náboženství, a tak nezbyvá než ocenit,

že alespoň prvky křesťanské víry dokázal mistrně zakomponovat do světově známého díla. Jak také v textu zaznělo, měl obzvláště v oblibě janovské spisy a je téměř nemožné, aby milovník tohoto biblického autora, nebral v potaz existenci a význam celé Nejsvětější Trojice.

V části věnované soteriologii jsme si všimli, že v díle lze nalézt řadu příkladů, kterak jednotlivé postavy vnímají vykoupení a spásu. Důraz je kladen na solidárnost v hříchu se všemi, a z toho plynoucí nutnost modliteb a pokání, a především potřeba univerzálního Spasitele, jímž nemůže být nikdo jiný než Bohočlověk, který dal za všechny svůj život. Fjodor Michajlovič Dostojevský se své postavy snaží dovést k tomu, že pouze lidsky nahlíženou spásu, která spočívá předně v osvobození od zla a utrpení ve světě, pozvolna proměňují na spásu „podle Boha“, jež zahrnuje osvobození od hříchu a zbožštění člověka.¹⁸⁸ Tento nový život pak nezaručuje bezproblémové přebývání na světě, ale vnitřní svobodu a radost.

Vícekrát také v naší práci zaznělo, že ústředním tématem *Bratrů Karamazových* je člověk, jeho svoboda a vztahování se k Bohu. To do jisté míry ospravedlňuje autorův velký zájem o Krista, jako o dokonalý vzor k následování. Na mnoha místech zdůrazňuje obraz Kristův, který má mít každý věřící před sebou, a podle něhož má žít a jednat. Bez tohoto vzoru je podle Dostojevského nemožné, aby člověk došel spásy.

S otázkou lidské existence se rovněž nutně pojí problematika utrpení. U Dostojevského je tato otázka palčivá o to více, že je často obviňován z toho, že se až patologicky zabývá bolestí. Jsou ale v právu ti, kteří považují Dostojevského za spisovatele, jenž se těší z lidského trápení? Domníváme se, že nikoli. Záměrem autora totiž nebylo psát pohádky, nýbrž reálné příběhy, které se dotýkají každého z nás. Pochopil, že bez utrpení, které je následkem hříchu, není na tomto světě život možný a že utrpením se člověk očišťuje a dochází hlubšího poznání o sobě samém. Přijetím strážní člověk navíc dochází k obrácení srdce a přibližuje se Bohu. A není opravdové následování Krista právě ve svobodném přijetí kříže? O tom, jak velkou váhu přikládal náš spisovatel utrpení, nás může přesvědčit jeden z jeho dopisů, kde píše: „Bez utrpení nepochopíš štěstí. Ideál prochází utrpením jako zlato ohněm. Království nebeské si lze zasloužit jen velkým úsilím.“¹⁸⁹

¹⁸⁸ Srov. POSPÍŠIL, C. V. *Ježíš z Nazareta, Pán a Spasitel*, s. 323.

¹⁸⁹ DOSTOJEVSKIJ, F. M. *Dopisy*, s. 217.

Román *Bratři Karamazovi* nám brilantně dokazuje, že christologie, antropologie a spiritualita vyznívají jako harmonický akord, jenž by postrádal na dokonalosti, pokud bychom jeden z tónů vytěsnili či přílišně zdůraznili. Naše spiritualita se rodí v setkání s Ježíšem, v jehož životě a díle rozpoznáváme Boží plán s člověkem. Ve ztotožnění se s Kristem se mění i naše názory na roli a postavení člověka, což zpětně vede k proměně a růstu našeho duchovního života.

S přihlédnutím k vymezení tématu této práce a velkého rozsahu Dostojevského románu, je třeba doplnit, že by bylo rozhodně zajímavé podívat se na *Bratry Karamazovy* také z hlediska ekleziologie či morální teologie. Zvláště k první jmenované disciplíně dílo poskytuje mnoho impulzů. Za všechno hovoří kapitola *Velký inkvizitor*, otázky postavení církve vůči státu či role církve v životě jednotlivých románových postav. Také jsou zde často zmiňovány různé svátosti či svátostiny vysluhované právě církví. Nastolené problematiky by mohly představovat námět pro další práci.

Seznam použitých zkratek

atd.	a tak dále
např.	například
s.	strana
srov.	srovnej
tj.	to jest
tzv.	tak zvaný
vyd.	vydání
GS	pastorální konstituce II. vatikánského koncilu <i>Gaudium et Spes</i>
KKC	<i>Katechismus katolické církve</i>

V textu byly použity biblické zkratky podle katolického úzu.

Seznam literatury

Pramen:

DOSTOJEVSKIJ, Fjodor Michajlovič. *Bratři Karamazovi*. 5.vyd. Voznice: LEDA; Praha: Rozmluvy, 2009.

Ostatní literatura:

Bible. Písmo svaté Starého a Nového zákona. Český ekumenický překlad. 13. vydání. Praha: Česká biblická společnost, 2007.

BENEDIKT XVI. *Encyklika Spe salvi papeže Benedikta XVI. o křesťanské naději*. Praha: Paulínky, 2008.

BERĎAJEV, Nikolaj Alexandrovič. *Dostojevského pojetí světa*. Praha: OIKOYMENH, 2000.

Dokumenty II. vatikánského koncilu. Praha: Zvon, české katolické nakladatelství, 1995.

DOSTOJEVSKÁ, Anna Grigorjevna. *Život s Dostojevským*. Praha: Odeon, 1981.

DOSTOJEVSKIJ, Fjodor Michajlovič. *Zápisky z Mrtvého domu*. Praha: Odeon, 2006.

DOSTOJEVSKIJ, Fjodor Michajlovič. *Běsi*. Voznice: LEDA; Praha: Rozmluvy, 2008.

DOSTOJEVSKIJ, Fjodor Michajlovič. *Dopisy*. Praha: Odeon, 1966.

DOSTOJEVSKIJ, Fedor Michajlovič. *Neobyčejné příběhy*. Praha: Levné knihy KMA, 2005.

FRANK, Semjon Ludvigovič. *Legenda o Velkém inkvizitorovi*. In SOLOV'JEV, Vladimir Sergejevič a Nikolaj Alexandrovič BERĎAJEV. *Velký inkvizitor: nad textem F. M. Dostojevského*. Velehrad: Refugium Velehrad-Roma, 2000.

GUARDINI, Romano. *Der Mensch und der Glaube: Versuche über die Religiöse existenz in Dostojewskijs grossen Romanen*. Leipzig: Jakob Hegner, 1932.

Katechismus katolické církve. Praha: Zvon, české katolické nakladatelství, 1995.

KAUTMAN, František. *Doslov*. In DOSTOJEVSKIJ, F. M. *Dopisy*. Praha: Odeon, 1966.

KAUTMAN, František. *Dostojevskij – Věčný problém člověka*. Praha: Rozmluvy, 1992.

LANG, Alois. *F. M. Dostojevský: Křížová cesta náboženského myslitele ruského*. Praha: Vyšehrad, 1946.

LOSSKIJ, Nikolaj Onufrijevič. *Dostojevskij a jeho křesťanský svetonáhľad*. Liptovský Sv. Mikuláš: Tranoscius, 1946.

- LOSSKIJ, Nikolaj Onufrijevič. Velký inkvizitor In SOLOV'JEV, Vladimír Sergejevič a Nikolaj Alexandrovič BERDJAJEV. *Velký inkvizitor: nad textem F. M. Dostojevského*. Velehrad: Refugium Velehrad-Roma, 2000.
- LUBAC, Henri de. *Zápas s Bohom*. Trnava: Spolok svätého Vojtecha, 1947.
- MACHULA, Tomáš. Teologické ctnosti v křesťanském životě. In AKVINSKÝ, Tomáš. *Otázky o ctnostech II.: láska a naděje*. Praha: Krystal OP, 2014.
- MASARYK, Tomáš Garrigue. *Rusko a Evropa I*. Praha: Ústav T. G. Masaryka, 1996.
- MASARYK, Tomáš Garrigue. *Rusko a Evropa III*. Praha: Ústav T. G. Masaryka, 1996.
- PINCKAERS, Servais. *Prameny křesťanské morálky: její metoda, obsah, dějiny*. Praha: Krystal OP, 2018.
- POSPÍŠIL, Ctirad Václav. *Jako v nebi, tak i na zemi*. 2.vyd. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství; Praha: Krystal OP, 2010.
- POSPÍŠIL, Ctirad Václav. *Ježíš z Nazareta, Pán a Spasitel*. 4.vyd. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství; Praha: Krystal OP, 2010.
- POSPÍŠIL, Ctirad Václav. *Hermeneutika mystéria*. 2.vyd. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství; Praha: Krystal OP, 2010.
- PYTLÍK, Radko. *F. M. Dostojevskij, život a dílo*. Praha: Emporius, 2008.
- RAPPORT, Michael. *Evropa devatenáctého století*. Praha: Vyšehrad, 2011.
- RATZINGER, Joseph. *Úvod do křesťanství*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2007.
- SOLOVJOV, Vladimír Sergejevič. Fjodor Michajlovič Dostojevskij. In SOLOV'JEV, Vladimír Sergejevič a Nikolaj Alexandrovič BERDJAJEV. *Velký inkvizitor: nad textem F. M. Dostojevského*. Velehrad: Refugium Velehrad-Roma, 2000.
- ŠPIDLÍK, Tomáš. *Ruská idea*. Velehrad: Refugium Velehrad-Roma, 1996.
- ŠPIDLÍK, Tomáš. *Věřím v život věčný: eschatologie*. Olomouc: Refugium Velehrad-Roma, 2007.
- ZWEIG, Stefan. *Tři mistři: Balzac, Dickens, Dostojevskij*. Praha: Melantrich, 1997.

Internetové zdroje

ŠMEJDOVÁ, Petra. *Romantismus v literatuře* (24. 8. 2009) [2018-12-06].

<<https://www.vaseliteratura.cz/dejiny-literatury/398-romantismus>>.

ŠMEJDOVÁ, Petra. *Realismus* (5. 9. 2009) [2018-12-06].

<<https://www.vaseliteratura.cz/dejiny-literatury/485-realismus>>.

Wikipedie. *Michail Michajlovič Speranskij*. [2018-10-11].

<https://cs.wikipedia.org/wiki/Michail_Michajlovi%C4%8D_Speranskij>.